

**UCHWAŁA NR XVI/16/2012
RADY MIEJSKIEJ W BIERUNIU**

z dnia 29 listopada 2012 r.

w sprawie: przyjęcia Programu opieki nad zabytkami dla gminy Bieruń na lata 2013-2016

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9, art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 z późn. zm.), art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.), na wniosek Burmistrza Miasta Bierunia,

**RADA MIEJSKA W BIERUNIU
uchwała:**

§ 1.

Przyjąć Program opieki nad zabytkami dla gminy Bieruń na lata 2013-2016, stanowiący załącznik do uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Bierunia.

§ 3.

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia, z mocą obowiązującą od 1 stycznia 2013 r. i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego.

Przewodniczący Rady Miejskiej
w Bieruniu

mgr Przemysław Major

ZAŁĄCZNIK DO UCHWAŁY NR XVI/16/2012
RADY MIEJSKIEJ W BIERUNIU
z dnia 29 listopada 2012 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY BIERUŃ NA LATA 2013 – 2016

SPIS TREŚCI

I.	CEL, ZAKRES OPRACOWANIA, PODSTAWY PRAWNE, ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	4
I.I.	Zakres opracowania	4
I.II.	Cel programu	4
I.III.	Podstawa prawna	7
II.	ZARYS DZIEJÓW MIASTA BIERUNIA	12
II.I.	Położenie, komunikacja, środowisko	12
II.II.	Przeszłość prądiejowa	16
II.III.	Początki Miasta.....	17
II.IV.	W państewkach stanowych.....	20
II.V.	Dwory i folwarki.....	22
II.VI.	Wieś, Miasto - układy przestrzenne w czasach nowożytnych	23
II.VII.	Podstawy gospodarcze wsi i folwarków	26
II.VIII.	Rewolucja przemysłowa, budowlana, oświatowa.....	28
II.IX.	Likwidacja obszarów dworskich, parcelacja	30
III.	KALENDARIUM	31
III.I.	Kalendarium zmian przynależności administracyjnej obszaru obecnego miasta Bierunia.....	31
III.II.	Bieruń	32
III.III.	Bieruń Stary (dawna nazwa: Alt Berun).....	36
III.IV.	Bieruń Nowy.....	37
III.V.	Bijasowice (dawne nazwy: Biasowice, Biassowitz)	38
III.VI.	Czarnuchowice.....	40
III.VII.	Jajosty (dawna nazwa: Jajost)	40
III.VIII.	Kopań	40
III.IX.	Porąbek.....	41
III.X.	Ściernie.....	41
III.XL.	Zabrzeg.....	42
IV.	PROPOZYCJE OBIEKTÓW I ZESPOŁÓW DO OBJĘCIA OCHRONĄ PRZEZ WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW	43
IV.I.	Kubatura	43
IV.II.	Mała architektura	43

V.	ANALIZA PLANÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO	43
VI.	ZABUDOWA ZABYTKOWA NA TERENIE BIERUNIA	46
VII.	Dawna zabudowa mieszkalna i gospodarcza	48
VI.II.	Obiekty użyteczności publicznej	49
VI.III.	Zespoły rezydencjonalno-parkowe	50
VI.IV.	Zabudowania folwarczne	51
VI.V.	Obiekty sakralne	54
VI.VI.	Cmentarze	55
VI. VII.	Obiekty małej architektury	56
VII.	TYPOLOGIA ZABUDOWY NA TERENIE BIERUNIA	59
VII.I.	Kubatura	59
VII.II.	Cmentarze	61
VII.III.	Mała architektura	61
VII.IV.	Zieleń.....	62
VII.V.	Spis obiektów kubaturowych.....	62
VII. V. I.	Zespoły rezydencjonalno-parkowe.....	62
VII V. II	Zabudów a folwarczna	63
VII.V.III.	Obiekty przemysłowe.....	63
VII.V. IV.	Mieszkalne budownictwo patronackie	64
VII.V.V.	Obiekty sakralne.....	64
VII. V. VI.	Budynki użyteczności publicznej	65
VII. V. VII.	Kamienice i budynki mieszkalne, jednorodzinne o charakterze małomiasteczkowym.....	65
VII. V. VIII.	Budynki wiejskie mieszkalne i mieszkalno-gospodarcze	68
VII. V.IX.	Domy jednorodzinne i wielorodzinne o charakterze „małomiasteczkowym”	69
VII. V.X.	Mieszkalne budynki o cechach neostylowych	69
VII.VI.	Spis obiektów Małej Architektury.....	70
VII. VI. I.	Kapliczki i kaplice architektoniczne, murowane, kubaturowe	70
VII. VI.II.	Kapliczki słupowe, murowane.....	70
VII. VI. III.	Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Bożej Bolesnej	71
VII. VI.IV.	Krzyże kapliczkowe z rozbudowanymi scenami lub świętymi.....	72
VII. VI. V.	Sakralne figury pomnikowe	72
VIII.	PRZEMYSŁ W BIERUNIU ORAZ ZABYTKOWE OBIEKTY INDUSTRIALNE.....	71
VIII.I.	Obiekty i zespoły o wartościach zabytkowych na terenie Bierunia....	76

IX.	ZIELEŃ ZABYTKOWA BIERUNIA	80
	<i>IX.I. Cmentarz rzymsko - katolicki, ul. Budzyńskiej/Warszawska, Bieruń Nowy</i>	<i>81</i>
	<i>IX.II. Cmentarz rzymsko - katolicki, ul. Krakowska 39, Bieruń Stary</i>	<i>81</i>
	<i>IX.III. Cmentarz żydowski, ul. Wita, Bieruń Stary</i>	<i>82</i>
	<i>IX.IV. Zespół dworsko-parkowy, ul. Warszawska, Krakowska, Nadbrzeżna,, Krupnicza, Bieruń Stary.....</i>	<i>82</i>
	<i>IX. V. Rzeźba św. Jana Nepomucena, ul. Wspólna 15, Jajosty.....</i>	<i>82</i>
	<i>IX. VI. Krzyż kamienny, ul. Majowa 24, Bijasowice</i>	<i>83</i>
	<i>IX. VII. Krzyż kamienny z grupą ukrzyżowania, ul. Pszenna/Margłowa, Ściernie</i>	<i>83</i>
	<i>IX.VIII. Park Miejski, ul. Chemików, Bieruń Stary</i>	<i>83</i>
	<i>IX.IX. Zespół dworsko - pałacowy, ul. Jagiełły, Bijasowice</i>	<i>84</i>
	<i>IX.X. Zespół dworsko - parkowy, ul. Sadowa/ Barbórki 23, Bieruń Nowy</i>	<i>84</i>
X.	GENERALNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE.....	90
	X.I. Cele Programu Opieki Nad Zabytkami na terenie Bierunia.....	90
	X.II. Generalne wytyczne urbanistyczne.....	92
	X.III. Generalne wytyczne architektoniczne	92
	X.IV. Postulaty konserwatorskie.....	93
	X.V. Generalne wytyczne dla terenów zieleni zabytkowej	95
XI.	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI A ZAMIERZENIA MIASTA BIERUŃ	95
	XI.I. Główne cele polityki miejskiej związane z ochroną zabytków	95
	XI.II. Wpis do rejestru zabytków - ochrona obiektów	100
	XI.III. Dotacje.....	100
	XI.IV. Dominanty przestrzenne - historyczne	104
XII.	ARCHEOLOGIA	105
XIII.	SPISY	106
	XIII.I. Wykaz obiektów kubaturowych	106
	XIII.II. Wykaz obiektów Małej Architektury	111
	XIII.III. Wykaz obiektów przemysłowych.....	112
	XIII.IV. Wykaz zieleni zabytkowej	113
	XIII.V. Spis ilustracji	114
XIV.	LITERATURA.....	116

I. CEL, ZAKRES OPRACOWANIA, PODSTAWY PRAWNE, ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

PROGRAM OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA BIERUNIA NA LATA 2013-2016 jest dokumentem prawa miejscowego. Obowiązek powstania i przyjęcia w postaci uchwały Rady Miejskiej w Bieruniu wynika z zapisów artykułów 16, 18, 21 - 22 oraz 84 - 88 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 163, poz. 1568, z późn. zm.- Dz. U. z 2009 r. Nr 97, poz. 804), zwanej dalej „ustawą o ochronie zabytków”.

Jak stanowi ustawa o zabytkach, jej zapisy będą podstawowym narzędziem dla władz miasta w realizacji przedsięwzięć wynikających z zapisów prawa, zapewnienia niezbędnych środków do realizacji programu w latach 2013-2016. Po okresie jego obowiązywania będą przedmiotem oceny stopnia jego realizacji i weryfikacji, celem przyjęcia kolejnego.

I.I. Zakres opracowania.

Program obejmuje obszar miasta Bierunia ustanowionego 2 kwietnia 1991r.

Podstawą dla sporządzenia niniejszego programu było opracowanie - zgodnie z zapisem art. 21 ww. ustawy - ewidencji obiektów zabytkowych i kulturowych na obszarze administracyjnym miasta Bieruń.

Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą dla sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i miasta. Opracowanie to zostało wykonane w 2012 r. przez Pracownię „Abakus” z Chorzowa, na zlecenie Urzędu Miejskiego w Bieruniu.

I.II. Cel programu.

Celem programu, zgodnie z zapisami ustawy o zabytkach jest:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania miasta, regionu oraz kraju,

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Opracowano zweryfikowany katalog - Gminną Ewidencję Zabytków, powstałych do lat 50. XX w. oraz część tekstową obejmującą podstawowe zagadnienia dotyczące obiektów.

Przy sporządzaniu niniejszego dokumentu kierowano się zasadą, iż integralną częścią każdego z obiektów wymienionych w ewidencji zgodnie z zapisami artykułu 6 § 1 pkt. 2 ustawy o zabytkach są tzw. „ruchomalia”. Z tego też powodu, wszelkie działania przy nich podejmowane wiążą się z realizacją zapisów niniejszego programu, ponieważ stanowią część dziedzictwa i krajobrazu kulturowego obszaru opracowania.

Jednym z zasadniczych celów opracowania jest istotne zmniejszenie oraz docelowo likwidacja zagrożeń substancji zabytkowej. Z zagrożeniami wiąże się m.in. brak dostatecznych informacji co do przedmiotu ochrony i jego identyfikacji, sukcesywne podnoszenie skuteczności funkcjonowania prawa, zagrożenia społeczno - ekonomiczne. Na poprawę stanu substancji zabytkowej

wpłyńie zapewne wykorzystanie programów integracyjnych, wynikających z przynależności do Unii Europejskiej, harmonijne powiązanie wymogów ochrony środowiska z zagadnieniem szerokiej dostępności obiektów zabytkowych dla turystyki. Sukcesywne zwiększanie skuteczności funkcjonowania prawa w tym zakresie jest czynnikiem dominującym. Na podstawie dokonanej inwentaryzacji substancji i prospekcji terenu skoncentrowano się na sporządzeniu wytycznych konserwatorskich, zarówno w odniesieniu do układu przestrzennego miasta, jak i wytycznych syntetycznych względem obiektów. Program ma na celu m.in.:

- ochronę jednostkowych obiektów zabytkowych oraz obiektów tworzących zespoły przestrzenne,
- prowadzenie właściwej polityki remontowo - konserwatorskiej przedmiotowej zabudowy,
- kształtowanie wizerunku plastyczno - estetycznego zabytkowej i historycznej zabudowy miasta,
- stworzenie jednolitej dokumentacji dla wytypowanych budynków w obszarze opracowania,
- określenie stanu zachowania historycznego układu przestrzennego miasta i jego wartości zabytkowej,
- sformułowanie generalnych wytycznych konserwatorskich, celem ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze miasta,
- wytypowanie obiektów o największej wartości i najbardziej zagrożonych do przyszłego procesu remontowo - konserwatorskiego,
- wskazanie na obiekty, które z uwagi na swe wartości i znaczenie winny być chronione według zasad ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jak i na te, które należy wyłączyć z wcześniej określonych rygorów.

I.III. Podstawa prawna.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 3), wprowadza następujące pojęcia związane z ochroną i opieką nad zabytkami:

ZABYTEK - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

ZABYTEK NIERUCHOMY - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

ZABYTEK RUCHOMY - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

ZABYTEK ARCHEOLOGICZNY - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

INSTYTUCJA KULTURY WYSPECJALIZOWANA W OPIECE NAD ZABYTKAMI - instytucja kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

PRACE KONSERWATORSKIE - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

PRACE RESTAURATORSKIE - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;

ROBOTY BUDOWLANE - roboty budowlane w rozumieniu przepisów prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

BADANIA KONSERWATORSKIE - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz

opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

BADANIA ARCHITEKTONICZNE - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

BADANIA ARCHEOLOGICZNE - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

HISTORYCZNY UKŁAD URBANISTYCZNY LUB RURALISTYCZNY - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

HISTORYCZNY ZESPÓŁ BUDOWLANY - powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

KRAJOBRAZ KULTUROWY - przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;

OTOCZENIE - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków, w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1. zabytki nieruchome będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowli,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki (m.in. kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi),
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami projektowanej zieleni,

- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
2. zabytki ruchome będące w szczególności:
- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z 1998 r. Nr 106, poz. 668, z 2001 r. Nr 129, poz. 1440 oraz z 2002 r. Nr 113, poz. 984),
 - instrumentami muzycznymi,
 - wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
3. zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - cmentarzyskami,
 - kurhanami,
 - reliktnami działalności gospodarczej, religijnej, artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej, w których określono typy obiektów podlegające ochronie i opiece z mocy ustawy.

W aspekcie ustawy o zabytkach należy także wyjaśnić zagadnienie stosowanego w opracowaniu określenia „objąć ochroną prawną”. Jest to kryterium ogólne, odnoszące się do obiektów posiadających wartość zabytkową.

Obecna ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami różnicuje zakres ochrony każdego z obiektów i hierarchizuje go. Stanowi o tym art. 7 ustawy o następującym brzmieniu: Formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Szczególną formą ochrony jest wpis do rejestru zabytków typu „A” (zabytki nieruchome) lub „B” (zabytki ruchome) województwa śląskiego. Obecnie następujące obiekty usytuowane na obszarze miasta Bierunia są objęte ochroną według tych zasad:

Ilustracja 1: Bieruń, Rynek -pierzeje wschodnia i południowa.

Lp.	Adres	Obiekt	Numer rejestru, data wpisu
1.	Bieruń Stary, ul. Krakowska 39	Kościół cmentarny p.w. św. Walentego - granice wpisu obejmują całość obiektu w ramach ogrodzenia i wyposażenie wnętrza	A/674/66, 28 V 1966
2.	Bieruń Stary, ul. Krakowska 39 (cmentarz)	Krzyż kamienny z 1807 r.	B/473/74, 19 IV 1974
3.	Bieruń Stary, ul. Krakowska 39 (cmentarz)	Żeliwny krzyż nagrobny księdza Jana Kantego Zychonia, po 1832 r.	B/473/74, 19 IV 1974
4.	Bieruń Stary, ul. Krakowska 3	Kościół parafialny p. w. św. Bartłomieja - granice wpisu obejmują całość obiektu w ramach ogrodzenia i wyposażenie wnętrza	A/675/66, 28 V 1966
5.	Bieruń Stary, ul. Krakowska, obok nr 3	Figura Najświętszej Panny Marii Niepokalanie Poczętej z 1723 r.	B/ 472/74 16 IV 1974
6.	Bieruń Stary	Układ urbanistyczny miasta Bieruń Stary, którego granice obejmują obszar miasta zamknięty ulicami: a) od wschodu - ul. Trochy z wylotem ul. Wylotowej w kierunku wschodnim, b) od północy - ul. Adama do ul. Kamienniczej oraz do zbiegu ul. Oświęcimskiej i Macieja, c) od zachodu - ul. Macieja z wylotem ul. Licealnej oraz ul. Słowackiego do ul. Spyry, d) od południa - ul. Spyry i ul. Kudery z wylotem ul. Krakowskiej	A/731/66, 15 VI 1966
7.	Bieruń Stary, obok ul. Kopcowej/ Kadłubowej, w rejonie prawego brzegu rzeki	Stanowisko archeologiczne - kopiec	C/819/67, 21 XII 1967
8.	Bieruń Stary, ul. Chemików, obok nr 50	Kamienny krzyż przydrożny, z 1864 r.	B/474/74, 24 IV 1974
9.	Bieruń Stary, ul. Oświęcimska, obok nr 407	Kamienny krzyż przydrożny, z 1810 r.	B/475/74, 6 III 1974
10.	Bieruń Stary, w rejonie ul. Wita, pomiędzy nr 2-4	Zespół stelli nagrobnych na cmentarzu żydowskim, z XIX w.	B/479/74 16 IV 1974
11.	Bieruń Stary, ul. Marcina, obok nr 22	Kamienny krzyż przydrożny, z I ćw. XIX w.	B/482/74, 24 IV 1974
12.	Bieruń Stary, ul. Krakowska, obok nr 61	Kamienny krzyż przydrożny, z 1811 r.	B/483/74, 24 IV 1974
13.	Bieruń Stary, skrzyżowanie ul. Łysinowej/ Marcina/ Żwirki i Wigury	Kamienny krzyż przydrożny, z 1861 r.	B/484/74, 24 IV 1974
14.	Bieruń Stary, w rejonie skrzyżowania ul. Turyńskiej/ Lędzińskiej (przy przystanku autobus.)	Kamienny krzyż przydrożny, z I ćw. XIX w.	B/485/74, 24 IV 1974

Wpisem do rejestru zabytków województwa śląskiego winny być również objęte dalsze obiekty, posiadające znaczący walor zabytkowy, dla których w dalszej części niniejszego opracowania sugeruje się opracowanie białej karty. Zakres dotyczy kubatury, małej architektury oraz zabytków ruchomych.

Dla celów archiwalnych, zaleca się również opracowanie białych kart obiektów zabytkowych będących w stanie ruiny - tzw. destruktywów.

Charakter struktury przestrzennej Bierunia oraz zabudowa, którą zinwentaryzowano w terenie, wskazuje na pięć grup zagadnień dotyczących

zabytków wymienionych w art. 6 ustawy o ochronie zabytków:

- dzieła architektury i budownictwa,
- krzyże i kapliczki,
- zabytki ruchome,
- cmentarze,
- założenia parkowe.

W ocenie stanu zachowania obiektów kierowano się ich stanem obecnym.

II. ZARYS DZIEJÓW MIASTA BIERUNIA

Celem niniejszej części opracowania jest przedstawienie historii obszaru wyznaczonego granicami obecnego miasta Bierunia.

II.1. Położenie, komunikacja, środowisko.

Miasto Bieruń znajduje się w południowo wschodniej części województwa śląskiego. Położone jest w bezpośrednim sąsiedztwie aglomeracji śląskiej. Wchodzi w skład powiatu bieruńsko - lędzińskiego. Zlokalizowane jest przy granicy województw: śląskiego i małopolskiego. Linie granicy stanowi rzeka Wisła. Bieruń sąsiaduje z miastami: Tychy, Oświęcim i Łędziny, a także gminami: Chełm Śląski i Bojszowy. W obecnym kształcie prawnym, określonym w 1991 r. składa się z dwóch organizmów miejskich - Bierunia Starego i Nowego oraz czterech wsi - Jajosty, Czarnuchowice, Ściernie i Bijasowice - będącymi odrębnymi dzielnicami.

Miasto rozłożone jest na obszarze ograniczonym korytami rzek: Gostynki, Wisły oraz Przemszy. Zgodnie z podziałem na jednostki geofizyczne (wg. założeń J. Kondrackiego), teren ten znajduje się na pograniczu makroregionu Wyżyny Śląskiej, mezoregionu Pagórów Jaworznickich oraz makroregionu Kotliny Oświęcimskiej i mezoregionu Równiny Pszczyńskiej. Na północ od miasta rozciąga się kraina zrębowych pagórków z okresu karbonu i triasu wznoszących się ponad rozległe obniżenia wypełnione osadami z okresów późniejszych. Teren jest zróżnicowany pod względem geomorfologicznym i przyrodniczym. Krajobraz ukształtowany jest niewysokimi pagórkami oraz położonymi wśród nich licznymi lasami i stawami rybnymi.

Ilustracja 2: Bieruń - Paciorkowce.

Pejzaż równinny urozmaicają starorzecza i piaszczyste wydmy dna doliny Wisły. W części centralnej pomiędzy Bieruniem Starym i Nowym wznoszą się na wysokość ponad 255 m n.p.m. Rędzina, Góra Chełmeczki oraz Bijasowska Górka. W wielu miejscach naturalna rzeźba terenu została przekształcona w wyniku działalności człowieka, zarówno w przeszłości, jak i obecnie. Przykładem form odantropoidalnych o istotnej roli w krajobrazie są m.in.: grobla Wielkiego Stawu Bieruńskiego, czy zespół hałd pogórnich „Paciorkowce” w Bieruniu Nowym. Hałdy te są jedynym w Polsce miejscem składowania skały płonnej o kształcie zaplanowanym przez architektów krajobrazu.

Malowniczym urozmaicheniem przestrzeni są zachowane groble nieistniejących już stawów, porośnięte storodrzewiem (częściowo pochodzącym z nasadzeń celowych).

Obszar miasta należy do zlewni Wisły, a wody powierzchniowe odprowadzane są z niego przez: pierwszorzędny choć niewielki dopływ Wisły, rzekę Gostyń oraz jej dopływ - rzekę Mleczną, płynącą szeroką bagnistą doliną. W niewielkiej odległości, na zachód, od miasta biegnie dział wodny Wisły i Odry.

Ilustracja 3: Rzeka Mleczna - widok od ulicy Wita.

Miasto posiada dobrze rozwiniętą sieć dróg. W przeszłości przebiegały przez jego obszar liczne szlaki handlowe i komunikacyjne. Obecnie przez terytorium miasta przebiega droga krajowa (nr 44) łącząca Śląsk z Krakowem. Droga ta prowadzi przez miasta tj.: Gliwice, Mikołów, Bieruń, Oświęcim, Zator i Kraków. Miasta te mają średniowieczny rodowód. Wszystkie były dawnymi ośrodkami administracyjnymi, natomiast przebieg tej drogi wywodzi się zasadniczo ze średniowiecznego, a może i nawet wcześniejszego układu drogowego, którego kierunki tkwią korzeniami w sieci dróg i szlaków komunikacyjnych, łączących w okresie średniowiecznym sieć grodów, a następnie - powstających i rozwijających się miast.

Przez Bieruń biegnie linia kolejowa łącząca uprzemysłowione tereny i aglomerację górnośląską z Oświęcimiem oraz linia kolejowa Mysłowice - Tychy. Linie i połączenia kolejowe obecnie w sposób istotny straciły na znaczeniu, zarówno w transporcie osobowym, jak i towarowym.

Ilustracja 4: Linia kolejowa Mysłowice-Oświęcim
-widok z wiaduktu.

Obszar będący przedmiotem opracowania wielokrotnie zmieniał swą przynależność państwową. Bez względu na rozgraniczenie administracyjne Bieruń leżał na pograniczu, był też obszarem przygranicznym prowincji kościelnych, co wywarło istotny wpływ na jego kulturę materialną, duchową i społeczną.

Ilustracja 5: Okolice Bierunia, na mapie z 1758r. [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]

II.II. Przeszłość pradziejowa.

Pełne poznanie przeszłości pradziejowej obszarów obecnie zajmowanych przez miasto Bieruń utrudniają słabe rozpoznania archeologiczne, brak udostępnienia i opracowania źródeł archeologicznych, wreszcie przekształcenie powierzchni miasta wskutek zachodzących tu procesów osadniczych.

Z terenu Bierunia znane jest obecnie 7 stanowisk archeologicznych o bardzo ubogim materiale zabytkowym (nieliczne fragmenty ceramiki i pojedyncze odłupki krzemienne), którego chronologię należy w większości przypadków określić na okres późnego średniowiecza lub nawet nowożytności. Pojedyncze znaleziska pochodzą z okresów pradziejowych.

W sąsiedztwie Bierunia znajdowała się prawdopodobnie starożytna osada Leucaristus, która została odwzorowana na antycznej mapie Klaudiusza Ptolemeusza z lat 145 - 147. W świetle źródeł archeologicznych dostępnych obecnie, fakt istnienia tej osady należy uznać jedynie za domniemany.

Prawdopodobnie przedmiotowy obszar w czasach prehistorycznych nie należał do atrakcyjnych z punktu widzenia intensywnej gospodarki rolnej i stałego osadnictwa, a jedynie był penetrowany w związku z ekstensywną gospodarką leśną (hodowla i uprawa śródleśna) lub pozyskiwaniem surowców leśnych.

W okresie wczesnego średniowiecza na terenie obecnego Bierunia, przy ważnym szlaku handlowym obok przeprawy przez rzekę, istniał niewielki gród obronny. Było to miejsce poboru ceł i opłat. Zapewne gród był siedzibą komesa i odgrywał istotną rolę w systemie grodów śląskich podobnie jak i pochodzące z tego okresu grody w Pszczynie i Mikołowie. Można przypuszczać, że gród, który stanowił siedzibę kasztelana, uległ znacznemu lub całkowitemu zniszczeniu w czasie najazdu tatarskiego w połowie XIII w. Przypuszczalnie jego rolę administracyjną i gospodarczą przejęła osada przygodowa i wykształcone z niej miasto.

Ilustracja 6: Kopiec, stanowisko archeologiczne w rejonie rzeki Mleczej i ulicy Kopcowej.

II.III. Początki Miasta.

Jak już wspomniano, Bieroń leży na pograniczu górnośląsko – małopolskim. Powstał w strefie rubieży osadniczych, słabo zasiedlonych do XIII – XIV w. gdzie w wiekach średnich formowała się linia podziału pomiędzy Śląskiem i Ziemią Krakowską. W okresie wczesnego średniowiecza omawiany teren zajmowało, wzmiankowane przez tzw. Geografa Bawarskiego, słowiańskie plemię Gołeszyców. Dysponowało ono w VII-IX w. kilkoma grodami.

Poza grodami obronnymi funkcjonowały w tym czasie także osady otwarte. Nie można stwierdzić czy przedmiotowy teren w okresie wczesnego średniowiecza stanowił obszar niezasiedlony, czy też istniały tutaj jakieś niewielkie osiedla. Obszar będący przedmiotem opracowania znajdował się w strefie silnego oddziaływania, a być może i w granicach- początkowo Państwa Wielkomorawskiego - a następnie czeskiego księstwa Przemyślidów.

Ilustracja 7: Pocztówka - Rynek, stary ratusz, lata 30-te XX w. [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]

Około połowy X w. lub w jego II połowie ziemie śląskie wchodzą najpierw pod wpływ, a następnie w skład państwa pierwszych Piastów. Po 1138 r. Śląsk stanowi samodzielną dzielnicę podporządkowaną władzy senioralnej, a książęta ślascy dążą do ponownego zjednoczenia państwa.

Najazd tatarski w połowie XIII w. spustoszył ziemie Księstwa Śląskiego, które pod rządami Henryków: Brodatego i Pobożnego przeżywało okres znacznego ożywienia gospodarczego i wzrostu znaczenia politycznego. Liczne osady i niewielkie grody ulegają całkowitemu lub znacznemu zniszczeniu. Po śmierci księcia Henryka Pobożnego w bitwie pod Legnicą (1241r.) dochodzi do rozpadu „monarchii Henryków Śląskich” na mniejsze dzielnice.

Nadanie praw miejskich i lokację miasta poprzedzało istnienie osady przy grodowej. O istnieniu takiej osady mówi dokument z 1292 r, w którym książę Henryk zatwierdza prawo jej własności klasztorowi lubuskiemu. Osada grodowa otrzymała prawa miejskie i została przekształcona w ośrodek o charakterze miejskim, w oparciu o prawo niemieckie. Do połowy XVI w. miasto działa w oparciu o ordynację wzorowaną na ordynacji Raciborza, czyli stołecznego miasta-księstwa, do którego należał Bieruń i cała ziemia pszczyńska. Od 1547 r.

podstawą ustrojową miasta jest ordynacja wzorowana na ordynacji pszczyńskiej, rezerwującej dla dziedzicznego pana na Pszczynie prawo aprobaty członków samorządu miejskiego i Rady Miejskiej.

W okresie rozbicia dzielnicowego obszary będące obecnie w granicach miasta Bierunia znalazły się w rękach książąt opolskich, a następnie pod koniec XIII w. - książąt raciborskich. Mimo postępującego rozdrobnienia politycznego w okresie tym miał miejsce proces odbudowy gospodarczej kraju. Prowadzona była duża akcja osadnicza, w ramach której na przełomie XIII i XIV w. „odbudowywano” zniszczone osady, ponawiano ich akty i przywileje lokacyjne. Miasto Bieruń otrzymało przywileje mające sprzyjać jego rozwojowi gospodarczemu. Powstały wsie: Ściernie, Bijasowice i Czarnuchowice oraz nieco później, bo na przełomie XIV i XV w. wsie: Porąbek, Jajosty i Zabrzeg.

Zasadźców (późniejszych sołtysów) osadzono na określonej ilości łąnów flamandzkich, w ramach których wzdłuż drogi rozmieszczono 1- łąnowe działki kmieci siedlaków. Zasadźca dysponował 5-6 łąnami dla własnych potrzeb.

Ustrój społeczny, prawny i gospodarczy miasta był ściśle określony przez prawo i dokument lokacyjny. Organizacja osad powstających w tym okresie ukierunkowana była głównie na uprawę roli, wytwarzanie i przetwórstwo zbóż.

Należy przyjąć, że wsie obecnie tworzące dzielnice miasta Bierunia powstały w XIII w; zapewne po najeździe tatarskim, w ramach wielkiej akcji zasiedlania i odbudowy spustoszonych ziem. W XIV w. wsie stanowiły własność rycerską. Były wtedy rozwiniętymi gospodarczo wsiami, w których obok gospodarki rolnej prowadzono hodowlę ryb (w co najmniej kilku stawach). Dzielnice miały swoich wolnych, dziedzicznych wójtów.

*Ilustracja 8: Pocztówka - ul. Krakowska wraz z kościołem św. Bartłomieja
[album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]*

II.IV. W państewkach stanowych.

Śląsk z biegiem lat, poczynając od przełomu XII i XIII w. ulegał rozdrobnieniu i rozpadowi na coraz mniejsze polityczne jednostki osadnicze i twory. Ostatecznym etapem tego procesu były tzw. państwa stanowe.

Należące początkowo do Piastów, czy Przemyślidów księstwa ulegały rozdrobnieniu drogą dziedziczenia, sprzedaży i „zastawów”. Zdarzało się wówczas, że księstwa lub ich części trafiały w ręce osób nie pochodzących z dynastii panujących. Władcy ci nie byli książętami. Nazywano ich „panami” lub „wolnymi panami”. Pierwsze państwa stanowe powstały pod koniec XV w. za rządów króla węgierskiego (i tytularnego króla Czech) Macieja Korwina, który zajął część Śląska. Z upływem czasu powiększająca się grupa panów podzieliła się na dwie mniejsze grupy: panów stanowych (władających niższymi państwami

stanowymi) oraz wyżej stojących wolnych panów stanowych (do nich należały wolne państwa stanowe).

Od połowy XVI w. do końca epoki feudalnej, Bieruń był częścią wolnego państwa stanowego ze stolicą w Pszczynie.

Pszczyńskie Wolne Państwo Stanowe (Freie Standesherrschaft) kształtowało się w oparciu o ziemię pszczyńską, posiadającą pewną odrębność administracyjną i gospodarczą od końca XIV w. Wtedy też ziemia ta była częścią dóbr księcia Władysława Opolczyka. Ostatecznie Pszczyńskie Wolne Państwo Stanowe powstało po sprzedaży w 1517 r. ziemi pszczyńskiej księcia cieszyńskiego Kazimierza II, żupanowi spiskiemu - Aleksemu Turzo. W tym też roku król czeski Ferdynand I zdecydował o powstaniu Wolnego Pszczyńskiego Państwa Stanowego, w skład którego weszły m.in. miasto oraz wsie tworzące obecnie organizm miasta Bierunia.

Do 1526 r. Państwo pozostawało pod zwierzchnią władzą królów czeskich, a następnie przeszło do Niemieckiego Cesarstwa Habsburgów i znajdowało się pod ich berłem do 1742 r. Do 1809 r. mieściło się w granicach Niemieckiego Państwa Pruskiego. Zachowało ono odrębność administracyjną do połowy XIX w.

Państwo Stanowe, a następnie Księstwo Pszczyńskie (od 1765 r.) było we władaniu przedstawicieli rodziny Turzo. Następnie zostało sprzedane. Mysłowice, Roździeń i Dzieńkowice kupił patrycjusz krakowski Stanisław Salomon z Benedyktowiczów, natomiast Ziemię Pszczyńską (wraz z Bieruniem) nabył biskup wrocławski Baltazaer von Promnitz z Żar.

W wyniku wojny o sukcesję austriacką (w 1748 r.) Państwo Pszczyńskie i wchodzący w jego skład Bieruń znalazły się w granicach Państwa Pruskiego. Władza w państwie stanowym pozostała nadal w ręku Promnitzów, a następnie w 1765 r. przeszła drogą dziedziczenia na poczet książąt Anhalt-Cóthen.

Bardzo stabilny stan własnościowy terenów dzisiejszego Bierunia w okresie od XV do XIX w. miał istotne znaczenie dla stosunkowo powolnego, ale stałego i harmonijnego rozwoju przestrzennego oraz gospodarczego miasta i wsi. W granicach miasta (do 1870 r.) utrzymał swoją odrębność przysiółek Kopiec. Jest to relik z okresu, w którym powstawało miasto. Kopiec to miejsce, gdzie

zapewne istniał gród. Prawdopodobnie posiadał odrębne wójtostwo - niegdyś grodowe, odrębną jurysdykcję. W miarę upływu czasu uległ prawnemu i gospodarczemu przekształceniu w miasto.

Kolejni właściciele Państwa Pszczyńskiego dbali o rozwój gospodarczy ziem im podległych, a także obszarów stanowiących ich bezpośrednią własność, kładąc szczególny nacisk na gospodarkę rybną, która w okresie od średniowiecza do XVIII w. miała podstawowe znaczenie, na obszarze dzisiejszego Bierunia. Włodarze zakładali nowe osady (Jajosty, Porąbek) i jednocześnie dbali o rozwój już istniejących.

II.V. Dwory i folwarki.

Dobra rycerskie stanowiły w XV i XVI w. podstawę rozwoju majątków ziemskich - folwarków, które przetrwały mimo likwidacji pańszczyzny do I połowy XX w. W XV i XVI w. na terenie wsi powstały folwarki pańszczyźniane (Bieruń, Bijasowice, Ściernie).

Właścicielami dóbr rycerskich była przez kilka stuleci polska szlachta, katolicy i protestanci. Po 1820 r. właścicielami były także osoby nie legitymujące się tytułem szlacheckim. Wśród dawnych właścicieli na pewno należy wymienić Bijasowskich i Ścierńskich. Rody te należały do średniego stanu rycerskiego i z biegiem czasu ulegały stopniowemu zubożeniu. Świadczył o tym wspomniany w źródłach fakt, mówiący, że początkowo byli oni zobowiązani do stawania na wypadek wojny u boku swego suwerena z kopią, a później już tylko z kuszą.

Ilustracja 9: Poczтівka - ul. Warszawska [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]

W przypadku miejscowości stanowiących dobra rycerskie panów średnich majątków, zabudowania dworskie ograniczały się do zamkniętych z reguły w czworobok zabudowań folwarcznych. Zabudowania folwarczne składały się z budynków gospodarczych oraz bardziej lub mniej reprezentacyjnych siedzib właścicieli, domów mieszkalnych zarządców i pracowników dworskich. Tego typu założenia można śledzić na rękopiśmiennych źródłach kartograficznych z połowy XVIII w. W okresach późniejszych, rezydencje zamożniejszych właścicieli otoczone były parkiem.

Zabudowania dworskie oraz utrwalone w późniejszej zabudowie układy przestrzenne założeń dworsko-folwarcznych praktycznie nie przetrwały w żadnej z dawnych wsi. Niewielkie i słabo czytelne ich relikty możemy jedynie zauważyć w Bijasowicach.

II.VI. Wieś, Miasto - układy przestrzenne w czasach nowożytnych.

Układ przestrzenny Bierunia jest typowym układem dla wszystkich miast lokowanych w okresie średniowiecza w oparciu o prawo niemieckie. Regularny plan miasta z położonym w centrum kwadratowym lub zbliżonym kształtem do kwadratu w swym rzucie rynkiem, pełniącym często funkcję placu targowego,

otoczonym domami mieszkańców. Ulice odchodziły od rynku pod kątem prostym. Miasto do pożaru w połowie XIX w. posiadało drewnianą zabudowę. Wyjątek stanowiły wzniesiony w XVIII w. murowany kościół i kilka kamienic. Bieruń od samych początków swej lokacji był miastem otwartym. Nie posiadał murów, wałów miejskich i prowadzących doń bram. Używane potocznie nazwy: Brama Krakowska i Brama Opawska są jedynie określeniem wylotów głównego traktu przecinającego miasto, zlokalizowanych przy dwóch mostach rzecznych.

Miejscowości tworzące obecne miasto Bieruń, poza samym Bieruniem były osadami niewielkich rozmiarów. Liczyły pierwotnie od kilku do kilkunastu pełnorolnych gospodarstw. Granice terenu zabudowanego wsi wyznaczały drewniane krzyże, czy kamienie graniczne, a w II połowie XIX w. także kamienne Boże Męki.

Wsie stanowiące własność rycerską (alodialną) bardzo często podlegały działom. Tego typu procesy zaobserwować można od XV w. m.in. na terenie Bijasowic. Zdarzało się, że na jednej wsi „siedziało”, czyli miało swoje działki nawet kilku rycerzy - szlachciców. W ten sposób miejscowości dzieliły się na części górne, dolne, średnie. Powstawały w nich niewielkie siedziby ziemian oraz folwarki, młyny i przysiółki.

W efekcie struktura przestrzenna poszczególnych jednostek osadniczych istniejących na terenie naszego miasta - średniowiecznych wsi - przetrwała aż do XIX w. mimo ich stopniowego „wchłaniania” przez miasto. Charakteryzują się one skupioną, zwartą zabudową, brakiem licznych przysiółków. Relikty pierwotnych układów przestrzennych są czytelne, mimo rozrostu osad, zmiany charakteru zabudowy i sposobu zagospodarowania działek siedliskowych. Analiza przekazów kartograficznych z XIX w. pozwala na stwierdzenie, że ramy przestrzenne zabudowy mimo, że wyszły poza ustalone przed wiekami obszary, zachowały czytelność ich dawnej odrębności.

Ilustracja 10: Bijasowice, ul. Władysława Jagiełły.

W wyniku akcji osadniczej zainicjowanej w XVIII w. przez króla Prus Fryderyka II w celu lepszego wykorzystania gospodarczego i rozwoju obszarów wiejskich, na obrzeżach własności rycerskich pojawiły się tworzone przez właścicieli dóbr kolonie, folwarki czy leśniczówki, którym towarzyszyły osady leśne.

II.VII. Podstawy gospodarcze wsi i folwarków.

Jedną z podstawowych gałęzi gospodarki stanowiła - co najmniej od XVI w. gospodarka stawowa. Rozwój gospodarki rybnej na ziemi pszczyńskiej, na dużą skalę należy datować na koniec XV w. tj. na czasy panowania księcia Kazimierza Cieszyńskiego (1480-1517), który osobiście interesował się rozwojem tej dziedziny gospodarki.

Dzieło księcia Kazimierza kontynuował Jan Turzon. „Złoty wiek” stanowił okres jej znakomitego rozwoju. Stawy - różnej wielkości - tworzone przez sypanie grobli w dolinach rzek i mniejszych cieków: rzeki Gostyni i Mlecznej. W latach czterdziestych XVI w. powstał Wielki Staw Bieruński o powierzchni 533 ha. Otoczony był potężnymi groblami o długości około 1800 m. Został opisany m.in. w dziele Olbrachta Strumieńskiego „O sprawie, sypaniu, wymierzaniu i rybieniu stawów” wydanym w Krakowie w 1573 r. Produkowane w nim karpie trafiały głównie na rynek krakowski. Stawowy - specjalny funkcjonariusz pański zarządzał stawem i kierował gospodarką rybną.

W połowie XVIII w. spadła opłacalność hodowli rybnej w Bieruniu, głównie wskutek utraty krakowskiego rynku zbytu, co doprowadziło do stopniowego osuszania stawów, w tym Wielkiego Stawu.

Poza Wielkim Stawem w Bieruniu istniały ponadto w XVI w.: nad młynem „Staw Rudnik”, pod Jaroszowicami „Staw Jaroszowski” oraz szereg małych stawów, które magistrat wynajmował mieszkańcom miasta. Prowadzono w nich hodowlę karpia, istniały też na ich skraju młyny wodne, piły oraz folwarki. Część grobli zachowała się do dziś, stanowiąc trwałe elementy krajobrazu miasta.

Wskutek wojny trzydziestoletniej, przeniesienia stolicy z Krakowa do Warszawy oraz rozwijającej się produkcji zboża i roślin okopowych gospodarka stawowa mocno upadła. Na przełomie XVIII i XIX w. powierzchnia stawów wyraźnie się zmniejszyła. Część stawów jednak przetrwała do czasów nam współczesnych i prowadzona w nich jest gospodarka rybacka z utrzymaniem dominującej roli hodowli karpia.

Na osuszonych stawach powstawały nowe folwarki. Rozwijano na niewielką skalę produkcję mleka, masła i serów oraz produkcję dodatkową związaną z rolnictwem. W XVIII w. zaprowadzono na terenie ówczesnego powiatu pszczyńskiego hodowlę nieznanej wcześniej odmiany ziemniaków. Ich nadwyżki przetwarzano w gorzelniach. Większe folwarki były ośrodkami postępu rolniczego. Na przełomie XIX i XX w. pojawiły się w nich pierwsze maszyny parowe.

Ilustracja 11: Grobla z lat 1530-1535, widok od ul. Krakowskiej.

Obszar dzisiejszego Bierunia nie stanowił zamkniętej całości pod względem gospodarczym, własnościowym, czy administracyjnym. Wsie należały do różnych właścicieli. Miały bliskie powiązania w obrębie jednej własności. Niektóre związane były z dobrami kopciowickimi, a część z nich była elementem wielkich pszczyńskich dóbr książęcych. Granice dóbr nie były tożsame z obecnymi podziałami administracyjnymi. Szeroko rozumiane różnice kulturowe wśród ludności wynikały z różnej przynależności parafialnej (i dekanalnej), własnościowej oraz administracyjnej.

II.VIII. Rewolucja przemysłowa, budowlana, oświatowa.

W 1811 r. Król pruski zniósł poddaństwo osobiste chłopów. Od tego czasu ludność wiejska mogła swobodnie zmieniać miejsce zamieszkania. Likwidacja poddaństwa nie była jednoznaczna z uwłaszczeniem i zniesieniem pańszczyzny. Niezrozumienie edyktu stało się przyczyną wybuchu na Górnym Śląsku w 1811 r. powstania chłopskiego, które na terenie obecnego miasta Bierunia miało spokojny przebieg. Sprawy uwłaszczenia i związane z nim likwidowanie pańszczyzny regulowały odrębne późniejsze edykty. Proces był długotrwały i na obszarze obecnego Bierunia zakończył się około połowy XIX w. Do czasu uwłaszczenia chłopci byli jedynie dziedzicznymi użytkownikami gospodarstw.

Poprawa sieci komunikacyjnej, zarówno drogowej, jak i kolejowej stały się bodźcem dla rozwoju miasta. Położenie przy międzynarodowym szlaku, w pobliżu granicy państwowej było istotne dla rozkwitu miasta. Powstał Nowy Bieruń, jako nowe lokalne centrum administracyjno - gospodarcze. Kolej umożliwiała wyjazdy w kierunku większych miast dając tym samym dodatkowe miejsca pracy oraz ułatwiała wywóz płodów rolnych. Na terenie miasta zaczęły też powstawać pierwsze zakłady przemysłowe, tj.: fabryka dynamitu, fabryka papy. Nastąpiła wyraźna poprawa poziomu życia mieszkańców, a tym samym intensywny rozwój miasta i wsi, które stopniowo zaczynały się łączyć w jeden organizm. Drewniana zabudowa z dachami krytymi słomą została zastąpiona domami murowanymi z cegły, krytymi dachówką. Miasto po wielkim pożarze w 1847 r. odbudowało się, utrwalając swój pierwotny układ przestrzenny w zabudowie murowanej z cegły. Proces ten postępuje stosunkowo szybko i zostaje zakończony w I połowie XX w. „Rewolucja” budowlana dotyczy też obiektów użyteczności publicznej. Powstają nowe obiekty w tym zakresie funkcjonalnym.

W latach 60-70. XX w. na wsiach rozwijało się budownictwo indywidualne. Likwidowano ostatnie drewniane domostwa. Pojawiły się piętrowe budynki, o charakterze zabudowy podmiejskiej. Znaczny popyt na działki budowlane spowodował rozwój sieci ulic, a tym samym rozwój przestrzenny i rozbudowę poszczególnych dzielnic Bierunia. W latach 70-80. XX w. budowano

z zastosowaniem prefabrykatów pawilony handlowe i inne obiekty tworzące infrastrukturę miasta. Z myślą o pracownikach KWK Piast, czy Fabryki Samochodów Małolitrażowych w Bieruniu powstały też osiedla z tzw. „wielkiej płyty”.

Ilustracja 12: Widok na osiedle mieszkaniowe w Bieruniu Nowym od strony Bijasowic.

Przebudowy dworów i zabudowań folwarcznych doprowadziły w dużej mierze do zatarcia ich cech stylowych.

II.IX. Likwidacja obszarów dworskich, parcelacja.

W II połowie XIX w. zaczęła się budzić na Górnym Śląsku świadomość narodowa. Nie bez znaczenia była tu działalność urodzonego w 1825r. w Pielgrzymowicach Karola Miarki, nauczyciela i organisty, ale przede wszystkim działacza społecznego i krzewiciela wiedzy i kultury narodowej na Śląsku. Po zakończeniu I wojny światowej miały miejsce III powstania śląskie. W trakcie III powstania, licząca 2173 członków pszczyńska Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska zdołała opanować prawie cały powiat pszczyński z wyjątkiem Pszczyny i Mikołowa. W wyniku III powstania oraz przeprowadzonego wcześniej plebiscytu, teren obecnego miasta Bierunia znalazł się w Rzeczypospolitej Polskiej.

W okresie międzywojennym dostrzeżono walory krajoznawcze okolicy. Duże znaczenie na turystycznej mapie województwa i kraju posiadały słynne „Marsze Powstańcze” z Trójkąta Trzech Cesarzy pod Mysłowicami do Trójkąta Trzech Republik pod Olzą (w połowie sierpnia, na pamiątkę wybuchu III powstania śląskiego). Trójkąt Trzech Republik, to punkt u ujścia Olzy do Odry (poniżej ówczesnej gminy Olza) - w którym łączyły się granice dawnej Czechosłowacji, Niemiec i Polski. Zmierzali do niego co roku weterani powstań śląskich, harcerze oraz chórzyści. Trasa tych marszów obejmowała także powiat pszczyński.

W 1939 r. wojska hitlerowskie zajęły miejscowości wchodzące w skład obecnego miasta Bierunia. W okresie II wojny światowej, wskutek działań frontowych, represji i mordów zginęło kilkaset mieszkańców miasta. Prawie całkowitej zagładzie w Bieruniu uległa społeczność narodowości żydowskiej.

W lutym i marcu 1945 r. na obecnych terenach miasta toczyły się zacięte walki. Zagrożone okrążeniem wojska niemieckie wycofywały się na pozycje obronne w rejon Pawłowice - Żory. Na terenie Bierunia nie poczyniły jednak znacznych szkód.

W 1945 r. dobra kopciowickie i pszczyńskie, zgodnie z dekretem PKWN uległy nacjonalizacji i częściowej parcelacji.

III. KALENDARIUM

III.I. Kalendarium zmian przynależności administracyjnej obszaru obecnego miasta Bierunia.

X w.	Pogranicze plemienne plemion Wiślan i Gołszyców.
X/XI w.	W granicach państwa Pierwszych Piastów jako część małopolski podległą kasztelanowi oświęcimskiemu
XII/XIII w.	Księstwo opolsko - raciborskie
1281-1290	Księstwo cieszyńsko - raciborskie
1290-1336	Księstwo raciborskie
1337-1375	Księstwo opawsko-raciborskie
1375-1387	Dobra (włości) księcia Władysława Opolskiego
1387-1437	Księstwo raciborsko-karniowskie
1437-1466	Księstwo karniowsko-rybnickie
1474-1480	Własność książąt ziębickich
1480-1517	Własność książąt cieszyńskich
1517-1825	Wolne Stanowe Państwo Pszczyńskie
1825-1921	Księstwo Pszczyńskie

Ze względu na zmienność nazw i granic obecnego Bierunia na przestrzeni dziejów kalendarium opracowano dla każdej historycznej jednostki osadniczej oddzielnie. Dla samego Bierunia wyodrębniono okresy, w których zmieniał swą nazwę na Bieruń Stary (koniec XIX w.), by ponownie powrócić do nazwy pierwotnej (koniec XX w.).

Ilustracja 13: Pocztówka - ul. Krakowska, dawna restauracja Gomoli [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]

III.II. Bieruń.

- II w. W okolicy obecnego Bierunia istnieje osada, która, jak można sądzić, na Mapie Klaudiusza Ptolemeusza została odwzorowana jako *Leucaristus*
- X/XI w. Na terenie obecnego Bierunia, przy przeprawie przez rzekę, znajduje się niewielki gródek
- 1292 Książę Henryk zatwierdza prawo własności klasztoru lubuskiego do przyrodowej osady
- 1295 Komesem niewielkiego gródka w Bieruniu jest Urban
- 1376 Pierwsza wzmianka o istnieniu miasta
- Książę opawsko- raciborski Jan II Żelazny z dynastii Przemyślidów przekazuje Cussowiczowi wójtostwo w Bieruniu. Istnieje osada ze zniszczonym gródkiem, młynem i trzema stawami. Źródła wymieniają nazwę w brzmieniu *de Beruna*
- 1387 Ustanowienie dziedzicznego wójtostwa kopiecznego. Wolny wójt bieruński zostaje zobowiązany do służby konnej z kuszą. Nazwa miejscowości wymieniona w brzmieniu *Berun*
- 1 poł. XV w. Budowa kościoła p.w. św. Bartłomieja w Bieruniu pod patronatem księżnej Heleny, której wiano stanowiła ziemia pszczyńska

- 13.11.1441 Kościół p.w. św. Bartłomieja w Bieruniu jest kościołem filialnym parafii w Łędzinach. Nazwa miejscowości zostaje wymieniona w brzmieniu Bieroyń
- 1448 Wdowa Helena księżna na Pszczynie zaświadcza, że Janak odstępuje wójtowstwo bieruńskiej córce Ofce i jej mężowi Mikołajowi.
- 20.09.1515 Król niemiecki i czeski Ferdynand I Habsburg nadaje Bieruniowi przywilej targowy
- 1450 Kościół p.w. św. Bartłomieja Apostoła zostaje wymieniony w *Liber Beneficiorum*
- 30.09.1500 Bracia Jan i Jakub Urbanowscy sprzedają dziedziczne wójtostwo bieruńskie Mateuszowi ze Sławkowa i jego synowi Maciejowi za 106 złotych
- 1517 Bieruń staje się częścią, zatwierdzonego dokumentem króla czeskiego Ferdynanda I, Wolnego Pszczyńskiego Państwa Stanowego
- 4.10.1525 Wolny Pan na Pszczynie Jan Turzo darowuje mieszczanom bieruńskim browar, z którego dochód ma być przeznaczony na rozwój miasta. Następuje rozwój gospodarki rybnej na terenie miasta
- 1532 Budowa wielkiego Stawu Bieruńskiego. W sypaniu grobli bierze udział ludność całego państwa stanowego
- 1536 Rozbudowa stawów. Wielki Staw Bieruński mieści 500 kop ryb i nadal jest rozbudowywany. Wójt jest zobowiązany do służby na wezwanie pieszo z mieczem i tarczą. W mieście mieszka około 180 osób
- 1545 W Bieruniu istnieje poświadczony w dokumentach samorząd miejski. Ferdynand I Habsburg na prośbę Pana Pszczyńskiego Jana Turzo zatwierdza „burmistrzowi, rajcom i całej gminie” prawo do dwóch ośmiodniowych jarmarków rocznie (w maju i sierpniu) oraz jednego targu tygodniowo (w poniedziałki)
- 1547 Jan Turzo nadaje miastu ordynację, w której określa ustrój miasta.
- 1548 Wójtem bieruńskim jest Andrzej
- Poł. XVI w. Miasto liczy 500 mieszkańców
- 1564 Stanisław Promnitz potwierdza przywileje cechu piekarzy
- 1572 W mieście mieszka 280 osób oraz 34 obywateli łanowych i 19 zagrodników podmiejskich
- 1578 Kościół p.w. św. Bartłomieja Apostoła przechodzi w ręce protestantów na mocy prawa *cuius regio eius religio*
- 1587 Pożar miasta

- 1596 Powstaje samodzielna parafia luterska w Bieruniu
- 1598 Budowa lub przeniesienie z Pszczyny drewnianego kościoła p.w. św. Walentego
- k. XVI w. Pierwsze wzmianki o istnieniu folwarku Solec
- 1603 Na mapie Abrahama Orteliusa znajduje się miejscowość *Bieruń*
- 1607 Pożar miasta
- XVII w. W mieście istnieją drewniane chodniki, zapewne wprowadzone w czasie odbudowy po wielkim pożarze
- 1634 Kościół p.w. św. Bartłomieja przechodzi ponownie w ręce katolików
- 1645 Erygowanie katolickiej parafii p.w. św. Bartłomieja Apostoła w Bieruniu
- 1648 Promnitzowie w celu ożywienia gospodarczego miasta sprowadzają do Bierunia Żydów, którym wynajmują swoje karczmy
- 21.07.1677 Wielki pożar, który niszczy większość zabudowy miasta, w tym stary drewniany kościół p.w. św. Bartłomieja Apostoła
- 1680 Odbudowa drewnianego ratusza miejskiego
- 22.12.1680 Poświęcenie odbudowanego ze zgliszcz kościoła p.w. św. Bartłomieja Apostoła
- 1686 Na mapie Hindenberga pokazany jest układ urbanistyczny miasta z centralnym kwadratowym rynkiem
- 1725-1726 Remont kościoła p.w. św. Walentego
- 1731 Osuszenie Wielkiego Stawu Bieruńskiego
- 1743 Miasto wchodzi w granice państwa pruskiego
- Ok. 1750 Powstaje Żydowska Gmina Wyznaniowa, przy której działa cheder (elementarna żydowska szkoła religijna)
- 1765 Nowa ordynacja dla miast likwiduje niektóre organy i uprawnienia miejskie w Bieruniu, nadając mu status osady targowej
- 1768 Budowa murowanego kościoła, który stopniowo zastępuje stary drewniany
- 1776 Remont kościoła p.w. św. Walentego. Powstaje kamienna podmurówka kościoła
- 20.10.1776 Poświęcenie nowego murowanego kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja Apostoła
- 1778 Założenie cmentarza żydowskiego
- k. XVIII w. Grobla wielkiego stawu Bieruńskiego zostaje przzerwana, woda zalewa miasto

- 1812 W mieście istnieje bożnica i kirkut. Budowa murowanej synagogi
- 1824 Budowa drogi z Wrocławia do Krakowa, przy której powstaje kolonia Wrocławska
- 1825 W mieście mieszka 90 obywateli pochodzenia żydowskiego
- 1827 Zostaje sporządzony plan miasta. Pierzeje rynkowe tworzą ściany szczytowe wolno stojących budynków drewnianych. Domy bezpośrednio do siebie przylegające, to budynki murowane. Stojący na środku rynku Ratusz ma od strony południowej podcienia
- 1.12.1827 Otwarcie przebiegającej przez miasto nowoczesnej, utwardzonej, międzynarodowej drogi Kraków - Wrocław
- XIX w. Osuszenie Wielkiego Stawu Bieruńskiego
- Poł. XIX w. Powiększenie kirkutu
- 1833 Dobudowa do kościoła p.w. św. Bartłomieja kaplicy bocznej p.w. św. Barbary ufundowanej przez burmistrza Józefa Niesyto
- 1840 W mieście mieszka 103 obywateli pochodzenia żydowskiego
- 9.06.1845 Wielki pożar miasta. Zniszczeniu ulega m.in. kościół p.w. św. Bartłomieja, drewniany ratusz miejski, 158 domów, 130 stajni, 174 stodoły
- 1845 Dobudowa przedsionka do kościoła p.w. św. Walentego
- 1847 Wielki pożar miasta
- W kościele p.w. św. Walentego powstaje nowa kamienna posadzka
- Poł. XIX w. Zaczyna wchodzić w życie nazwa Stary Bieruń. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego wymienia nazwę miejscowości w brzmieniu „*Bieruń*” oraz zgermanizowaną wersję *Berun*
- 14.06.1851 Przystąpienie do budowy kolejnego kościoła p.w. św. Bartłomieja według projektu Królewskiego Inspektora Budowlanego Józefa Linke z Raciborza
- 1863 Otwarcie międzynarodowego połączenia kolejowego z Oświęcimiem
- 23.01.1865 Odzyskanie praw miejskich. Miasto używa nazwy Stary Bieruń

Ilustracja 14: Ratusz i rynek w Bieruniu, lata 30-te XX wieku [Monografia historyczna Bieruń, wyd. Bieruński Ośrodek Kultury, 2007]

III.III.Bieruń Stary (dawna nazwa: Alt Berun).

1870	Ostateczne włączenie w jurysdykcję i granice miasta Bierunia przysiółka Kopiec - średniowiecznego reliktu ustrojowego
1871	Firma Gutmann i Sp. z Bytomia buduje fabrykę dynamitu
XIX/XX	Powstaje fabryka zapalek, tzw. „Siarkownia”
1913	Rozpoczyna działalność gazownia miejska, powstaje gazowe oświetlenie uliczne
1922	Miasto w granicach państwa polskiego
1923	Włączenie do obszaru miasta terenów „wójtostwa kopiecznego”, stanowiącego od czasów średniowiecza enklawę na terenach miejskich
1929	Remont kościoła p.w. św. Walentego
14.10.1929	Kościół p.w. św. Walentego zostaje urzędowo uznany za zabytek
1933-1935	Budowa nowego ratusza

1934	Przebudowa ulicy Krakowskiej
1935	Powstają wodociągi miejskie
1936	Budowa nowej szkoły
1939	Obszar miasta obejmuje 2314 ha
1942	Remont kościoła p.w. św. Walentego
1945	Bieruń liczy około 5000 mieszkańców
1954	Włączenie do Bierunia Starego wsi Jajosty
1972	Pożar kościoła p.w. św. Walentego
1975	Bieruń traci samodzielność administracyjną i zostaje wcielony do miasta Tychy
2.04.1991	Odzyskanie samodzielności administracyjnej
1. 90.XX w.	Uporządkowanie kirkutu
2005	Nowa aranżacja Rynku jako nowoczesnej przestrzeni publicznej

III.IV.Bieruń Nowy.

1824	Budowa międzynarodowej szosy Wrocław - Kraków. Przy skrzyżowaniu z drogą Bytom - Oświęcim w Zabrzegu powstaje nowa kolonia. Budowa gmachu nowego królewsko-pruskiego urzędu celnego, remizy towarowej, faktorii solnej, gospody, szkoły. W osadzie jest siedziba Głównego Urzędu Pocztowego
1833	Nowa osada otrzymuje nazwę Nowy Bieruń
1850	Ustanowienie Delegatury Sądu Powiatowego z prawem sądenia przestępstw kryminalnych
1853-1858	Budowa linii kolejowej łączącej Śląsk pruski ze Śląskiem austriackim, biegnącej przez Bieruń Nowy
1859	Oddanie do użytku dworca kolejowego Bieruń Nowy
1860	Osadę zamieszkuje 426 osób. Większość gruntów należy do hrabiego Arco z Kopciowic
1861	Najemcą restauracji w budynku dworca kolejowego zostaje

	kupiec Christoph Watter
1870	Bieruń Nowy zostaje samodzielną gminą
1894	Powstanie kopalni węgla kamiennego Weege, która funkcjonuje 2 lata
XIX/XX w.	Przejęcie zakładu przez Spółkę Georg von Giesche's Erben i rozbudowa fabryki dynamitu w Bieruniu Starym (w 1911r. fabryka zatrudnia 50 robotników)
1910	Budowa kościoła przez społeczność protestancką
21.06.1922	Kościół protestancki zostaje wykupiony przez katolików za 200 tys. marek niemieckich
29.07.1925	Erygowanie parafii w Bieruniu Nowym p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Rozbudowa dawnego kościoła ewangelickiego
1930	Włączenie do Bierunia Nowego Czarnuchowic
1939	Do Bierunia Nowego zostają włączone Bijasowice
1945	Folwark Bijasowicki zostaje przymusowo rozparcelowany
1945-1954	Istnieje miejska gmina Bieruń Nowy
1948	Rozbudowa kościoła p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa
1971	Rozpoczęcie budowy KWK Piast
1973	Bieruń Nowy zostaje włączony do gminy Bieruń Stary
13.01.1985	Erygowanie parafii p.w. św. Barbary
1991	Bieruń Nowy zostaje połączony z Bieruniem Starym w jeden organizm miejski o nazwie Bieruń
1997	Budowa kościoła p.w. św. Barbary

III.V. Bijasowice (dawne nazwy: Biasowice, Biassowitz).

24.07.1360	Pierwsza wzmianka o istnieniu wsi. Jan II książę raciborski nadaje wieś Sądкови (Sandkowi) z Bijasowic. Właścicielem jest wówczas Adam Bes (Bies)
1467	Właścicielem jest Bartłomiej z Bijasowic pochodzący z rodu Bes
1473	Wieś należy do Grzegorza Bijasowskiego zwanego również Ścierńskim
1522	Stanisław Bijasowski sprzedaje swój dział w Bijasowicach bratu Jerzemu

- 1536 Bijasowice są wsią rycerską, a jej właścicielem jest Jerzy Ścierński (Bijasowski)
- 1566 Właścicielem nadal jest Jerzy Ścierński
- 1572 Wieś należy do Stanisława Ścierńskiego na Bijasowicach
- 1587 Wieś, w odwecie za popieranie Maksymiliana Habsburga w elekcji na króla polskiego, zostaje doszczętnie zniszczona przez polskich kozaków. Stanisław Ścierński zostaje uwięziony na zamku w Oświęcimiu
- 1594 Bijasowice zostają sprzedane szlachcicowi Walentemu Kozłowskiemu
- 1597 Kozłowski odsprzedaje wieś Abrahamowi Promnitzowi. Folwark bijasowicki staje się częścią dóbr kamery pszczyńskiej. Abraham Promnitz zakłada wielki Skład Soli wielickiej
- 1629 Wieś ma wolnego sołtysa, którym jest Adam Losoń. We wsi mieszkają: karczmarz, młynarz, oraz 4 siodłaków, 7 zagrodników i 16 chałupników. Przy przeprawie przez Wisłę pobierane jest cło
- 1640 W ramach akcji osiedleńczej po wojnie 30-letniej powstaje na karczowisku przysiółek Kopań, na którym zostają osadzeni małorolni i bezrolni.
- Ok. 1650 W przysiółku Kopań funkcjonuje młyn pełniący również rolę zajazdu
- 1718 Wieś ma wolnego sołtysa, karczmarza i młynarza. Mieszka w niej 18 zagrodników oraz 26 chałupników
- 1731 W Kopani funkcjonuje poza młynem położona nad stawem karczma zajezdna
- 1783 Wieś liczy 117 mieszkańców
- 1860 Obszar dominialny obejmuje 1738 mórg roli łąk i stawów, a obszar wiejski 448 mórg na których mieszka 20 zagrodników i 30 chałupników
- 1861 Majątek bijasowski obejmuje: grunty folwarczne oraz grunty z tzw. folwarku stawowego (na obszarze wcześniej osuszonego Wielkiego Stawu Bieruńskiego), leśniczówkę pod Cieleńcinem i owczarnię pod lasem
- II poł. XIXw. Powstaje dwór i folwark w Bijasowicach
- 1857 Powstaje szkoła gminna
- 1874 Utworzenie gminy w Bijasowicach
- 1939 Bijasowice zostają włączone do gminy Bieruń Nowy

III.VI. Czarnuchowice.

Poł. XV w. Książę rybnicki Wacław odbiera siłą wieś rycerzowi Wańce i wciela do swoich dóbr

- 1472 Wieś wymieniona w *liber beneficiorum* jako należąca do księcia pszczyńskiego
- Król węgierski Maciej Korwin po zdobyciu Pszczyny zwraca wieś spadkobiercom Wańki - braciom Jerzemu, Mikołajowi i Jakubowi Pierożek z Brzezia
- 1550 Czarnuchowice są własnością Skiedzińskich
- 1628 Wieś przechodzi w ręce Kopieckich
- 1780 We wsi jest folwark dominialny oraz 5 gospodarstw siodłaczych i cztery mniejsze - zagrodnicze. W osadzie zamieszkuje 26 osób
- 1861 Wieś liczy 131 mieszkańców, posiada 24 domy i 40 zabudowań gospodarczych
- 1875 Powstanie cegielni
- 1932 Czarnuchowice zostają włączone do Bierunia Nowego

III.VII.Jajosty (dawna nazwa: Jajost).

- 1586 Najstarsza wzmianka o istnieniu osady, która jest wymieniana jako „nowopowstała”. W osadzie mieszka 4 zagrodników
- Ok. 1600 Turzonowie zakładają wieś na prawie niemieckim. Zasadźca ma prawdopodobnie na imię August i stąd prawdopodobnie nazwa Jajost,
- 1629 W urbarzu jest mowa o Jajostach jako wsi, gdzie osadzono zagrodników „wydzielonych z Bijasowic”. Wieś ma swojego wójta i mieszka w niej 3 zagrodników i 1 chałupnik
- 1848 We wsi mieszka 4 zagrodników i 10 chałupników
- 1954 Wieś zostaje włączona do Bierunia Starego

III.VIII.Kopań

XVII w. Budowa Grobli Kopańskiej dla ochrony terenów rolnych przed wodami historycznego stawu Kopań

III.IX. Porąbek.

- 1517 Pierwsza wzmianka, nazwa wsi zostaje wymieniona w dokumencie sprzedaży Księstwa Pszczyńskiego w pisowni czeskiej *wes Porubka*
- W urbarzu wieś jest nazywana „pustą wsią” tzn. zniszczoną i niezamieszkałą
- Poł. XVI w. Stopniowa odbudowa wsi
- 1575 Porąbek należy do właścicieli Kopciowic
- 1770 W Porąbku istnieje folwark i jest zamieszkiwany przez 28 osób
- Ok. 1830 Wieś należy do hrabiny Anny von Arco. Powstaje osada, która zostaje nazwana Bessdorf (Boesdorf)
- 1855 Wieś jest zamieszkiwana przez 140 osób
- 1864 Porąbek posiada 192 morgi roli, 15 morgów łąk, 8 morgów pastwisk, 6 koni i 38 krów. Jest w nim karczma. W Porąbku mieszka 1 kupiec i dwóch krawców. Wieś nazywana też jest Kolonią Porębską lub Kolonią Leśną
- 1894 Porąbek wraz z Kolonią Porębską, folwarkiem Solec oraz Cielęcincem zostaje włączony do obszaru dworskiego w Kopciowicach
- Pocz. XIXw. Porąbek staje się częścią Bijasowic

III.X. Ściernie.

- 1272 Pierwsza wzmianka o istnieniu wsi
- XVI w. Grunty wsi są wielokrotnie zalewane przez wody Wielkiego Stawu Bieruńskiego.
- 1539 Właścicielem jest Jakuszek Ścierński
- 1593 Wieś stanowi własność Sułkowskiego
- 1718 W Ścierniach mieszka 6 siodłaków, 10 zagrodników i 14 chałupników, jest 1 karczma
- 1783 W Ścierniach zamieszkuje 70 osób, 3 siodłaków i 13 zagrodników. We wsi znajdują się folwark i owczarnia. Wieś należy do panów na Kopciowicach i stamtąd jest administrowana
- 1860 W obszarze dominialnym funkcjonuje kamieniołom i piec do wypalania wapna
- 1864 Wieś należy do parafii starobieruńskiej.

III.XI.Zabrzeg.

- 21.02.1517 Wieś zostaje wymieniona w dokumencie sprzedaży księstwa pszczyńskiego Aleksemu Turzo
- 4.05.1532 Stara karczma stojąca obok mostu na Wiśle zostaje sprzedana Jakubowi Płocicy
- 1536 Poza karczmą we wsi są 3 gospodarstwa
- 9.12.1538 Wieś zostaje przekazana rycerzowi Janowi Scierńskiemu jako odszkodowanie za zalanie gruntów przez wody Wielkiego Stawu Bieruńskiego
- 1780 Wieś liczy 4 gospodarstwa kmiece i 4 gospodarstwa zagrodnicze zamieszkiwane przez 44 osoby. We wsi funkcjonuje karczma, na moście na Wiśle pobierane jest myto
- 1812 Utworzenie stacji pocztowej
- Pocz. XX w. W majątku funkcjonuje mały parowy zakład produkcji włókien oraz fabryka papy dachowej firmy Landu i Schaertke
- 1830 Na gruntach Zabrzega powstaje nowa osada - późniejszy Bieruń Nowy
- 1840 We wsi znajdują się 24 domy
- 1861 We wsi funkcjonuje folwark należący do właściciela Kopciowic majora von Grave
- 1870 Zabrzeg zostaje wcielony do Bierunia Nowego

IV. PROPOZYCJE OBIEKTÓW I ZESPOŁÓW DO OBJĘCIA OCHRONĄ PRZEZ WPIS DO REJESTRU ZABYTKÓW.

IV.I. Kubatura.

- Obiekty sakralne – Bieruń Nowy, ul. Warszawska 295, Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, z około 1910 r.

IV.II. Mała architektura.

Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Bożej Bolesnej:

- przy ul. Bojszowskiej 187, z 1899 r.
- przy ul. Majowej 24, z 1819 r.
- przy ul. Warszawskiej 351, z lat 90. XIX w.

Sakralne figury pomnikowe

- Figura św. Jana Nepomucena, przy ul. Wspólnej 15, z 1863 r.

V. ANALIZA PLANÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO.

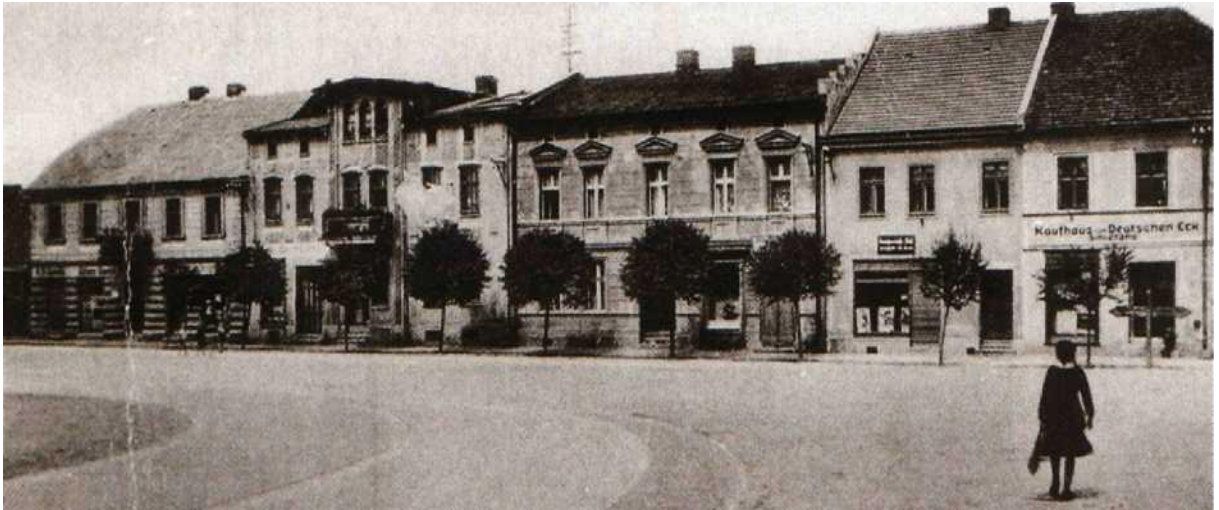
W trakcie opracowywania dokumentacji dokonano także analizy zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego przekazanych przez miasto Bieruń, uchwalonych uchwałami Rady Miasta Bieruń:

1. VI/3/1997 z dnia 02.09.1997 r.
2. VI/3/1999 z dnia 27.05.1999 r.
3. I/6/2000 z dnia 26.01.2000 r.
4. IV/5/2001 z dnia 30.04.2002 r.
5. X/11/2002 z dnia 12.12.2002 r.
6. X/12/2002 z dnia 12.12.2002 r.
7. V/4/2003 z dnia 29.05.2003 r.

8. V/5/2003 z dnia 29.05.2003 r.
9. VI/1/2003 z dnia 26.06.2003 r.
10. XI/10/2003 z dnia 27.01.2003 r.
11. XI/11/2003 z dnia 27.01.2003 r.
12. VI/1/2005 z dnia 31.05.2005 r.
13. VI/2/2005 z dnia 31.05.2005 r.
14. VII/7/2005 z dnia 28.07.2005 r.
15. VII/8/2005 z dnia 28.07.2005 r.
16. VII/9/2005 z dnia 28.07.2005 r.
17. VII/10/2005 z dnia 28.07.2005 r.
18. II/1/2006 z dnia 23.02.2006 r.
19. II/2/2006 z dnia 23.02.2006 r.
20. IX/3/2006 z dnia 29.05.2006 r.
21. V/2/2007 z dnia 29.05.2007 r.
22. V/3/2007 z dnia 29.05.2007 r.
23. V/4/2007 z dnia 29.05.2007 r.
24. V/5/2007 z dnia 29.05.2007 r.
25. II/1/2008 z dnia 28.02.2008 r.
26. V/1/2008 z dnia 29.05.2008 r.
27. V/2/2008 z dnia 29.05.2008 r.
28. V/3/2008 z dnia 29.05.2008 r.
29. VIII/1/2008 z dnia 31.07.2008 r.
30. II/4/2009 z dnia 26.02.2009 r.
31. II/5/2009 z dnia 26.02.2009 r.
32. II/6/2009 z dnia 26.02.2009 r.
33. II/7/2009 z dnia 26.02.2009 r.
34. II/8/2009 z dnia 26.02.2009 r.

35. I/2/2010 z dnia 28.01.2010 r.

Zapisy niniejszego opracowania dotyczące form ochrony obiektów i zespołów posiadających walor zabytkowy, nie kolidują w żaden sposób z zapisem planów zagospodarowania przestrzennego miasta Bierunia.

Ilustracja 15: Rynek w Bieruniu, lata 40-te XXw. [Monografia historyczna Bieruń, wyd. Bieruński Ośrodek Kultury, 2007]

VI. ZABUDOWA ZABYTKOWA NA TERENIE BIERUNIA.

Na potrzeby opracowania przeprowadzono badania terenowe. Dokonano rozpoznania historycznego, bibliograficznego, kartograficznego, archiwalnego, ikonograficznego oraz kwerend w odniesieniu do obszaru miasta Bierunia i jego zabudowy.

Niniejsze opracowanie poprzedzone zostało wykonaniem uproszczonej dokumentacji ewidencyjnej w formie kart gminnej ewidencji zabytkowych obiektów nieruchomych i ruchomych (tzw. obiektów małej architektury) - katalogu obiektów zabytkowych wraz z dokumentacją fotograficzną. Wprowadzenie stanowi wstęp zawierający podstawowe informacje o kontekście historyczno - geograficznym miasta i poszczególnych miejscowościach gminy, a także wnioski ogólne oraz typologię obiektów zabytkowych i kulturowych.

W skład miasta Bieruń wchodzi dziewięć dzielnic będących wcześniej samodzielnymi osadami lub przysiółkami. Są to: Bieruń Stary, Bieruń Nowy, Bijasowice, Czarnuchowice, Jajosty, Kopań, Porąbek, Ściernie i Zabrzeg. Wszystkie funkcjonują jako pojedyncze miejscowości o charakterze miejskim lub wiejskim. Historyczny, wiejski charakter miejscowości czytelny jest głównie w ruralistycznym układzie przestrzennym.

Ilustracja 16: Bieruń Stary, Pierzeja ul. Krakowskiej.

Ośrodkiem centralnym jest Bieruń Stary. Jako jedyna z jednostek przestrzennych od początku posiadała charakter osady, a następnie miasta targowego. Świadczy o tym charakterystyczny, duży rynek na planie kwadratu z regularną siatką ulic tworzących kwartały zabudowy. Jeszcze do XVIII w. Bieruń Stary posiadał zabudowę drewnianą, często niszczoną pożarami. Dopiero XIX w. przyniósł przekształcenie zabudowy drewnianej w murowaną. Zabudowa przyrynkowa w większości przedstawia typ kamienicy z przyziemiem handlowym i mieszkalnymi wyższymi kondygnacjami. Do niedawna kilka budynków przy rynku miało charakter chałup śląskich, podobnie jak zabudowa pierzei ulic Krakowskiej, Kopcowej, Słowackiego, Latochy, Adama, Wylotowej i Oświęcimskiej.

Ilustracja 17: Jajosty, ul. Peryferyjna.

Pozostałe dzielnice (pierwotnie osady) powstały jako ulicówki, przekształcając się stopniowo w wielodrożnice. Do dnia dzisiejszego czytelny jest układ ruralistyczny poszczególnych miejscowości, zaś zgrupowania obiektów zabytkowych pozwalają z dużym prawdopodobieństwem odczytać pierwotny układ ulicowy. Obecnie w dzielnicach miasta dominuje zabudowa jednorodzinna (jedno lub dwukondygnacyjna). Nieliczne są budynki trójkondygnacyjne lub

większe kubaturowo budynki kilkurodzinne. W mieście występują zarówno budynki historyczne, powstałe głównie w II poł. XIX w. oraz w 1. ćw. XX w. jak i zabudowa powojenna, z silnie zaznaczającymi się domami typu „pudełkowego” (z charakterystycznymi płaskimi dachami) oraz licznie powstałymi w ostatnich dwóch dekadach domami o spadzistych, wielopołaciowych dachach i bardziej urozmaiconej bryle.

VI.1. Dawna zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

Jak już wspomniano, w poszczególnych, historycznych miejscowościach gminy Bieruń zabudowa zarówno mieszkalna, jak i gospodarcza pierwotnie była drewniana. Powszechnie występowała ona do końca XIX w. Budynki zazwyczaj budowano na rzucie prostokąta, w konstrukcji zrębowej, z dwuspadowymi dachami z pokryciem słomianym, a następnie gontowym. Restrykcyjne przepisy przeciwpożarowe w państwie pruskim spowodowały, że w wiejskiej zabudowie mieszkalnej i gospodarczej od II poł. XIX w. zaczęto budować tylko obiekty murowane. Budownictwo murowane stopniowo wypierało zabudowę drewnianą i na przestrzeni ponad stulecia ruralistyczna architektura drewniana praktycznie zanikła. Najstarsze zachowane do dnia dzisiejszego budynki o charakterze wiejskim lub małomiasteczkowym pochodzą z III ćw. i końca XIX w. jednakże większość powstała już w I poł. XX w. Są to głównie budowle ceglane, otynkowane, założone na rzucie prostokąta, zazwyczaj w układzie kalenicowym, jednokondygnacyjne z poddaszem (w partiach szczytowych poddasza najczęściej znajdują się dodatkowe pokoje mieszkalne), nakryte dachami dwuspadowymi oraz rzadziej naczółkowymi z pokryciem z dachówki cementowej lub ceramicznej. Detal architektoniczny w tej zabudowie jest niezwykle skromny i ma on zazwyczaj formę gzymsów koronujących, impostowych lub w późniejszym okresie z ukośnie ustawionych cegieł, wydzielających część strychową od części mieszkalnej oraz sfazowanych cokołów, lub z rzadka prostych opasek okiennych. Pierwotnie prosta bryła budynków czasami urozmaicona była rozbudowaną strefą wejściową tworzącą rodzaj przyzby, a w późniejszym okresie wglębnego „portalu” wejściowego. Na terenie miasta zachowało się kilka domów o anachronicznym

typie zabudowy mieszkalno-gospodarczej, gdzie w części budynku znajdują się pomieszczenia mieszkalne, w części zaś pomieszczenia gospodarcze. Część gospodarcza mogła pełnić funkcję stodoły lub pomieszczeń inwentarskich (np. ul. Krupnicza 1, Pszenna 37, Warszawska 390).

Ilustracja 18: Zespół mieszkalno-gospodarczy przy ul. Krupniczej.

Budynków o charakterze wiejskim na terenie miasta zachowało się niewiele i są one reprezentowane w każdej z miejscowości.

VI.II. Obiekty użyteczności publicznej.

Na terenie Bierunia znajduje się niewiele obiektów użyteczności publicznej o charakterze zabytkowym i historycznym. Spośród dawnych budynków szkolnych żaden obiekt nie zachował walorów zabytkowych. W Bieruniu Nowym przy ul. Warszawskiej 292 zachowała się XIX - wieczna ochronka. Najcenniejszym przykładem miejskiej architektury jest gmach Ratusza przy Rynku 14. Znacznym przekształceniom uległa dawna restauracja przy ulicy Krakowskiej 36 oraz dawna gospoda przy ul. Warszawskiej 288, powstała w latach 90.

XIX w. (kilkakrotnie przebudowywana). Sala taneczna przy ul. Warszawskiej 276 utraciła swój wystrój i pełni obecnie funkcję hurtowni. Zbudowana w latach 30. XX w. szkoła przy ul. Krakowskiej 30, w niewielkim stopniu zachowała po przebudowach pierwotny, surowy styl modernistyczny.

Ilustracja 19: Budynek Ratusza, ul. Rynek 14.

VI.III. Zespoły rezydencjonalno-parkowe.

Najważniejszym obiektem w krajobrazie architektonicznym miasta Bierunia jest zespół dworsko-parkowy przy ulicy Jagiełły. Park uzyskał swój ostateczny kształt w latach 70. XIX w. najprawdopodobniej jako kompozycja krajobrazowa w typie swobodnym utworzona na bazie drzewostanu siedliskowego, uzupełnionego regularnymi nasadzeniami szpalerowymi dębów szypułkowych i lip drobnolistnych. W latach 20. XX w. kompozycje uzupełniono klonami zwyczajnymi oraz wierzbami kruchymi tzw, płaczącymi.

Ilustracja 20: Bijasowice, zespół dworsko-pałacowy przy ul. Jagiełły.

Na terenie miasta Bieruń zachował się mniejszy zespół dworsko- parkowy z zabudową mieszkalną przy ul. Sadowej. Założony został pod koniec XIX w. na bazie drzewostanu siedliskowego. Trudno dziś określić typ pierwotnej kompozycji. Zachowało się kilkadziesiąt egzemplarzy, w tym dosadzone w latach 20. XX w. świerki w odmianach i żywotniki.

Obecnie brak przy nim parku, choć zapewne pierwotnie taki istniał. Zachowało się kilka egzemplarzy świerków.

VI.IV.Zabudowania folwarczne.

Do dnia dzisiejszego zachowała się tylko część zabudowań folwarcznych, których według przekazów pisanych było na początku XIX w. kilkanaście. Największy jest folwark przy ulicy Jagiełły. Ścisły folwark obejmuje oficynę mieszkalną z XIX w. rozbudowaną na początku XX w. areszt z końca XIX w., stajnię z siodlarnią z połowy XIX w. oraz komórki gospodarcze. Pozostała część budynków gospodarczych jak kuźnia, obory, chlewnie, stodoły zostały po parcelacji w 1910 r. wydzielone i przekształciły się w samodzielne gospodarstwa o charakterze siedliskowym.

/m.

Ilustracja 21: Bieruń Nowy, zespół dworski przy ul. Barbórki 23.

Ilustracja 22: Bijasowice, Zespół folwarczny przy ul. Jagielly.

Zespół folwarczny w przy ul. Barbórki 23 oraz ul. Sadowej, powstały na początku XX w. składający się obecnie ze spichlerza, obory, chlewni, stajni i oficyny, założony w formie czworoboku, otwartego przez podjazd na rezydencję. Oficyny mieszkalne stanowią odrębny blok zabudowy, zlokalizowany przy ul. Sadowej.

Ilustracja 23: Bieruń Nowy, zespół folwarczny przy ul. Barbórki 23.

Zachowało się też kilka pojedynczych obiektów gospodarczych jak i stodoła przy ul. Jerzego, stodoła przy ul. Warszawskiej 390, stodoła przy ul. Wita 18, stodoła przy ul. Oświęcimskiej 443B. Obiekty te powstały na przestrzeni XIX w. Nieco młodszy jest budynek obory przy ul. Warszawskiej 393A.

Ilustracja 24: Bieruń Stary, Stodoła przy ul. Oświęcimskiej 443B.

VI.V. Obiekty sakralne.

Do ważnych budowli każdej miejscowości zaliczają się budowle sakralne. Najstarszym niewątpliwie obiektem sakralnym Bierunia jest drewniany kościół p.w. św. Walentego przy ul. Krakowskiej 39, powstały w XVI w. Jest to budowla o typowym układzie, orientowana, posadowiona na terenie płaskim. Budowla jednoprzestrzenna z wielobocznie zamkniętym prezbiterium, przykryta drewnianym sklepieniem klasztornym ozdobionym kasetonową polichromią. Zachowało się późnobarokowe wyposażenie kościoła.

Kolejnym obiektem jest kościół p. w. św. Bartłomieja przy ul. Krakowskiej 3. Rodowód tej budowli można odnieść do czasów księżnej Heleny. Murowana budowla powstała w latach 60. XVII w. Kościół jest bazyliką zamkniętą krótkim wielobocznie zamkniętym prezbiterium w stylu gotyckim. Od zachodu wieża zwieńczona barokowym hełmem. Kościół posiada wyposażenie barokowe.

Ostatnim z obiektów o walorach zabytkowych jest kościół przy ul. Warszawskiej 296. Powstał w 1910 r. jako budowla neogotycka.

Niezależnie od czasu powstania wszystkie te kościoły, wybudowane na miejscach wcześniejszych obiektów sakralnych, pozostały niezwykle istotnymi elementami przestrzennymi i krajobrazowymi miejscowości.

Ilustracja 25: Bieruń Stary, Kościół pw. św. Walentego przy ul. Krakowskiej 39.

VI. VI. Cmentarze.

Osobną grupą obiektów o charakterze urbanistycznym są cmentarze. Spośród cmentarzy parafialnych jedynie dwa parafialne, przykościelne zlokalizowane przy ul. Krakowskiej 39 (XVII/XIXw.) i Warszawskiej 296 (pocz. XX w.) mają charakter zabytkowy. Zieleń cmentarną stanowią szpalery i aleje lip drobnolistnych przy ul. Krakowskiej i wielogatunkowe szpalery przy ul. Warszawskiej.

Ilustracja 26: Bieruń Nowy, zieleń na cmentarzu przy ul. Warszawskiej.

VI.VII.Obiekty małej architektury.

Na terenie przedmiotowego miasta zlokalizowanych jest około dwudziestu obiektów tzw. małej architektury o charakterze zabytkowym. Są to głównie obiekty sakralne: kapliczki słupowe, kaplice i kapliczki kubaturowe, figury pomnikowe oraz najbardziej charakterystyczne - krzyże kapliczkowe w typie Bożych Mąk. Spośród kapliczek i kaplic zachowało się kilka obiektów o charakterze zabytkowym, powstałych pomiędzy XIX, a poł. XX w. Większość z nich to obiekty kubaturowe. Są to zarówno niewielkie kapliczki zwane „domkowymi”, jak i większe obiekty.

Najstarsze z nich to: kapliczka przy Krakowskiej 31, z I poł. XIX w. na rzucie zbliżonym do kwadratu. Nakryta dachem dwuspadowym o umiarkowanym detalu architektonicznym w postaci gzymsu impostowego, tworzącego od frontu rodzaj lizen.

Niemal identyczna jest kapliczka w Bijasowicach na skrzyżowaniu ulic

Majowej i Jagiełły, powstała ok. 1800 r. Od poprzedniej różni się jedynie okulusem nad wejściem i małą sygnaturką.

Podobna, lecz nieco bogatsza w formę jest kapliczka z przełomu XIX i XX w. przy ul. Macieja 29. Nakryta jest dachem kopertowym i posiada bogato zdobioną stolarkę drzwiową o charakterze neogotyckim.

Prostą formą może poszczycić się również kapliczka przy ul. Oświęcimskiej (osiedle Wygoda) z lat 1866 - 1868. Na rzucie prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym o uproszczonych formach neogotyku, w postaci ostrołukowego, nadwieszzonego portalu wgłębnego, nad którym znajduje się okienko w formie czwórliścia.

Bogaty wystrój architektoniczny ma kapliczka przy skrzyżowaniu ulic Warszawskiej i Niedługiej. Na fasadzie wydatny gzyms impostowy tworzy daszek, nad którym w czterech niszach (w układzie piramidalnym) znajdują się figurki świętych (niestety współczesne).

Bardzo ciekawą formę ma późniejsza kaplica przy ulicy Mielęckiego 76. Na prostokątnym rzucie, kryta dachem beczkowym, na którego szczycie umieszczona została sześcioboczna, ażurowa sygnaturka.

Pozostałe obiekty powstały w pierwszej połowie XX w. i powielają w uproszczeniu formy historyczne. Są bardzo proste, ozdobione prostym gzymsem.

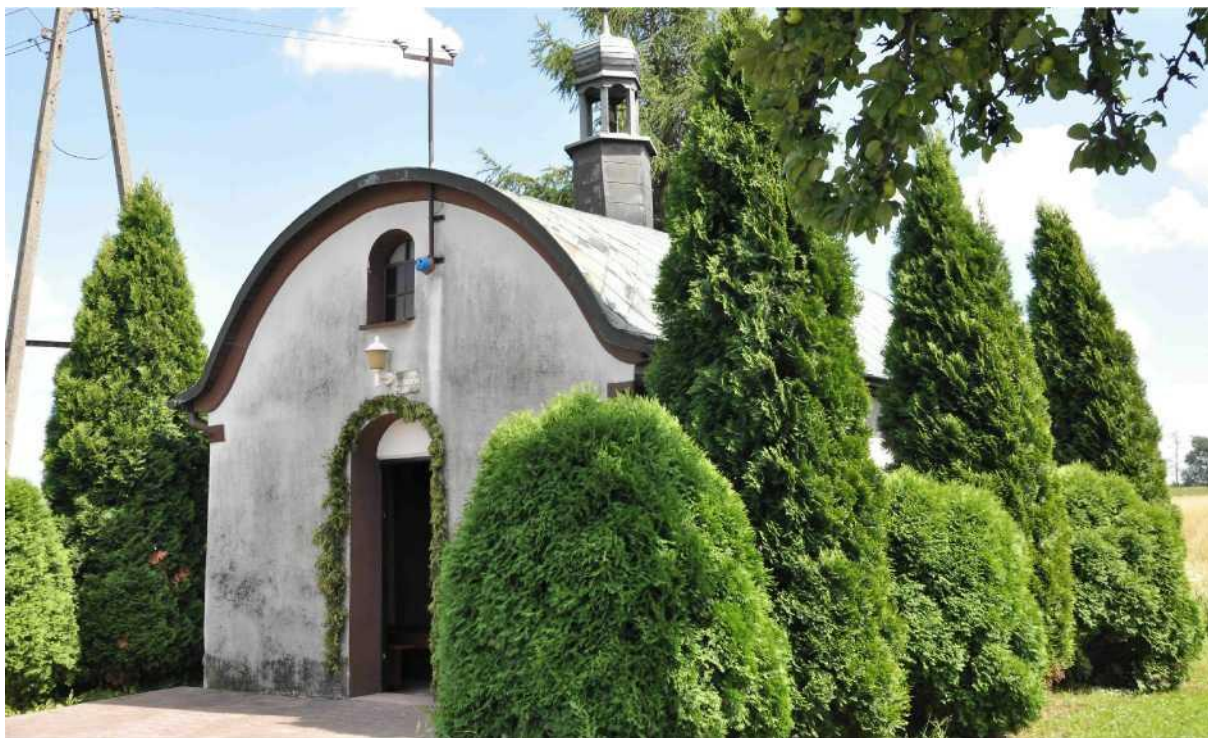
W typie niewielkich kapliczek słupowo-wnękowych w mieście znajduje się jeden historyczny obiekt pochodzący z ok. 1800 r. zlokalizowany przy ul. Przyjaźni 20. Posiada stosunkowo głębokie wnęki, w których umieszczono współczesne rzeźby.

Spośród krzyży najwięcej jest kamiennych krzyży kapliczkowych z figurą Chrystusa i Matki Boskiej, umiejscowionych zazwyczaj w niszy. Zachowanych jest 14 takich krzyży kapliczkowych zlokalizowanych przy:

- ulicy Bojszowskiej 47 (1904 r.),
- ulicy Bojszowskiej 187 (1899 r.),
- ulicy Chemików 50 (1864 r.),
- ulicy Krakowskiej 61 (1811 r.),
- ulicy Krakowskiej 39 (1807 r.),

- skrzyżowaniu ulic Krakowskiej i Turyńskiej (I ćw. XIX w.),
- ulicy Łędzińskiej - przy zjeździe z ulicy Turyńskiej,
- skrzyżowaniu ulic Łysinowej i Żwirki i Wigury (1861 r.),
- ulicy Majowej 24 (1819 r.),
- ulicy Marcina 22 (I ćw. XIX w.),
- ulicy Oświęcimskiej 407 (1810 r.),
- skrzyżowaniu ulic Szenwalda, Bogusławskiego i Młyńskiej (1840 r.),
- ulicy Warszawskiej 351 (I. 90. XIX w.),
- ulicy Zdrowia 15 (II poł. XIX w.).

Na terenie Bierunia istnieją również krzyże kapliczkowe o bogatym programie ikonograficznym (Pasja z Marią i św. Janem oraz świętymi).

Ilustracja 27: Czarnuchowice, kapliczka przy ul. Mieleckiego 76.

Bieruń posiada na swoim terytorium dwie wolno stojące figury w typie figur pomnikowych, posadowionych na większych lub mniejszych postumentach. Są to obiekty powstałe pomiędzy poł. XVIII w. a II poł. XX w. Zlokalizowane są głównie w otoczeniu kościołów parafialnych oraz obiektów związanych z sacrum, tj. plebanie, domy parafialne, czy klasztor.

Na terenie miasta znajdują się również inne typy małej architektury, tj. drewniane krzyże przydrożne, groty maryjne i tzw. kapliczki skrzynkowe. Są to jednak obiekty pozbawione cech zabytkowych, powstałe po II wojnie światowej.

VII. TYPOLOGIA ZABUDOWY NA TERENIE MIASTA BIERUNIA

VII.1. Kubatura.

W granicach administracyjnych Bierunia wytypowano następujące rodzaje zabudowy:

- A) ZESPOŁY REZYDENCJONALNO-PARKOWE - w obrębie gminy zachował się w formie szczątkowej jedynie zespół dworski w Bijasowicach, przy ulicy Jagiełły, pochodzący z XIX w. oraz zespół przy ul. Barbórki 23, z początku XX w.
- B) ZABUDOWA FOLWARCZNA i BUDYNKI GOSPODARCZE - zabudowa folwarczna zachowana częściowo w Bijasowicach i w zespole przy ul. Sadowej i Barbórki, pozostały również dwie stodoły z połowy XIX w. przy ul. Jerzego, dawna obora (obecnie budynek gospodarczy) z lat 20. XXw. przy ul. Warszawskiej 393 oraz z podobnego okresu spichlerz, obora i chlewnia przy ul. Barbórki 23.
- C) OBIEKTY PRZEMYSŁOWE - nieliczne obiekty o różnorodnych funkcjach, formach i stanie zachowania. Najliczniejszy jest zespół zabudowy NITRONERG. Ponadto do dużych zespołów przemysłowych zaliczyć należy tartak oraz dawną fabrykę papy firmy Landau i Schreih, która powstała przed I wojną światową, rozwinęła się w latach 20. XX w. oraz po II wojnie światowej. Zabytki związane z kolejnictwem reprezentuje

m.in. zespół dworca kolejowego przy ul. Ofiar Oświęcimskich 5, z okresu międzywojennego w niezmienionym stanie. Ponadto zachowało się kilka wiaduktów i mostów kolejowych. Zachował się również pochodzący z lat 20. XX w. spichlerz przy ul. Warszawskiej/Diamantowej i budynek transformatora z tego samego okresu przy ul. Warszawskiej 344. Niewątpliwie jednym z najciekawszych zespołów przemysłowych są groble po dawnym Wielkim Stawie Bieruńskim i całym zespole stawów hodowlanych, dzięki którym okolice tą zwano powszechnie „Żabim Krajem”.

- D) MIESZKALNE BUDOWNICTWO PATRONACKIE - na obszarze Bierunia nie zachowały się kolonie patronackie. Pozostałością kolonii ruralistycznej są trzy budynki z przełomu XIX i XX w. przy ul. Sadowej.
- E) OBIEKTY SAKRALNE - kościoły, wzniesione w różnych okresach: od XVII w. - kościół św. Walentego, XIX - wieczny kościół p.w. św. Bartłomieja i XX - wieczny kościół p. w. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Ponadto do kategorii tej możemy zaliczyć domy parafialne oraz klasztor Sióstr Służebniczek przy ul. Bojszowskiej z początku XX w.
- F) BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ - nieliczne budynki użyteczności publicznej reprezentowane są przez Ratusz na rynku Bierunia oraz obiekty przy ul. Chemików 119 i 131, Krakowskiej 20 i 36 (dawna karczma), Piastowskiej 1, Wawelskiej 22 i 35 oraz budynek piekarni przy ul. Hejnałowej 1.
- G) KAMIENICE. Kilkukondygnacyjne z przyziemiem handlowym oraz pierwotnie mieszkalnymi wyższymi kondygnacjami. Reprezentowane przez zabudowę rynku Starego Bierunia oraz ulic przyrynkowych.
- H) BUDYNKI MIESZKALNE, JEDNORODZINNE O CHARAKTERZE MAŁOMIASTECZKOWYM. Ceglane lub tynkowane, z wyeksponowaną strefą wejściową (pryzbą), na rzucie prostokąta, jednokondygnacyjne

z poddaszem, nakryte dachami dwuspadowymi; detal architektoniczny niezwykle skromny, zazwyczaj w formie prostych gzymsów lub opasek okiennych.

- I) BUDYNKI WIEJSKIE MIESZKALNO-GOSPODARCZE. Budynki o analogicznych formach, jak w typie powyżej (ceglane, tynkowane, na rzucie wydłużonego prostokąta, jednokondygnacyjne, nakryte dachami dwuspadowymi, ze skromnym detalem architektonicznym). Obiekty o dwóch funkcjach: mieszkalnej i gospodarczej.
- J) DOMY JEDNORODZINNE O CHARAKTERZE „MAŁOMIASTECZKOWYM”. Obiekty o bardziej urozmaiconych bryłach.
- K) MIESZKALNE BUDYNKI NEOSTYLOWE. Obiekty o rzutach i bryłach prostych lub rozcłonkowanych, o dekoracji zaczerpniętej ze stylów historycznych wcześniejszych epok.

VII.II.Cmentarze.

W Bieruniu występują cmentarze parafialne i komunalny, jednakże pozbawione cech zabytkowych, w większości założone po II wojnie światowej. Zabytkowy charakter zachował cmentarz przy kościele św. Walentego oraz kirkut.

1. cmentarz rzymsko-katolicki, ul. Krakowska, XVII w.
2. cmentarz rzymsko - katolicki, ul. Budzyńskiej/Warszawska, l. 90. XIX w.
3. Kirkut, ul. Wita, 1778 r.

VII.III.Mała architektura.

Odrębną grupą w krajobrazie kulturowym Bierunia stanowią obiekty tzw. małej architektury. Są to głównie kapliczki, kaplice i krzyże przydrożne. Na omawianym terenie występują następujące typy małej architektury:

1. Kapliczki i kaplice architektoniczne, murowane, kubaturowe.
2. Kapliczki słupowe, murowane.

Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Boskiej (zazwyczaj w niszy).

3. Krzyże kamienne z figurą Chrystusa.
4. Figury kamienne na cokole.

VII.IV.Zieleń.

Oprócz opisanych wyżej założeń rezydencjonalno - parkowych w mieście Bieruń istnieje jeden obiekt samodzielny, którym jest współczesny park przy ul. Chemików.

Oprócz tego zachowały się fragmentarycznie obsadzenia alejowe przy ul. Chemików złożone z lip drobnolistnych, klonów pospolitych i robinii białych, a także szpaler grabów pospolitych na ulicy Sadowej.

Niestety fragmentarycznie zachowały się, wzmiankowane w piśmiennictwie, obsadzenia grobli stawów użytkowych. Większość z nich to obecnie drogi o różnej kategorii.

- ulica Krakowska
- ulica Krupnicza
- ulica Nadbrzeżna
- ulica Warszawska.

VII.V.Spis obiektów kubaturowych.

VII.V.I.Zespoły rezydencjonalno-parkowe.

1. Zespół dworski w Bijasowicach, ul. Jagiełły. Powstał najprawdopodobniej w kilku etapach na przestrzeni XIX w. Na zespół składa się pozostałość parku krajobrazowego, dwór, oficyny mieszkalne, budynki gospodarcze, stajnia, areszt.
2. Zespół dworsko - parkowy w Bieruniu przy ul. Sadowej i Barbórki 23. Zespół tworzą: dwór, pozostałości parku o charakterze krajobrazowym powstałe w połowie XIX w. oraz zabudowania gospodarcze i oficyny

mieszkalne. Na zespół składa się dwór, oficyna, spichlerz, obora, chlewnia, powstałe ok. 1915 r. Obok dworku występują pojedyncze egzemplarze stosunkowo młodych drzew iglastych.

VII.V.II.Zabudowa folwarczna.

1. Budynki gospodarcze folwarku w Bieruniu przy ul. Jagiełły obejmują: obory, stodoły, spichlerz, stajnię, oficynę mieszkalną, dwór. Obecnie część dawnego zespołu uzyskała status odrębnych gospodarstw.
2. Budynki folwarku przy ul. Sadowej i Barbórki 23 tworzą dawny dwór (zarządcówka) z końca XIX w. XIX -wieczne obora i chlewnia oraz spichlerz, chlewnię i oborę z początku XX w.

VII.V.III.Obiekty przemysłowe.

1. NITRONERG, Plac Nobla 1. Zespół powstały w latach 1871 - 1908, rozbudowany w latach 20. i 60. XX w. oraz w końcu XX w. Zakład przebudowany i zmodernizowany zachował nieliczne budynki o wartościach zabytkowych:
 - Wieża ciśnień z ok. 1930 r.
 - Budynek administracyjny z ok. 1920 r.
 - Trzy budynki produkcyjne z początku XX w.
2. Dawna fabryka papy, ul. Warszawska 319. Fabryka papy firmy Landau i Schreih oraz tartak powstały przed I wojną światową, rozwinęły się w latach 20. XX w. oraz po II wojnie światowej.
 - Budynek dawnej kotłowni z kominem z lat ok. 1908-9
 - Budynek produkcyjny dawnego tartaku ob. stolarnia z ok 1920 r. (zmodernizowany w latach 80. XX w.)
 - Budynek magazynowy z 1920r.
 - Budynek produkcyjny przy tartaku z ok. 1920 r.
 - Budynek straży pożarnej z ok. 1908 r.
3. Zespół dworca z okresu międzywojennego, ul. Ofiar Oświęcimskich 5. W jego skład wchodzi:
 - Główny budynek dworcowy z lat 20. XX w.

- Nastawnia z lat 30. XX w. przy ul. Wawelskiej.
 - Budynek mieszkalny kolejowy z ok. 1870 r. przy ul. Bohaterów Westerplatte 16.
4. Budynek stacji transformatorowej z ok. 1920 r. ul. Warszawska 244.
 5. Wiadukt kolejowy nad ul. Chemików z ok. 1937 r.
 6. Most kolejowy, dwuprzęsłowy i przepust wodny nad potokiem, dopływem Gostyni z ok. 1937 r.
 7. Wiadukt betonowy, jednoprzęsłowy z lat 20. XX w. przy ul. Patriotów.
 8. Wiadukt kolejowy, stalowy, dwuprzęsłowy nitowany o betonowych przyczółkach z ok. 1937 r. ul. Warszawska.
 9. Przepust ceglany, sklepiony, pod groblą, odnowiony z pocz. XX w. ul. Warszawska.
 10. Młyn i spichlerz z lat 20. XX w. ul. Warszawska/Diamantowa.
 11. Pozostałości po grobli po Wielkim Stawie Bieruńskim z XVI w. wielokrotnie modernizowane z zachowanymi urządzeniami spustowymi, drewnianymi (odkrywki i wykopaliska).
 12. Młyn, ul. Krakowska 98, lata 20. XX w.
 13. Stacja Trafo, ul. Licealna 12, I poł. XX w.

VII.V.IV. Mieszkalne budownictwo patronackie.

1. Bieruń, ul. Sadowa 2-10, lata 90. XIX w.

VII.V.V. Obiekty sakralne.

Kościóły:

1. Kościół p.w. św. Walentego, ul. Krakowska 39, ok. 1598 r.
2. Kościół p.w. św. Bartłomieja, ul. Krakowska 3, l. 1770-76.
3. Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, ul. Warszawska 296, l. 1909-1910.

Inne obiekty:

1. Klasztor Sióstr Służebniczek, ul. Bojszowska 24, 1933 r.
2. Budynek parafii, ul. Krakowska 3, l. 20./30. XX w.

VII.V.VI.Budynki użyteczności publicznej.

1. Ratusz, Rynek 14, l. 1933 - 1935.
2. Rynek 15, ratusz, II poł. XIX w.
3. budynek mieszkalno - usługowy, ul. Chemików 119,
4. budynek usługowy, ul. Chemików 131, l. 20. XX w.
5. dawna karczma (młyn i spichlerz), ul. Krakowska 36, XIX/XX w.
6. budynek mieszkalno - usługowy, ul. Piastowska 1, XIX/XX w.
7. budynek mieszkalno - usługowy, ul. Wawelska 22 (dawna bożnica?),
pocz. XX w.
8. budynek usługowy, ul. Wawelska 35, XIX/XX w.
9. piekarnia, ul. Hejnałowa 1, XIX/XX w.
- 10.dawna gospoda, ul. Warszawska 288, pocz. XX w.
- 11.dawna gospoda, ul. Warszawska 276, pocz. XX w.
- 12.dawna ochronka, ul. Warszawska 292, ok. 1910 r.
- 13.Szkoła, ul. Krakowska 30,l. 30. XX w.

VII.V.VII.Kamienice i budynki mieszkalne, jednorodzinne o charakterze małomiasteczkowym.

Kamienice:

1. Krakowska 8, 1908 r.
2. Krakowska 10, ok. 1920 r.
3. Krakowska 14, XIX/XX w.
4. Krakowska 20,I poł. XIX w.
5. Kopcowa 19, pocz. XX w.
6. Rynek 2, II poł. XIX w.

7. Rynek 3, II poł. XIX w.
8. Rynek 4, II poł. XIX w.
9. Rynek 5, poł. XIX w.
10. Rynek 6, XIX/XX w.
11. Rynek 11, XIX/XX w.
12. Rynek 12, XIX/XX w.
13. Rynek 13, l. 20./30. XX w.
14. Rynek 16, XIX/XX w.
15. Rynek 17, koniec XIX w.
16. Rynek 18, XIX/XX w.
17. Rynek 19, pocz. XX w.
18. Rynek 20, XIX/XX w.
19. Słowackiego 4, XIX/XX w.
20. Słowackiego 12, XIX/XX w.
21. Słowackiego 19, XIX/XX w.
22. Warszawska 288, XIX/XX w.
23. Wylotowa 1, XIX/XX w.

Jednokondygnacyjne, tynkowane lub ceglane, nakryte dachami dwuspadowymi:

1. Adama 1, II poł. XIX w.
2. Bojszowska 2, pocz. XX w.
3. Bojszowska 46, pocz. XX w.
4. Kadłubowa 5, II poł. XIX w.
5. Kopcowa 20, III ćw. XIX w.
6. Kopcowa 22, III ćw. XIX w.
7. Krakowska 16, l. 90. XIX w.
8. Krakowska 17, pocz. XX w.

9. Krakowska 22, l. 80. XIX w.
10. Krakowska 24, l. 90. XX w.
11. Krakowska 26, koniec XIX w.
12. Krakowska 29, l. 90. XIX w.
13. Krakowska 67-59, 1870 r.
14. Krakowska 108, pocz. XX w.
15. Kudery 10, pocz. XX w.
16. Kudery 20, I poł. XX w.
17. Macieja 1, XIX/XX w.
18. Macieja 13, l. 80. XIX w.
19. Macieja 22, l. 80. XIX w.
20. Macieja 23, XIX/XX w.
21. Oświęcimska 435, II poł. XIX w.
22. Oświęcimska 440, II poł. XIX w.
23. Oświęcimska 443, II poł. XIX w.
24. Oświęcimska 444, II poł. XIX w.
25. Oświęcimska 446, II poł. XIX w.
26. Oświęcimska 448, II poł. XIX w.
27. Oświęcimska 450, II poł. XIX w.
28. Oświęcimska 451, II poł. XIX w.
29. Oświęcimska 456, II poł. XIX w.
30. Oświęcimska 460, II poł. XIX w.
31. Słowackiego 1, II poł. XIX w.
32. Słowackiego 2, II poł. XIX w.
33. Słowackiego 3-5, XIX/XX w.
34. Słowackiego 9, II poł. XIX w.

35.Słowackiego 15, II poł. XIX w.

36.Trochy 4-6, II poł. XIX w.

37.Trochy 8, XIX/XX w.

38.Trochy 26, II poł. XIX w.

39.Trochy 30, II poł. XIX w.

40.Warszawska 341, koniec XIX w.

41. Warszawska 396, XIX/XX w.

42.Wylotowa 17, II poł. XIX w.

VII.V.VIII.Budynki wiejskie mieszkalne i mieszkalno-gospodarcze.

1. Bazaltowa 8/Margłowa, I poł. XIX w.

2. Bijasowicka 21, l. 70. XIX w.

3. Bohaterów Westerplatte 1, l. 30. XX w.

4. Diamentowa 1, I poł. XX w.

5. Kamienna 36, I poł. XIX w.

6. Krupnicza 1, koniec XIX w.

7. Patriotów 10, XIX/XX w.

8. Pszenna 37, XIX/XX w.

9. Sadowa 2, pocz. XX w.

10.Sadowa 4, pocz. XIX w.

11.Sadowa 5, pocz. XX w.

12.Sadowa 7, pocz. XX w.

13.Warszawska 107, l. 20./30. XX w.

14.Warszawska 341, l. 20. XX w.

15.Wawelska 55, 1824 r.

16.Wita 18, IIpoł. XIX w.

VII.V.IX. Domy jednorodzinne i wielorodzinne o charakterze „małomiasteczkowym”.

1. Kudery 22, I poł. XX w.
2. Macieja 7, 1904 r.
3. Słowackiego 23, II poł. XIX w.
4. Spyry 10, XIX/XXw.
5. Wylotowa 7, pocz. XX w.
6. Wylotowa 12, pocz. XX w.

VII.V.X.Mieszkalne budynki o cechach neostylowych.

1. Bohaterów Westerplatte 16, elementy klasycyzmu, l. 20. XX w.
2. Bohaterów Westerplatte 41, elementy neogotyku, XIX/XX w.
3. Chemików 119, modernizm historyzujący, l. 20. XX w.
4. Chemików 121, elementy neoromanizmu, pocz. XX w.
5. Krakowska 28, elementy modernizmu, l. 20./30. XX w.
6. Licealna 12, elementy neobaroku, l. 20./30. XX w.
7. Ofiar Oświęcimskich 1, elementy neogotyku, XIX/XX w.
8. Ofiar Oświęcimskich 2, elementy neogotyku, koniec XIX w.
9. Ofiar Oświęcimskich 5, modernizm historyzujący, ok.1920r.
- 10.Oświęcimska 418, elementy secesji berlińskiej, XIX/XX w.
- 11.Sadowa 3, modernizm historyzujący, pocz. XX w.
- 12.Warszawska 292, elementy neogotyku, XIX/XX w.
- 13.Warszawska 313, modernizm historyzujący, l. 20. XX w.
- 14.Warszawska 337-339, elementy klasycyzmu, pocz. XX w.
- 15.Zdrowia 8, modernizm historyzujący, l. 20./30. XX w.
- 16.Zdrowia 11, modernizm historyzujący, l. 20./30. XX w.
- 17.Zdrowia 14, modernizm historyzujący, l. 20./30. XX w.

VII.VI. Spis obiektów Małej Architektury.

VII.VI.I. Kapliczki i kaplice architektoniczne, murowane, kubaturowe.

1. Bijasowicka 60, poł. XX w.
2. Góra Chełmeczki, I poł. XX w.
3. Kopcowa 28, l. 20. XX w.
4. Krakowska 31, I poł. XIX w.
5. Krakowska 39 (dawna kostnica), pocz. XIX w.
6. Macieja 29/ Oświęcimska, XIX/XX w.
7. Majowa 2/ Jagiełły, ok. 1800 r.
8. Mielęckiego 76, l. 20. XX w.
9. Oświęcimska, l. 1866-1868
10. Warszawska/Niedługa 1, ok. 1800 r.

VII.VI.II. Kapliczki słupowe, murowane.

1. Przyjaźni 12, 1885 r.

VILVI.III. Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Bożej Bolesnej.

1. Bojszowska 47, 1904 r.
2. Bojszowska 187, 1899 r.
3. Chemików 50, 1864 r.
4. Krakowska, 61, 1811 r.
5. Krakowska 39, 1807 r.
6. Krakowska/Turyńska, I ćw. XIX w.
7. Łędzińska, przy zjeździe z Turyńskiej, I ćw. XIX w.
8. Łysinowa/Żwirki i Wigury, 1861 r.
9. Majowa 24, 1819 r.
10. Marcina 22, I ćw. XIX w.
11. Oświęcimska 407, 1810 r.

12. Szenwalda/Bogusławskiego/Młyńska, 1840 r.

13. Warszawska 351, l. 90. XIX w.

14. Zdrowia 15, II poł. XIX w.

VII.VI.IV. Krzyże kapliczkowe z rozbudowanymi scenami lub świętymi.

1. Pszenna/Margłowa, z NMP, św. Janem i św. Franciszkiem, 1905 r.

VII.VI.V. Sakralne figury pomnikowe.

1. Krakowska 3, kolumna Maryjna, 1723 r.

2. Wspólna 15, Figura św. Jana Nepomucena, 1863 r.

3. Pl. Alfreda Nobla, Figura św. Floriana, 1926 r.

Pozostałe typy małej architektury występujące na terenie gminy, takie jak groty maryjne, krzyże drewniane, część kapliczek oraz kapliczki typu skrzynkowego - to obiekty współczesne, nie posiadające wartości zabytkowych, jedynie kulturowe, a niektóre również wartości historyczne.

VIII. PRZEMYSŁ W BIERUNIU ORAZ ZABYTKOWE OBIEKTY INDUSTRIALNE

Bieruń jest miastem zlokalizowanym na szlaku handlowym Kraków - Wrocław. Prowadził tu m.in. szlak solny oraz bydłocy (targi bydłocy). Handel skutkował rozwojem kupiectwa, na dość niewielką skalę. Rozwijało się rzemiosło, i to zarówno miejskie, jak i wiejskie. Na rzekach - licznych dopływach Wisły, jak i samej Wiśle budowano młyny i tartaki. W II poł. XIX w. w Bieruniu pracowały trzy tego typu urządzenia.

Już w średniowieczu na terenach podmokłych, w sąsiedztwie rzeki Wisły prowadzono gospodarkę rybną. W XV w. zbudowano dwa wielkie stawy głównie w celu hodowli ryb. Wokół Wielkiego Stawu Bieruńskiego wzniesiono groble zabezpieczające tereny miasta przed zalaniem. W sąsiedztwie tych stawów powstawały małe prywatne stawy odrostowe, w których miejscowi rolnicy

hodowali narybek dla wielkich stawów feudalnych. Spuszczanie wody i odławianie ryb odbywało się przy udziale książąt pszczyńskich, zarządców dóbr i zarządów sąsiednich miasteczek.

W XVIII w. gospodarka rybna stawała się coraz mniej opłacalna. W pocz. XIX w. ze względu na reformę rolną przeprowadzoną przez rząd pruski, zabrakło taniej pańszczyźnianej siły roboczej do prac przy hodowli ryb. Stąd w 1809-10 r. po raz ostatni spuszczone wody z Wielkiego Stawu Bieruńskiego. Od tego czasu zaczęto osuszać te tereny i przeznaczać je na pola uprawne. Powstał tzw. folwark stawowy.

Grobla średniowieczna była przez jakiś czas czyszczona i konserwowana, ale w końcu XIX w. uległa poważnym dewastacjom. Najwięcej szkód dokonano w XX w. Częściowo wał został rozebrany. Pozostała grobla od strony wschodniej miasta. W czasie drugiej wojny światowej wykonano w jej sąsiedztwie system umocnień przeciwczołgowych i stanowiska obronne. Na terenie stawu płynie obecnie potok „stawowy” odprowadzający wody gromadzące się na terenie stawu. Obecnie część terenów stawowych jest nadal zalana. W okresie powojennym liczne czyny społeczne doprowadziły do przerwania w wielu miejscach tego wału i zarośnięcia samosiejkami.

Obecnie przeprowadzono prace przy zagospodarowaniu grobli do celów rekreacyjnych oraz komunikacyjnych. W XXI w. wykonano kładkę nad ulicą Chemików. Fragment grobli w sąsiedztwie ul. Wylotowej ulega poważnej dewastacji.

Ilustracja 28: Zieleń przy grobli, ul. Krakowska.

W XIX w. Bieruń nadal pozostawał miastem rolniczym. Rzemiosło i handel rozwijało się stosunkowo powoli, mimo sąsiedztwa granicy państwa. Budowano drogi i mosty w celu prowadzenia handlu transgranicznego. Już w 1837 r. powstał pierwszy plan doprowadzenia do Bierunia kolei żelaznej. Związane to było z budową kolei Berlin - Wrocław - Mysłowice, zrealizowanej w 1848 r. Planowane przejście graniczne pomiędzy Śląskiem i Galicją nie zostało zrealizowane w Bieruniu, a w Mysłowicach. W następnej dekadzie doprowadzono kolej do Bierunia Nowego, a w 1863 r. połączono go z Oświęcimiem. Powstała stacja kolejowa i konieczna infrastruktura. W 1912 r. przebudowano obiekty i rozbudowano stację w Bieruniu Nowym. Bieruń Stary nie doczekał się kolei do okresu międzywojennego. Wówczas wszczęto prace nad linią kolejową do Tychów.

W II poł. XIX w. Bieruń został objęty przez wielki przemysł. W 1871 r. przeniesiono z Bytomia wytwórnię materiałów wybuchowych firmy Guttman SA. Zakład zlokalizowano w lasach w zakolu rzek Mlecznej i Gostyni. Początkowo wznoszono tam budynki drewniane, ze względu na niebezpieczeństwo wybuchów. Rozbudowę zakładu przeprowadził nowy

właściciel - Koetz z Mikołowa. Technologia produkcji nie uległa poważnym zmianom.

W 1900 r. Starobieruńską Fabrykę Materiałów Wybuchowych zakupiło Gwarectwo Spadkobierców Gieschego. Zakład został zmodernizowany. Powstały pierwsze murowane obiekty. Transport konny, po specjalnie utwardzonych drogach zaczęto zastępować koleją wąskotorową. Już w 1917 r. zaprojektowano, a w 1920 r. zbudowano bocznice kolei normalnotorowej na terenie zakładu i połączono ją z dotychczasową linią w Bieruniu Nowym.

W tym czasie próbowano bezskutecznie utworzyć stacje kolei osobowej w Bieruniu Starym. W okresie międzywojennym Skarb Śląski wyasygnował odpowiednią kwotę na budowę linii kolejowej łączącej Tychy z Bieruniem w latach 1936-9. Dopiero wtedy można było dojechać do Bierunia pociągiem (teoretycznie), ale stacja i linia właściwie zaczęła funkcjonować dopiero w latach 70. XX w.

W okresie międzywojennym fabrykę dynamitu zakupiła firma Ligoza SA, posiadająca również fabrykę w Knurowie. Zaczęto produkować coraz nowocześniejszy asortyment urządzeń wybuchowych. Jednocześnie pojawiła się produkcja bakelitu. W okresie powojennym zakład upaństwowiono i przemianowano na Zakłady Chemiczne ERG. W 1962 r. zaczęto produkować tworzywa sztuczne. W latach 70. XX w. połączono Erg z Bierunia z fabryką w Łaziskach Górnych. Następnie przyłączono zakład w Czeladzi, gdzie produkowano rury plastikowe.

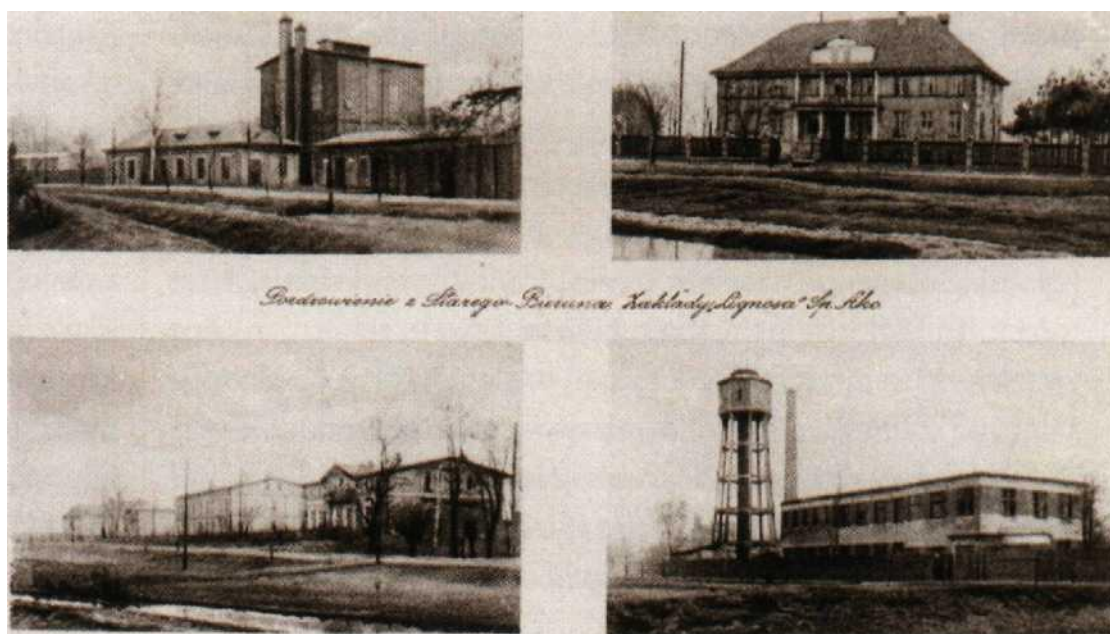
W latach 90. XX w. nastąpiło połączenie zakładów produkcji materiałów wybuchowych w Krupskim Młynie i w Bieruniu w jedno przedsiębiorstwo, które funkcjonuje nadal.

W okresie międzywojennym prowadzono roboty poszukiwawcze pokładów węgla kamiennego w okolicach Bierunia i Łędzin. Powstał pierwszy szyb Piast, ale dopiero po wojnie w latach 60. XX w. zaczęto budowę kopalni o tej samej nazwie. Obecnie zakład funkcjonuje w obrębie miasta Bierunia. Przed I wojną światową powstała fabryka papy Landara i Schreicha oraz tartak. W latach 20. XX w. rozwinęła się w Nowym Bieruniu fabryka papy nowych właścicieli -

Koszyckiego i Lebera oraz Tartak Zjednoczonego Towarzystwa Wschód. Rozbudowane zostały w okresie powojennym.

W latach 90. XX w. zespół ten należał do firmy Polinowa. W XXI w. został zlikwidowany. Również w latach 1971-75 na gruntach bieruńskich powstała Fabryka Samochodów Osobowych (w Tychach). Obecnie nie należy ona do Bierunia.

Zadaniem konserwatorskim jest zabezpieczenie i wyeksponowanie najcenniejszych obiektów, wprowadzenie do gminnej ewidencji wartościowych oraz udokumentowanie pozostałych zabytków po to, by pamięć o wielowiekowych tradycjach tego terenu zachować dla potomnych.

Ilustracja 29: Zakłady "Lignoz" w okresie międzywojennym [Monografia historyczna Bieruń, wyd. Bieruński Ośrodek Kultury, 2007]

VIII.I. Obiekty i zespoły o wartościach zabytkowych na terenie Bierunia.

Lp	Obiekt	Położenie	Wartość	Propozycja ochrony prawnej	Uwagi
1.	Zespół zabudowy Zakładu Tworzyw Sztucznych NITRONERG w Bieruniu ERG Bieruń Folie sp. z o.o.	Bieruń Pl. A. Nobla 1 Bieruń ul. Chemików 163	Zespół powstały w latach 1871 - 1908 r, rozbudowany w l. 20. I 60. XX w. oraz w końcu XX w. Zakład poważnie przebudowany i zmodernizowany zachował nieliczne budynki o wartościach zabytkowych: 1. Wieża ciśnień z ok. 1923 r. nieczynna, bez zbiornika 2. Bud. socjalny z ok. 1920 r. ob. nieużytkowany 3. Bud. stolarni z lat 40. XX w. 4. Bud. sprężarkowni z rozdzielnią oraz magazynem z lat 40. XX w. 5. Bud. warsztatu mechanicznego SM z lat 40. XX w. 6. Bud. warsztatu hydraulicznego z pocz. XX w. 7. Bud. magazynu techn. AC 5 z pocz. XX w. 8. Bud. magazynu surowców z lat 20. XX w. 9. Bud. parowozowni z l. 20. XX w. 10. Figura św. Floriana z 1926 r. 11. Bud. straży pożarnej z l. 20. XX w. rozbudowany w l. 60. XX w. 12. Bud. spawalni i kuźni z pocz. XX w. 13. Bud. łuskowni z l. 20. XX w. 14. Bud. magazynku Ł3 z l. 20. XX w. 15. Bud. szatni PC III z pocz. XX w. 16. Nawierzchnia klinkierowa ul. Chemików Bud. magazynu odzieżowego I26, ob. nieczynny. Cały nietypowy układ zabudowy zespołu produkcyjnego w obrębie założeń murowano - ziemnych o specyficznym rozplanowaniu.	Gminna ewidencja zabytków. Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Karta adresowa Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Karta adresowa Gminna ewidencja zabytków Ewentualna karta adresowa	Zakład stanowi jednostkę produkcji zbrojeniowej.
2.	Zespół zabudowy dawnej Fabryki Papy	Bieruń (Nowy) ul. Warszawska 319	Fabryka papy firmy Landau i Schreih oraz tartak powstała przed I wojną światową, rozwinęły się w latach 20. XX w. oraz po II wojnie światowej. 1. Budynek d. kotłowni z kominem z lat ok. 1908-9 2. Budynek produkcyjny d. tartaku ob. stolarnia z ok 1920 r. (zmodernizowany w l. 80. XX w.) 3. Budynek magazynowy z ok. 1920 r.	Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków.	Właściciel całości Kazimierz Żuralski Obiekty przemysłowe

Program opieki nad zabytkami na terenie miasta Bierunia

			4. Budynek produkcyjny przy tartaku z ok. 1920 r. 5. Budynek straży pożarnej z ok. 1908 r.	Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków	Rozparcelow. pomiędzy drobne firmy np. ZMP KRYZBYT
3.	Zespół dworca kolejowego Bieruń Nowy	Bieruń ul. Ofiar Oświęcimskich 5	Zachowany zespół z okresu międzywojennego w niezmienionym stanie. W jego skład wchodzi: 1. Główny budynek dworcowy z 1912 r. 2. Nastawnia z lat 30. XX w. przy ul. Wawelskiej 3. Budynek mieszkalny kolejowy z ok. 1857 - 70 r; przy ul. Bohaterów Westerplatte 20 4. Zachowany bruk ul. Ofiar Oświęcimia oraz aleja i bruk. ul. Kosynierów	Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Gminna ewidencja zabytków Karta adresowa	Bardzo ciekawy budynek będący wcześniej obiektom administracji kolejowej (wyposaż.)
4.	Budynek Stacji trafo Bieruń Stary	Bieruń ul. Licealna (przy nr 12)	Budynek stacji transformatorowej z ok. 1920 r.	Gminna ewidencja zabytków	Obiekt użytkowany
5.	Wiadukt i most kolejowy nad ul. Chemików	Bieruń ul. Chemików (początek)	Wiadukt kolejowy (oraz most na Mlecznej) nad ul. Chemików z ok. 1938 r.	Gminna ewidencja zabytków	
6.	Wiadukt kolejowy nad ulica Chemików	Bieruń ul. Chemików (koniec)	Wiadukt kolejowy nad ul. Chemików z l. 40. XX w.	Karta adresowa	
7.	Most nad Gostynia	Bieruń ul.Turystyczna (w polu).	1. Most kolejowy, dwuprzęsłowy z ok. 1938 r. 2. Przepust wodny nad potokiem dopływem Gostyni z ok. 1937 r.	Gminna ewidencja zabytków Karta adresowa	
8.	Wiadukt pod torami	Bieruń ul. Patriotów	Wiadukt betonowy, jednoprzęsłowy z lat 20. XX w.	Gminna ewidencja zabytków	

9.	Wiadukt kolejowy nad drogą	Bieruń ul. Warszawska	Stalowy, dwuprzęsłowy nitowany o betonowych przyczółkach z ok. 1938 r.	Gminna ewidencja zabytków	
10.	Przepust wodny przy ul. Warszawskiej	Bieruń ul. Warszawska	Ceglany, sklepiony, pod groblą, odnowiony z pocz. XX w.	Gminna ewidencja zabytków	
11.	Grobla ziemna po wielkim stawie bieruńskim	Bieruń ul. Wylotowa – Macierzyńskiego	Pozostałości po grobli po Wielkim Stawie Bieruńskim z XVI w. wielokrotnie modernizowana (rozebrana częściowo) z zachowanymi urządzeniami spustowymi, drewnianymi (odkrywki i wykopaliska).	do objęcia prawną ochroną konserwatorską	Cenny obiekt do zachowania bezwzględnie W części północnej poważnie zaniedbany
12.	Wieża ciśnień	Bieruń ul. Bojszowska przy nr 36	Betonowo -ceglana wieża wodna z lat 20. XX w.	Gminna ewidencja zabytków	

IX. ZIELEŃ ZABYTEKOWA BIERUNIA

Na obszarze miasta można wyróżnić kilka typów historycznych, intencjonalnych kompozycji zieleni. Podobnie, jak w pozostałej części województwa większość z nich powstała pomiędzy końcem XVIII w. a II poł. XIX w. Tworzono założenia na tzw. "surowym korzeniu". Kształtowano je, w oparciu o pierwotne zadrzewienia, wielokrotnie przekształcając w miarę zmian trendów ogrodniczych. Ma to związek, z jednej strony z napływem odmiennej kulturowo magnaterii przemysłowej, pragnącej nobilitować swoje pochodzenie przez tworzenie neostylowych rezydencji, a także z powszechnym przyjęciem filozofii romantyzmu, zaś z drugiej - z żywą tradycją miejscową. W sytuacjach, kiedy tradycja miejsca była słabsza lub też nie istniała, poszczególne kompozycje odzwierciedlają przede wszystkim terytorialne związki emocjonalne fundatorów oraz ich powiązania gospodarcze. Związki te w znacznym stopniu odpowiadają zasięgom terytorialnym poszczególnych zaborów i są szczególnie widoczne w obrębie zaboru pruskiego i austriackiego. Prusko- niemieckie pochodzenie niemal wszystkich właścicieli terenów województwa śląskiego spowodowało zakładanie przez nich parków z wyraźnymi wpływami szkoły berlińskiej. Nie wszystkie kompozycje parkowe można wiązać bezpośrednio z konkretnymi szkołami sztuki ogrodowej. Dotyczy to szczególnie wielkich kompozycji krajobrazowych, których twórcy, ze względu na swoją pozycję społeczną korzystali z wszelkich najlepszych dostępnych wzorców. Wśród kompozycji parkowych miasta możemy wyróżnić:

1. dworskie - formowane w sąsiedztwie dworów w XVIII w. i XIX w. Z reguły niewielkich rozmiarów o kompozycji krajobrazowej z niezbyt rozbudowanym programem i mało urozmaiconym zestawem gatunków drzew i krzewów, jak park przy dworach w Bieruniu przy ulicy Barbórki i Jagiełły.

2. ogólnodostępne - zakładane z myślą o korzystaniu przez ludność miejscową, powstające w przypadku Bierunia w I poł. XX w. Przykładem jest tu park przy ulicy Chemików.

Często do kompleksów tych prowadziły aleje wielo- lub monogatunkowe, jak wielogatunkowa aleja przy ulicy Chemików, czy szpaler grabowy przy ulicy Sadowej.

Podobne, jak w kompozycji parków tendencje rządziły na przedmiotowym obszarze w XIX w. i na początku XX w. układami zieleni cmentarnej. Zasadniczo cmentarze komponowano ze szpalerami obwodowymi, granicznymi, złożonymi głównie z lip drobnolistnych - *Tilia cordata* i klonów zwyczajnych - *Acer platanoides*. W niektórych przypadkach kompozycję wzbogacano gatunkami egzotycznymi drzew i krzewów. Przykładami takich kompozycji jest tzw. „stary” cmentarz parafii przy ul. Krakowskiej, czy cmentarz przy kościele p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa - ul. Warszawska. W późniejszych latach tj. w II poł. XX w. oraz na początku XXI w. kompozycje ubożeją. Cmentarze - parki przekształcają się w nekropolie obsadzone jedynie obwodowo krzewami zimozielonymi, głównie żywotnikami zachodnimi - *Thuja occidentalis*.

Z kolei wielowiekową tradycję miejsca w pełni odzwierciedlają historyczne kompozycje zieleni towarzyszące małej architekturze sakralnej. W przypadku obszaru Bierunia najstarsze z nich to lipy drobnolistne - *Tilia cordata*. Symbolikę lipy można wiązać z tradycją wypływającą z mitologii słowiańskiej. Były one sadzone jako drzewa opiekuńcze, pozostawiano je w formie naturalnej, nieformowanej. Przykładami takich kompozycji są lipy drobnolistne, nasadzone przy krzyżach przy ul. Pszennej i Warszawskiej oraz przy figurze św. Jana Nepomucena - ul. Wspólna. W tradycji germańskiej podobną rolę opiekuńczą pełniły jesiony wyniosłe - *Fraxinus excelsior*. Przykładem takiej kompozycji są dwa jesiony posadzone obok krzyża przy ul. Majowej.

Niewątpliwie wyjątkowy charakter gminie nadają fragmentarycznie niestety zachowane obsadzenia dawnych grobli stawowych. Pierwotnie obsadzano

je dębami szypułkowymi - *Quercus robur*, w ciągu wieków uzupełniając obsadzenia lipami drobnolistnymi - *Tilia cordata*, klonami zwyczajnymi - *Acer platanoides* i jesionami wyniosłymi - *Fraxinus excelsior*. W Bieruniu obsadzenia takie zachowały się przy ulicach Warszawskiej, Krakowskiej, Nadbrzeżnej. Są to niejednokrotnie jedyne ślady „Żabiego Kraju”, tym bardziej godne zachowania.

IX.I. Cmentarz rzymsko - katolicki, ul. Budzyńskiej/Warszawska, Bieruń (Nowy).

Czas powstania: XVI w.

Adres: ul. Budzyńskiej/Warszawska, Bieruń (Nowy)

Opis:

Cmentarz w układzie regularnym, kwaterowym. Założony na terenie płaskim, bezpośrednio obok kościoła. W centrum aleja główna i poprzeczna. Obie obsadzone lipami drobnolistnymi i klonami zwyczajnymi. Obiekt o średniej wartości zabytkowej.

Stan zachowania układu dobry. Stan drzewostanu zróżnicowany, dobry do średniego. Ze względu na brak prac pielęgnacyjnych duża ilość posuszu.

Zalecenia konserwatorskie:

Prowadzenie systematycznych prac pielęgnacyjno - sanitarnych przy drzewostanie. Sukcesywne uzupełnianie obsadzeń szpalerowych lipami drobnolistnymi i klonami zwyczajnymi.

IX.II. Cmentarz rzymsko - katolicki, ul. Krakowska 39, Bieruń Stary.

Czas powstania: XVI w.

Adres: ul. Krakowska 39, Bieruń Stary

Opis:

Cmentarz w układzie regularnym, kwaterowym. Założony na terenie płaskim, bezpośrednio obok kościoła. W centrum aleja główna i poprzeczna. Obie obsadzone lipami drobnolistnymi o średnicach ok. 70 cm z późniejszymi uzupełnieniami jesionami wyniosłymi. Dodatkowo szpaler obwodowy złożony głównie z lip drobnolistnych. Obiekt o dużej wartości zabytkowej.

Stan zachowania układu dobry, czytelny w 100%, Stan drzewostanu zróżnicowany, dobry do średniego. Ze względu na brak prac pielęgnacyjnych duża ilość posuszu.

Zalecenia konserwatorskie:

Prowadzenie systematycznych prac pielęgnacyjno - sanitarnych przy drzewostanie. Sukcesywne uzupełnianie obsadzeń szpalerowych lipami drobnolistnymi.

IX.III. Cmentarz żydowski, ul. Wita, Bieruń Stary.

Czas powstania: 1778 r. Adres: ul. Wita, Bieruń Stary Opis:

Cmentarz w układzie regularnym, rzędownym. Założony na terenie płaskim, bezpośrednio obok drogi. W centrum aleja główna i poprzeczna. Ze względu na wieloletnie zaniedbania całkowicie porośnięty samosiewem, w którym przeważają klony pospolite, lipy drobnolistne i robinie białe. Obiekt o dużej wartości zabytkowej.

Stan zachowania układu zły, zatarty przez samosiew. Stan drzewostanu zróżnicowany, dobry do średniego. Ze względu na brak prac pielęgnacyjnych duże zagęszczenie samosiewu.

Zalecenia konserwatorskie:

Uporządkowanie drzewostanu w porozumieniu z Gminą Wyznaniową Żydowską. Sugeruje się usunięcie części nadziemnych części samosiewu w celu uczynienia układu.

IX.IV. Zespół dworsko-parkowy, ul. Warszawska, Krakowska, Nadbrzeżna, Bieruń Stary.

Czas powstania: od początku XIX w. do końca XIX w.

Adres: ul. Warszawska, Krakowska, Nadbrzeżna, Bieruń Stary

Opis:

Zachowany zespół historycznych obsadzeń grobli Wielkiego Stawu Bieruńskiego i zespołu stawów „Żabiego Kraju”. Groble pierwotnie obsadzano dębami szypułkowymi. W XVIII i XIX w. szpalery dębowe uzupełniano zgodnie z panującą modą klonami zwyczajnymi, lipami drobnolistnymi, a w okresie dwudziestolecia międzywojennego jesionami wyniosłymi. Obecnie zachowały się pojedyncze odcinki nasadzeń. Obiekty grobli wraz z komponowaną zielenią posiadają dużą wartość zabytkową.

Stan zdrowotny drzewostanu średni. Układ kompozycyjny zachowany fragmentarycznie.

Zalecenia konserwatorskie:

Prowadzenie systematycznych prac pielęgnacyjno - sanitarnych. Uzupełnianie obsadzeń z zachowaniem historycznie stosowanych gatunków.

IX.V. Rzeźba św. Jana Nepomucena, ul. Wspólna 15, Jajosty.

Czas powstania: początek XVIII w. Adres: ul. Wspólna 15, Jajosty Opis:

Figura Jana Nepomucena uzupełniona posadzonymi obok dwoma lipami drobnolistnymi o średnicach pnia ok. 40-50 cm.

Drzewa w dobrym stanie zdrowotnym.

Zalecenia konserwatorskie:

Zalecenia: wykonywanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych. Objęcie ochroną wraz z figurą.

IX.VI. Krzyż kamienny, ul. Majowa 24, Bijasowice.

Czas powstania: lata 90. XIX w. Adres: ul. Majowa 24, Bijasowice Opis:

Krzyż kamienny flankowany posadzonymi obok dwoma jesionami wyniosłymi o średnicach pnia ok. 70 cm.

Drzewa w średnim stanie zdrowotnym. Podkrzesane.

Zalecenia konserwatorskie:

Wykonywanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych. Objęcie ochroną wraz z figurą.

IX.VII. Krzyż kamienny z grupą ukrzyżowania, ul. Pszenna/Margłowa, Ściernie.

Czas powstania: 1905 r.

Adres: ul. Pszenna/Margłowa, Ściernie

Opis:

Krzyż kamienny z grupą ukrzyżowania flankowany posadzonymi obok dwoma lipami drobnolistnymi o średnicach ok. 50-70 cm.

Drzewa w średnim stanie zdrowotnym. Podkrzesane.

Zalecenia konserwatorskie:

Zalecenia: wykonywanie prac sanitarnych i pielęgnacyjnych. Objęcie ochroną wraz z figurą.

IX.VIII. Park Miejski, ul. Chemików, Bieruń Stary.

Czas powstania: lata 20. XX w. Adres: ul. Chemików, Bieruń Stary Opis:

Park wokół dworu został założony w latach 20. XX w. jako niewielki skwer towarzyszący budynkowi biurowemu. Układ drzewostanu stanowi mieszaninę stylu swobodnego oraz geometrycznego - szpalerowego. Drzewostan złożony z lip drobnolistnych, klonów pospolitych, robinii białych, świerków zwyczajnych i srebrzystych. Z pakiem związana jest aleja tworząca ulicę Chemików złożona z lip drobnolistnych, klonów pospolitych i robinii białych.

Stan zdrowotny drzewostanu dobry. Układ kompozycyjny czytelny. Zespół o średniej wartości zabytkowej.

Zalecenia konserwatorskie:

Prowadzenie systematycznych prac pielęgnacyjno - sanitarnych. Systematyczne uzupełnianie obustronnego obsadzenia ulicy Chemików z zachowaniem gatunków. Opracowanie i wdrożenie projektu rewaloryzacji parku.

IX.IX. Zespół dworsko - pałacowy, ul. Jagiełły, Bijasowice.

Czas powstania: początek XIX w./ koniec XIX w.

Adres: ul. Jagiełły, Bijasowice,

Opis:

Park wokół dworu został założony w latach 60. XIX w. Początkowo na osi frontowej dworu zakomponowano owalny podjazd oraz ogród ozdobny. Powstaje niewielki park na bazie siedliskowej o kompozycji krajobrazowej, swobodnej. Do zestawu gatunkowego drzew siedliskowych dodano robinie białe. Niestety w okresie powojennym zmniejszono teren parku, zacierając jego pierwotną kompozycję. Dodatkowo ostatnia powódź zniszczyła część drzewostanu, zastąpionego nowymi nasadzeniami nie honorującymi historycznego układu. Obiekt o średniej wartości zabytkowej.

Stan zdrowotny drzewostanu średni. Układ kompozycyjny zatarty. Czytelny jedynie podjazd przed fasadą dworu.

Zalecenia konserwatorskie:

Prowadzenie systematycznych prac pielęgnacyjno - sanitarnych. Opracowanie i wdrożenie projektu rewaloryzacji parku.

IX.X.Zespół dworsko - parkowy, ul. Sadowa/ Barbórki 23, Bieruń Nowy.

Czas powstania: XIX w. /XXw.

Adres: ul. Sadowa/ Barbórki 23, Bieruń Nowy

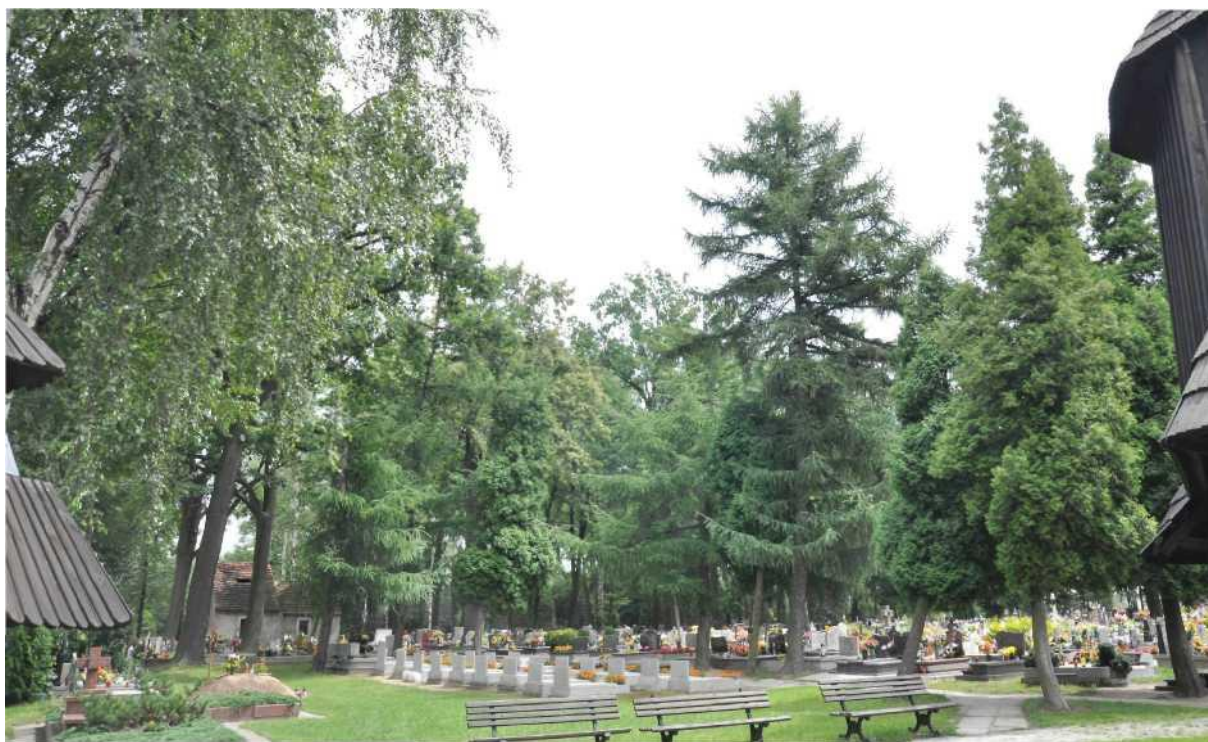
Opis:

Park wokół dworu został założony w latach 90. XIX w. Początkowo na osi frontowej dworu zakomponowano owalny podjazd. Powstaje niewielki park na bazie siedliskowej kompozycji krajobrazowej, swobodnej. Do zestawu gatunkowego drzew siedliskowych dodano robinie białe. Park przekształcono w latach 20. XX w; dodając modne w okresie modernizmu gatunki iglaste, z których zachowały się jedynie okazałe świerki zwyczajne kilka żywotników. Niestety w okresie powojennym zmniejszono teren parku, zacierając jego pierwotną kompozycję. Obiekt o średniej wartości zabytkowej. Z kompozycją parkową związany jest szpaler grabów pospolitych o średnicach ok. 30-40 cm wzdłuż ulicy Sadowej.

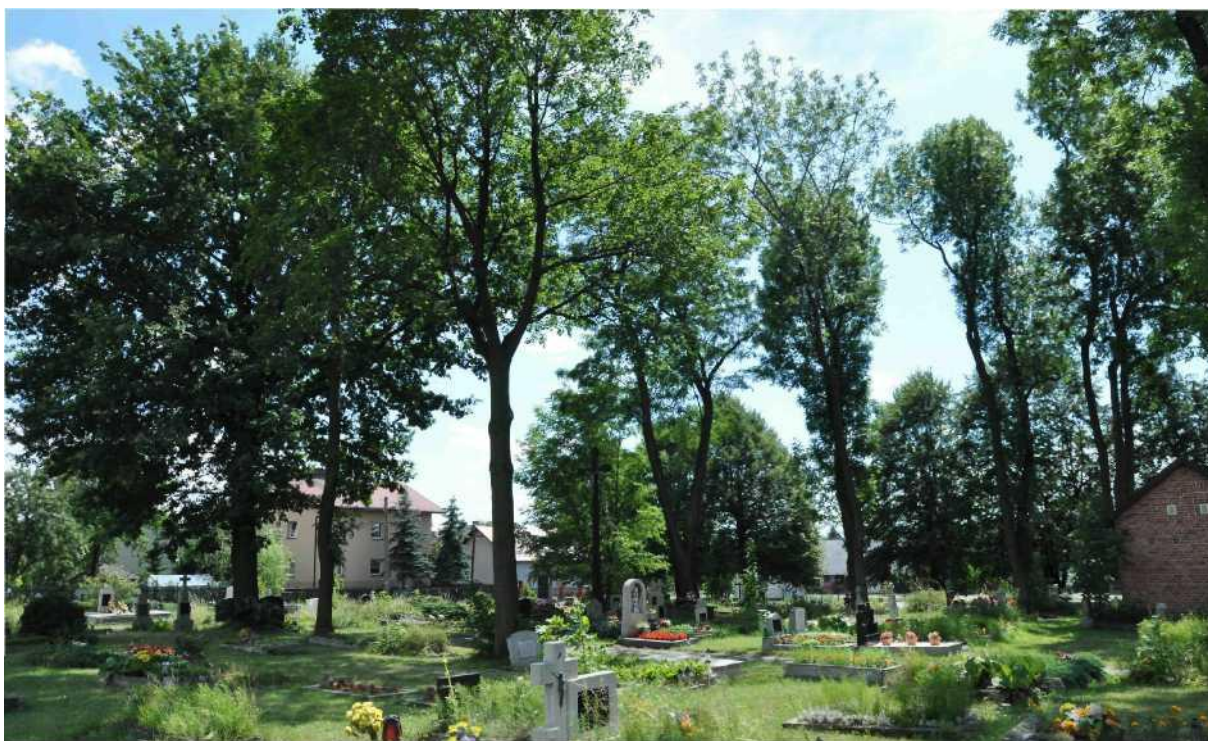
Stan zdrowotny drzewostanu średni. Układ kompozycyjny zatarty. Czytelny jedynie podjazd przed fasadą dworu.

Zalecenia konserwatorskie:

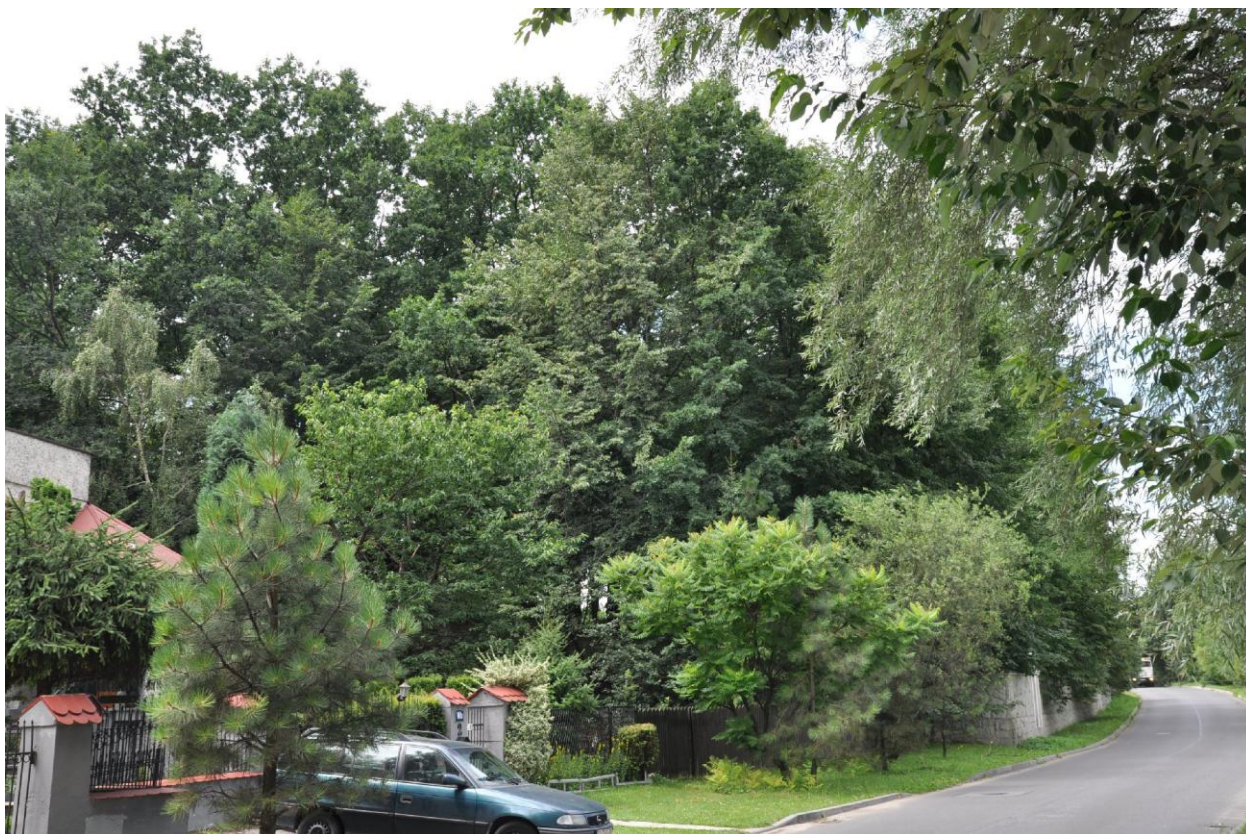
Prowadzenie systematycznych prac pielęgnacyjno - sanitarnych. Opracowanie i wdrożenie projektu rewaloryzacji parku. Sukcesywne uzupełnianie szpalera grabowego w ulicy Sadowej.

Ilustracja 30: Zieleń na cmentarzu przy ul. Krakowskiej 39.

Ilustracja 31: Zieleń na cmentarzu przy ul. Warszawskiej.

Ilustracja 32: Zieleń na cmentarzu żydowskim przy ul. Wita.

Ilustracja 33: Szpaler przy ul. Chemików.

Ilustracja 34: Zieleń przy zespole dworskim przy ul. Jagielly.

Ilustracja 35: Zieleń wokół rzeźby św. Jana Nepomucena przy ul. Wspólnej 15.

Ilustracja 36: Zieleń wokół krzyża kamiennego przy skrzyżowaniu ul. Pszennej i Marglowej.

Ilustracja 37: Zieleń przy zespole dworsko-folwarcznym, ul. Barbórki 23.

Ilustracja 38: Zieleń wokół krzyża kamiennego w Bijasowicach przy ul. Majowej 24.

X. GENERALNE WYTYCZNE KONSERWATORSKIE

X.I. Cele Programu Opieki Nad Zabytkami na terenie Bierunia.

Zapisy niniejszego programu powinny stanowić integralną część prawa lokalnego w postaci zgodnej z obowiązującymi przepisami prawa na terytorium kraju. Ich uszczegółowieniem winien być program rewaloryzacji wytypowanych obszarów i zespołów oraz poszczególnych obiektów. Działalność zmierzającą do zachowania i poprawienia stanu konserwatorsko-technicznego należy skoncentrować na układach i zespołach przestrzennych oraz obiektach opracowanych w przedmiotowej dokumentacji: ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, a w szczególności sugerowanych do wpisu do rejestru zabytków.

Zamierzeniem Miasta winno być dążenie do utrzymania obecnego zasobu substancji zabytkowej, jak i dążenie do poprawy jego stanu zachowania. Uwarunkowania dotyczące programów, procesów i technologii konserwatorskich oraz wymogów projektowych należy opracować indywidualnie dla każdego z obiektów lub zespołów przestrzennych, zgodnie z obowiązującymi przepisami prawnymi i w uzgodnieniu ze stosownymi organami oraz służbami. Należy zaprojektować otoczenie obiektów w taki sposób, aby podkreślało ich znaczenie w strukturze przestrzeni ulicy i obszaru. Problematyka konserwacji obiektów wymaga współpracy między Radą Miejską, a właścicielami tych obiektów. Warunkiem powodzenia działań formalno - prawnych jest definitywne rozwiązanie problemu utrzymania, użytkowania i remontów konserwatorskich obiektów. Wykonanie wskazanych zadań ramowych pozwoli na powstanie przestrzeni publicznej o charakterze uniwersalnym, przy zachowaniu funkcjonalności obszaru. W przeciwnym wypadku wszelkie działania będą skazane na niepowodzenie, a obiekty kubaturowe, których stan obecny jest już często bardzo zły, ulegną całkowitemu zniszczeniu. Istotnym elementem warunkującym utrzymanie i podnoszenie wartości dziedzictwa kulturowego Bierunia byłoby stworzenie w porozumieniu z innymi samorządami gmin oraz miast i powiatów programu o charakterze regionalnym, ukierunkowanym na ochronę dziedzictwa dawnych księstw, w granicach których znajdował się Bieroń. Ochroną objąć należy również obiekty małej architektury, znajdujące się na

przedmiotowym obszarze, posiadające wartości zabytkowe. Na obiektach tych należy prowadzić prace konserwatorskie pod nadzorem stosownych służb. Stanowią one istotny element kulturowy przestrzeni. Na podstawie istniejących uregulowań prawnych należałoby ustanowić zasady wspierania przedsięwzięć konserwatorskich oraz rewaloryzacyjnych, prowadzonych przez innych właścicieli na przedmiotowym terenie.

W szczególności powinny one objąć domy w typie chałup śląskich oraz obiekty małej architektury, nierzadko stanowiące własność prywatną. Celem programu jest powstrzymanie procesów destrukcyjnych substancji zabytkowej. Problem ten obejmuje także zagadnienie konserwacji i utrzymania m.in. obiektów nieużytkowanych. Aktualne uwarunkowania krajobrazowe oraz konieczność rewitalizacji obszarów industrialnych lub zdekomponowanych - wskazują także na potencjalne możliwości pozyskania środków oraz dotarcia do źródeł finansowania przedmiotowych zagadnień.

Należy sukcesywnie rozbudowywać zasób dokumentacji dotyczących substancji wyszczególnionej w niniejszym opracowaniu. Sugeruje się również opracowanie pełnego zasobu informacji o wszelkiego typu źródłach dotyczących historii miasta oraz o miejscu ich przechowywania. Zasób nie może ograniczać się jedynie do źródeł publicznych i państwowych. Powinien także objąć archiwa prywatne, związków wyznaniowych oraz archiwów poza granicami kraju. Docelowo niezwykle korzystnym dla miasta Bierunia byłoby opracowanie jego monografii z ujęciem zasobów zabytkowych. Dotychczasowe materiały są wybiórcze i niekompletne. Program powinien przyczynić się do dalszego rozwoju miasta oraz podniesienia jego atrakcyjności w aspekcie połączenia wartości kulturowych i krajobrazowych. Umożliwia także wpisanie się Bierunia w realizację stosownych zapisów planów zagospodarowania przestrzennego Województwa Śląskiego (Uchwała Nr II/21/2/2004 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 21 czerwca 2004 r. w sprawie uchwalenia "Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego").

X.II. Generalne wytyczne urbanistyczne.

Obecny układ przestrzenny miasta Bieruń to konglomerat dawnych urbanistycznych (Bieruń Stary) i ruralistycznych struktur urbanistycznych oraz osad o charakterze wiejskim.

1. Zachowanie historycznych układów urbanistycznych dawnych wsi.
2. Ochrona zabytkowych cmentarzy, ich rozplanowania, drzewostanu oraz zabytkowych nagrobków.
3. Zadbanie o najbliższe otoczenie obiektów zabytkowych tak, aby były one właściwie eksponowane i nie wchodziły w korelację przestrzenną z innymi elementami np. reklamami, znakami lub tablicami drogowymi.
4. Uwzględnienie ochrony terenów zielonych w rewaloryzowanych obszarach.

X.III. Generalne wytyczne architektoniczne.

1. Ochrona, zachowanie i konserwacja obiektów małej architektury (na przedmiotowym terenie są to głównie krzyże i figury).
2. Prace konserwatorskie, remontowe, modernizacyjne lub adaptacyjne w obiektach zabytkowych i kulturowych należy prowadzić w porozumieniu z właściwymi służbami (Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków). Winny być one wykonywane i nadzorowane przez uprawnione osoby – w zależności od stanu prawnego obiektu.
3. Likwidacja obiektów tymczasowych (m.in. kiosków, straganów, blaszanych garaży) i substandardowych, będących obiektami dysharmonizującymi z zabudową zabytkową.
4. Nowa zabudowa mieszkalna gabarytem i wysokością winna być dostosowana do istniejącej zabudowy jednorodzinnej i zespołów siodłackich (1-2kondygnacje).

X. IV. Postulaty konserwatorskie.

Wszystkie wartościowe obiekty kubaturowe, obiekty małej architektury (krzyże, kaplice architektoniczne oraz figury przydrożne wraz z ich bezpośrednim otoczeniem), cmentarze i obiekty przemysłowe winny zostać objęte ochroną prawną na zasadzie zapisu w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, a najcenniejsze z nich należy wpisać do rejestru zabytków.

Ponadto zaleca się:

- Dążenie do utrzymania pierwotnej formy architektonicznej wskazanych obiektów (utrzymanie kształtu i pokrycia dachu, rozmiarów i kształtu otworów okiennych i drzwiowych oraz zakaz nadbudowy obiektów). Odbudowa i rozbudowa powinna odtwarzać charakter i elementy obiektów zabytkowych.
- Utrzymanie i przywracanie elementów lokalnej tradycji. Obiekty kubaturowe będące w złym stanie technicznym należy remontować wg zatwierdzonych projektów konserwatorskich (z dopuszczeniem odbudowy). Sporządzenie dokumentacji ewidencyjnej (wraz z inwentaryzacyjną) starych domów mieszkalnych. Dokumentacja ta może stanowić podstawę opracowania katalogu tradycyjnej murowanej zabudowy wiejskiej na terenie Bierunia.

Tradycyjna zabudowa wiejska oraz folwarczna obecnie zanika. Małe są szanse by powstrzymać rozbiórkę starych budynków mieszkalnych i gospodarczych, konserwować je i zachować w stanie zbliżonym do pierwotnego. Sugeruje się opracowanie dokumentacji ewidencyjnej, inwentaryzacyjnej dla istniejących jeszcze obiektów tego typu. Na terenie miasta domy murowane, będące przykładem tradycyjnej zabudowy małomiasteczkowej i wiejskiej, ze względu na stan zachowania systematycznie są likwidowane. Zapewne w ciągu kilkunastu lat tradycyjne niewielkie, parterowe domy miejskie znikną bezpowrotnie lub w wyniku modernizacji zostaną całkowicie przekształcone. Najwartościowsze domy w formie pierwotnej, nieprzebudowane, z zachowaną dawną stolarką okienną i drzwiową, pokryciem dachu oraz detalem architektonicznym

i wyprawami tynkarskimi na terenie miasta zachowały się w pojedynczych przykładach.

Należy chronić w miarę możliwości pierwotną stolarkę okienną i drzwiową (wraz z kolorystyką), w przypadku modernizacji budynku należy dążyć do odtworzenia kształtu, materiału, podziałów i profili pierwotnych drzwi i okien (na podstawie zachowanej dokumentacji ikonograficznej lub poprzez analogię).

Należy dążyć do zachowania pierwotnej formy, rodzaju pokrycia i kształtu dachów w fasadach z dopuszczeniem w uzasadnionych przypadkach pokrycia alternatywnego, o podobnym kształcie i kolorze. Ewentualna rozbiórka budynków (przykłady tradycyjnej zabudowy miejskiej i wiejskiej) powinna być poprzedzona wykonaniem dokumentacji ewidencyjnej, np. karty ewidencyjnej zabytków architektury i budownictwa lub inwentaryzacją architektoniczną, na podstawie której właściwa służba ochrony zabytków udzieli stosownej zgody. Dokumentację tę należy przekazać właściwej służbie ochrony zabytków, udzielającej zgody na rozbiórkę.

Sugeruje się znalezienie nowych funkcji dla budynków nieużytkowanych lub nieprawidłowo użytkowanych, w pierwszej kolejności dla zespołu folwarcznego przy ul. Jagiełły.

Obiekty małej architektury znajdujące się w złym stanie technicznym należy sukcesywnie poddawać pracom konserwatorskim (znaczna część kamiennych krzyży, figur przydrożnych i innych ma ponad stuletni rodowód i wymaga podjęcia prac konserwatorskich). Obiekty kamienne winny być konserwowane przez dyplomowanych konserwatorów dzieł sztuki, specjalizujących się w konserwacji rzeźby kamiennej i detalu architektonicznego. Wszelkie prace konserwatorskie winny być poprzedzone opracowaniami w zakresie remontu konserwatorskiego. Dla celów popularyzatorsko - edukacyjnych sugeruje się opracowanie i wydanie materiałów traktujących o dziedzictwie kulturowym „małej ojczyzny” w formie broszur lub szerszej publikacji książkowej. Publikacje te powinny objąć tradycyjną zabudowę wiejską, zabudowę folwarczną, kościoły wraz z wyposażeniem, małą architekturę, obiekty związane z przemysłem.

X.V. Generalne wytyczne dla terenów zieleni zabytkowej.

1. Opracowanie projektów waloryzacji zieleni zabytkowej na terenie Bierunia.
2. Rewaloryzacja historycznych terenów zielonych (w pierwszej kolejności parku podworskiego przy ul. Jagiełły), stworzenie atrakcyjnych miejsc rekreacyjnych.
3. Pielęgnacja istniejących pomników przyrody.
4. Uwzględnianie powierzchni parkowych przy wkraczaniu zabudowy.
5. Uzupełnienie i zachowanie, w miarę możliwości, istniejących obsadzeń dróg, przy zachowaniu warunków technicznych.
6. Dążenie do odtworzenia obsadzeń obwodu cmentarzy oraz alei.

XI. PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI A ZAMIERZENIA MIASTA BIERUNIA

XI.I. Główne cele polityki miejskiej związane z ochroną zabytków.

Zasadnicze cele polityki miejskiej związane z ochroną zabytków wytycza się w dwóch głównych kierunkach:

1. udokumentowanie zabytków i ich inwentaryzacja, utworzenie bazy danych o obiektach zabytkowych z obszaru miasta,
2. upowszechnianie i promocja dziedzictwa kulturowego, połączone z edukacją regionalną młodzieży szkolnej.

Ad. 1. Dokumentowanie zabytków gminy, inwentaryzacja obiektów zabytkowych, utworzenie bazy danych o obiektach zabytkowych z obszaru miasta - obiekty zabytkowe (zarówno nieruchome, jak i tzw. „ruchome”) na terenie Bierunia są stosunkowo słabo udokumentowane. Brak dokumentacji konserwatorskiej (zarówno w formie studialnej, jak i ewidencyjnej, szeroko rozpowszechnionej w środowisku konserwatorskim w formie tzw. kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa, zwanych powszechnie „białymi kartami”). Opracowywana wraz z niniejszą dokumentacją Gminna

Ewidencja Zabytków ma m. in. na celu rozpoznanie zasobu zabytkowego miasta. Jej podstawą są tzw. karty adresowe Gminnej Ewidencji Zabytków. Jednakże karty te zawierają jedynie podstawowe informacje o obiekcie: adres/lokalizację, zdjęcie i określenie czasu powstania. Brak innych ważnych informacji o zabytkach dziedzictwa kulturowego: materiału z którego wykonany jest obiekt, funkcji, własności, stanu zachowania, opisu, danych bibliograficznych i archiwalnych, jego historii, określenia stylu w którym jest wykonany i ewentualnie autora projektu. Dla lepszego rozpoznania zasobu zabytkowego miasta zasadnym jest wykonanie bardziej szczegółowej dokumentacji, czy to w formie zagadnień typologicznych (traktowanych tematycznie), czy też w formie kart ewidencyjnych zabytków architektury i budownictwa tzw. kart białych indywidualnych obiektów lub innej dokumentacji ewidencyjnej. Wskazana pierwsza forma opracowania powinna obejmować obiekty jednego typu, w ich historycznym rozwoju.

W pierwszej kolejności należy opracować typy obiektów, których istnienie jest zagrożone:

- obiekty folwarczne wraz z dworami i parkami. Dotyczy to zespołu folwarcznego przy ul. Jagiełły, którego poszczególne obiekty kubaturowe i park nie posiadają dokumentacji, Dla tego zespołu parkowego proponuje się scalenie terenu parku oraz wykonanie i wdrożenie całościowego projektu rewaloryzacji połączonego z adaptacją na cele ogólnodostępnego parku miejskiego. Obiekty kubaturowe mogłyby posłużyć jako załączek np. ośrodka jeździeckiego lub hippoterapeutycznego itp. Reprezentacyjny obiekt stajni stałby się atrakcją w skali lokalnej, Również budynek dawnego aresztu mógłby zostać zagospodarowany na cele kulturalne lub gastronomiczne.
- obiekty przemysłowe związane z kolejnictwem (dworzec i obiekty dworcowe).
- budynki mieszkalne w typie chałup śląskich (obecnie nieużytkowane).
- obiekty wpisane do rejestru zabytków.
- obiekty typowane do wpisania do rejestru zabytków.

Zespoły rezydencjonalno-parkowe.

- Zespół dworsko - parkowy przy ul. Jagiełły. Swój obecny kształt uzyskał w latach 70. XIX w. Zespół złożony z dworu, oficyn mieszkalnych, reprezentacyjnych stajni, budynków gospodarczych, aresztu oraz pozostałości parku w stylu krajobrazowym otwartym.

Obiekty przemysłowe.

- Zespół dworca, ul. Ofiar Oświęcimskich 5.

Krzyże kamienne kapliczkowe z figurą Chrystusa i Matki Bożej Bolesnej.

- Bojszowska 47,
- Bojszowska 187,
- Chemików 50,
- Krakowska 61,
- Krakowska 39,
- Lędzińska,
- Łysinowa/ Żwirki i Wigury,
- Majowa 24,
- Marcina 22,
- Oświęcimska 407,
- Szenwalda/ Bogusławskiego/ Młyńska,
- Warszawska 351,
- Pszenna/Margłowa, z NMP, św. Janem i św. Franciszkiem,
- Krakowska 3, kolumna Maryjna,
- Wspólna 15, Figura św. Jana Nepomucena.

Następnie dokumentalizować i opracowywać należy obiekty podlegające modernizacji (szczególnie szeroko stosowanym w ostatnim okresie wymianom stolarki i ociepleniom), adaptacjom i przekształceniom. Nierzadko w wyniku tych prac obiekty tracą swoje pierwotne cechy zabytkowe. „Unowocześnianiu” szczególnie podlegają wiejskie budynki mieszkalne i gospodarcze.

Ostatnią grupę stanowią obiekty, których istnienie nie jest zagrożone i nie podlegają one modernizacjom. Są to: kościoły, cmentarze, kaplice oraz obiekty małej architektury. Obiekty sakralne (kościoły, kaplice) i cmentarze posiadają elementy zabytkowego wyposażenia, tzw. obiekty ruchome - które również

winy być dokumentalizowane i zewidencjonowane.

Ze względu na stosunkowo obszerny zasób obiektów mających podlegać dokumentalizowaniu i ewidencjonowaniu, pierwszy etap tych prac powinien dotyczyć szeroko pojętej dokumentacji fotograficznej. Prowadzić ją można dwutorowo: przez profesjonalnych fotografów oraz aktywizując mieszkańców, a szczególnie młodzież. Ten drugi sposób można przeprowadzić, ogłaszając różnego rodzaju konkursy fotograficzne oraz poszukując materiałów archiwalnych - zdjęć, pocztówek, map. Elementem uzyskania dodatkowych informacji faktograficznych i historycznych może być ogłoszenie szeroko upowszechnionych konkursów wśród młodzieży i pozostałych mieszkańców Bierunia, dotyczących historii, zdarzeń, zwyczajów, opowieści a nawet podań związanych z poszczególnymi obiektami na terenie miasta (zarówno historycznymi, czy architektonicznymi i przyrodniczymi). Pomocne w realizacji zadania mogą być również wywiady środowiskowe przeprowadzone przez młodzież (w ramach konkursów, czy zajęć szkolnych). Tematyka wywiadów dotyczyć może m. in. małej architektury i zabudowy prywatnej (jednorodzinnej, rodzinnej, itd.). Zebrany materiał ikonograficzny i dokumentacyjny oraz relacje mieszkańców będą podstawą opracowania bazy danych o zasobach kulturowych, jego dziedzictwie i zwyczajach w mieście.

Należy wziąć pod uwagę utworzenie funduszu wspierającego lokalne inicjatywy remontów konserwatorskich zabytków, celem przywrócenia ich pierwotnego wyglądu. Sugeruje się opracowanie dokumentacji konserwatorskich dla kamiennych krzyży i kaplic oraz projekty aranżacji otoczenia remontowanych obiektów. Zagadnienie dotyczy również cmentarzy i obiektów ruchomych. Fundusz wspierałby także inicjatywy dotyczące remontów obiektów zabytkowych i kulturowych architektury, m.in. poprzez wymianę okien z zachowaniem podziałów i materiału, wymianę lub remont stolarki drzwiowej a także wykonanie dokumentacji remontowo - konserwatorskich budynków.

W ramach zabytkowych założeń parkowych, zieleni cmentarnej i przykościelnej, należy opracować oraz zinwentaryzować istniejące zasoby

zieleni, opracować projekty oraz zinwentaryzować istniejące zasoby zieleni, opracować projekty rewaloryzacji, odtworzenia obsadzenia szpalerowego obwodów cmentarzy zabytkowych, uzupełnień szpalerów.

Ad. 2.

Utworzenie ww. dokumentacji o charakterze ewidencyjnym i fotograficznym stanowić może bazę danych dla obiektów zabytkowych na terenie miasta. Może mieć ona różne formy: czy tradycyjnego wydawnictwa lub założonej strony internetowej obiektów zabytkowych (aktualizowaną i poszerzaną z biegiem czasu oraz wzbogacaną dokumentacją zdjęciową).

Niezwykle ważnym dla zachowania dziedzictwa kulturowego jest jego upowszechnianie wśród mieszkańców. Tylko poznanie wartości obiektów zabytkowych i docenienie przez ich właścicieli, użytkowników i innych mieszkańców pozwoli na dalsze trwanie i funkcjonowanie zabytków. Cele te osiągnąć można m. in. wydając publikacje o charakterze popularnonaukowym i bezpłatne foldery (w ramach promocji gminy), monografie historyczne. Sugeruje się zainicjowanie działań edukacyjnych i popularyzatorskich prowadzonych przez szkoły i gminne instytucje kultury (wykłady dotyczące historii regionu i jego dziedzictwa kulturowego, lekcje muzealne), organizowanie konkursów fotograficznych i innych konkursów (np. dotyczących opowieści o historii zabytkowych budynków w gminie - domu rodzinnego, domu „sąsiada”, czy kapliczki, krzyża, figury przydrożnej lub innych obiektów).

Ważnym elementem upowszechniania wśród mieszkańców oraz przybyłych turystów, może być opracowanie szlaków związanych z dziedzictwem kulturowym gminy, np. szlaku obiektów zabytkowych występujących na terenie gminy (nie tylko obiektów wpisanych do rejestru zabytków), szlaku łączącego wszystkie miejsca związane z historią rodu Kozłowskich, Arco, czy szlaku obiektów małej architektury sakralnej.

XI.II. Wpis do rejestru zabytków - ochrona obiektów.

W niniejszym opracowaniu wskazano obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz pretendujące do przedmiotowego wpisu. Wpis do rejestru zabytków daje m.in. możliwość uzyskania dotacji na prace konserwatorsko-remontowe przy obiekcie.

Zalecenia:

- Rekomendowanie Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków obiektów najcenniejszych w krajobrazie miasta sugerowanych do objęcia ochroną prawną w formie wpisu do rejestru zabytków. Zgodnie z art. 9.1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) obiekty nieruchome mogą być wpisane do rejestru zabytków na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu.
- Objęcie miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego wszystkich obszarów Bierunia, w tym wskazanie w planach zasad ochrony obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków.

XI.III. Dotacje.

Podstawowym warunkiem udzielania dofinansowania jest wpis do rejestru zabytków obiektu, na który czynione są starania o dotacje (do rejestru „A” – zabytki nieruchome, do rejestru „B” – tzw. zabytki ruchome, do rejestru „C” – zabytki archeologiczne).

O dotację może się ubiegać właściciel lub posiadacz zabytku albo jednostka posiadająca zabytek w trwałym zarządzie.

O dofinansowanie można ubiegać się m.in. u:

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie,
- Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach.

Zarówno u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, jak i u Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie można się starać o dotacje na planowane prace (w cyklu jednorocznym), jak i o refundację kosztów poniesionych na prace przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (na całość

prac ujętych pozwoleniem konserwatorskim, zakończonych i odebranych przez urząd konserwatorski).

- W Urzędzie Marszałkowskim w Katowicach (termin ogłaszany indywidualnie – na stronie internetowej urzędu – www.silesia-region.pl, zakładka konkursy),
- W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych,
- Funduszu Kościelnym.

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na planowane remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolno stojące, krzyże), ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Ponadto prywatni właściciele, związki wyznaniowe (np. Parafie) itp. Mogą się starać o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku w jednostkach samorządu na szczeblu gminy i powiatu. Każda z instytucji dofinansowujących prace przy zabytkach ma indywidualne zasady przyznawania dofinansowania, oddzielne formularze i może wymagać różnych załączników. W części miast i gmin Województwa Śląskiego na stałe funkcjonuje w ich budżecie fundusz dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, a radni corocznie podejmują uchwałę co do jego wysokości, a w późniejszej fazie określają jego beneficjentów. Występują też jednostki terytorialne w województwie, które każdorazowo indywidualnie określają beneficjenta i kwotę dotacji (uchwałą rady).

W poszczególnych jednostkach samorządu (zarówno na szczeblu

Województwa – Urzędzie Marszałkowskim, jak i na szczeblu powiatu i gminy) oraz w Funduszu Kościelnym można się starać o dotacje na prace planowane (zazwyczaj w cyklu jednorocznym).

W Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie, u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach oraz w Urzędzie Marszałkowskim w Katowicach dofinansowanie może zostać udzielone na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego, zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;

- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

W ww. instytucjach można starać się o dofinansowanie do 50 % kosztów wykonania prac ujętych w pkt. 1-17. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy jego stan zachowania wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, można starać się o dofinansowanie do 100% kosztów potrzebnych na przeprowadzenia tych prac.

XI.IV. Dominanty przestrzenne – historyczne.

Pozytywne:

1. Bieruń, kościół p.w. św. Walentego, ul. Krakowska 39,
2. Bieruń, kościół p.w. św. Bartłomieja, ul. Krakowska 3,
3. Bieruń, kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, ul. Warszawska 296.

Ilustracja 39: Kościół św. Walentego – widokówka z lat 40-tych XX wieku.

XII. ARCHEOLOGIA – CZĘŚĆ A

XIII.SPISY

XIII.I.Wykaz obiektów kubaturowych.

Nr	Obiekt	Adres
	KUBATURA BIERUŃ NOWY	
1	Dwór	ul. Barbórki 23
2	Zabudowania folwarczne	ul. Barbórki 23
3	Zabudowania folwarczne	ul. Barbórki 23
4	Zabudowania folwarczne	ul. Barbórki 23
5	Zabudowania folwarczne	ul. Barbórki 23
6	Budynek mieszkalny	ul. Bohaterów Westerplatte 1
7	Budynek mieszkalny	ul. Bohaterów Westerplatte 20
8	Budynek mieszkalny	ul. Bohaterów Westerplatte 41
9	Budynek mieszkalny	ul. Ofiar Oświęcimskich 1
11	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Piastowska 1
12	Budynek mieszkalny	ul. Sadowa 2
13	Budynek mieszkalny	ul. Sadowa 4
14	Budynek mieszkalny	ul. Sadowa 5
15	Budynek mieszkalny	ul. Sadowa 7
16	Budynek usługowy	ul. Warszawska 276
17	Budynek mieszkalny	ul. Warszawska 277
18	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Warszawska 288
19	Budynek mieszkalny	ul. Warszawska 292
20	Kościół parafialny parafii rzymsko – katolickiej pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	ul. Warszawska 296
21	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Wawelska 22
22	Budynek użyteczności publicznej	ul. Wawelska 35
23	Dawna szkoła, obecnie budynek mieszkalny	ul. Wawelska 55
	KUBATURA BIERUŃ STARY	
24	Budynek mieszkalny	ul. Adama 1
25	Klasztor Sióstr Służebniczek Najświętszej Marii Panny	ul. Bojszowska 24
26	Budynek mieszkalny	ul. Bojszowska 46
27	Budynek mieszkalny	ul. Chemików 119
28	Budynek mieszkalny	ul. Chemików 131
29	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Hejnałowa 1
30	Stodoła	ul. Jerzego 2-4

31	Budynek mieszkalny	ul. Kadłubowa 5
32	Budynek mieszkalny	ul. Kopcowa 19
33	Budynek mieszkalny	ul. Kopcowa 20
34	Budynek mieszkalny	ul. Kopcowa 22
35	Kościół parafialny parafii rzymsko – katolickiej pw. Św. Bartłomieja Apostoła	ul. Krakowska 3
36	Budynek mieszkalny	Skrzyżowanie ulic: Krakowska 3 / ks. Pawła Macierzyńskiego
37	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 4
38	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 5
39	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 5a
40	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 6
41	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 7
42	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 8 / Klemensa Latochy
43	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 9
44	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 10
45	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 11
46	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 11a
47	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 12
48	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 13
49	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 14
50	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 16
51	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 18
52	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 20
53	Budynek usługowy	ul. Krakowska 22
54	Budynek nieużytkowany	ul. Krakowska 24
55	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 26
56	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 28
57	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 29
58	Budynek użyteczności publicznej – Szkoła	ul. Krakowska 30
59	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 36
60	Kościół cmentarny pw. Św. Walentego	ul. Krakowska 39
61	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 57-59
62	Dawny młyn Państwa Piekoszewskich, obecnie budynek usługowo – mieszkalny	ul. Krakowska 98
63	Budynek mieszkalny	ul. Krakowska 108
64	Budynek mieszkalny	ul. ks. Kudery 10

65	Budynek mieszkalny	ul. ks. Kudery 20
66	Budynek mieszkalny	ul. ks. Kudery 22
67	Dawna łaźnia miejska i gazownia, obecnie budynek mieszkalny	ul. Licealna 12
68	Budynek mieszkalny	ul. Macieja 1
69	Budynek mieszkalny	ul. Macieja 7
70	Budynek mieszkalny	ul. Macieja 13
71	Budynek mieszkalny	ul. Macieja 22
72	Budynek mieszkalny	ul. Macieja 23
73	Budynek mieszkalny	Skrzyżowanie ulic: ks. Pawła Macierzyńskiego / Andrzeja
74	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 418
75	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 435
76	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 440
77	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 443
78	Stodoła	ul. Oświęcimska 443b
79	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 444
80	Budynek usługowy	ul. Oświęcimska 446
81	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 448
82	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 450
83	Budynek mieszkalny	ul. Oświęcimska 451
84	Budynek usługowy	ul. Oświęcimska 456
85	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Oświęcimska 460
86	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 1
87	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 2
88	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 3
89	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 4
90	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 5
91	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 6
92	Budynek usługowo – mieszkalny	Skrzyżowanie ulic: Rynek 7 / Krakowska 2
93	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 8
94	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 9
95	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 10
96	Budynek użyteczności publicznej – poczta	ul. Rynek 11
97	Budynek usługowy	ul. Rynek 12
98	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 13
99	Budynek użyteczności publicznej – Ratusz	ul. Rynek 14

100	Budynek użyteczności publicznej	ul. Rynek 15
101	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 16
102	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 17
103	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 18
104	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 19
105	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Rynek 20
106	Budynek mieszkalny	Skrzyżowanie ulic: Juliusza Słowackiego / Jana Spyry 10
107	Budynek mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 1
108	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 2
109	Budynek mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 3-5
110	Budynek mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 4
111	Budynek mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 9 / Klemensa Latochy
112	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 12
113	Budynek mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 15
114	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 19
115	Budynek mieszkalny	ul. Juliusza Słowackiego 23
116	Budynek mieszkalno – gospodarczy	ul. ks. Jana Trochy 4-6
117	Budynek mieszkalny	ul. ks. Jana Trochy 8
118	Budynek mieszkalny	ul. ks. Jana Trochy 13
119	Budynek mieszkalny	ul. ks. Jana Trochy 26
120	Budynek mieszkalny	ul. ks. Jana Trochy 30 / ks. Kudery
121	Budynek mieszkalny	ul. Wita 18
122	Budynek mieszkalny	ul. Wita 18
123	Stodoła	ul. Wita 18
124	Budynek usługowo – mieszkalny	ul. Wylotowa 1
125	Budynek mieszkalny	ul. Wylotowa 7
126	Budynek mieszkalny	ul. Wylotowa 12
127	Budynek mieszkalny	ul. Wylotowa 17
128	Budynek mieszkalny	ul. Zdrowia 8
129	Budynek mieszkalny	ul. Zdrowia 14
	KUBATURA BIJASOWICE	
130	Budynek mieszkalny	ul. Bij asowi cka 21
131	Budynek mieszkalny Założenie pałacowo – dworskie – Dwór	ul. Władysława Jagiełły 78-86
132	Założenie pałacowo – dworskie – Stajnia i dawna siodlarnia	ul. Władysława Jagiełły 78-86

133	Założenie pałacowo – dworskie – stodoła	ul. Władysława Jagiełły 78-86
134	Założenie pałacowo – dworskie – stodoła	ul. Władysława Jagiełły 78-86
135	Założenie pałacowo – dworskie – stodoła	ul. Władysława Jagiełły 78-86
136	Założenie pałacowo – dworskie – oficyna mieszkalna – czworak	ul. Władysława Jagiełły 78-86
137	Założenie pałacowo – dworskie – obora	ul. Władysława Jagiełły 78-86
138	Założenie pałacowo – dworskie – oficyna mieszkalna – czworak	ul. Władysława Jagiełły 78-86
139	Założenie pałacowo – dworskie – budynek gospodarczy – komórki	ul. Władysława Jagiełły 78-86
140	Założenie pałacowo – dworskie – oficyna mieszkalna – czworak	ul. Władysława Jagiełły 78-86
141	Założenie pałacowo – dworskie – areszt	ul. Władysława Jagiełły 78-86
	KUBATURA KOPAŃ	
142	Budynek mieszkalny	ul. Krupnicza 1
	KUBATURA ŚCIERNIE	
143	Budynek mieszkalny i gospodarczy	ul. Bazaltowa 8 / Margłowa
144	Budynek mieszkalny	ul. Kamienna 36
145	Budynek mieszkalno – gospodarczy	ul. Pszenna 37
146	Budynek mieszkalny i gospodarczy	ul. Warszawska 107
147	Budynek mieszkalny	ul. Warszawska 110
	KUBATURA ZABRZEG	
148	Budynek mieszkalny	ul. Diamentowa 1
149	Budynek mieszkalny	ul. Patriotów 10
150	Dawny młyn	ul. Warszawska/Diamentowa
151	Budynek mieszkalny	ul. Warszawska 313
152	Budynek mieszkalny	ul. Warszawska 337-339
153	Budynek mieszkalny	ul. Warszawska 341
154	Stacja trafo	ul. Warszawska 344
155	Budynek gospodarczy	ul. Warszawska 390
156	Budynek gospodarczy	ul. Warszawska 393b
157	Budynek mieszkalno-usługowy – degolówka	ul. Warszawska 396

XIII.II. Wykaz obiektów Małej Architektury.

	MAŁA ARCHITEKTURA BIERUŃ NOWY	
1	Kaplica cmentarna	ul. Warszawska 296

2	Cmentarz	ul. Warszawska 296
	MAŁA ARCHITEKTURA BIERUŃ STARY	
3	Krzyż kamienny	Skrzyżowanie ulic: Bojszowska 47 / Szlaku Solnego
4	Krzyż kamienny	ul. Chemików 50
5	Kaplica architektoniczna	Góra Chełmeczki
6	Kaplica architektoniczna	ul. Kopcowa 28
7	Figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej	ul. Krakowska 3
8	Kaplica architektoniczna	ul. Krakowska (obok nr 31)
9	Cmentarz	ul. Krakowska 39
10	Dawna kostnica	ul. Krakowska 39
11	Grobowiec rodzinny	ul. Krakowska 39
12	Krzyż kamienny	ul. Krakowska 39
13	Krzyż kamienny	ul. Krakowska 61
14	Krzyż kamienny	Skrzyżowanie ulic: Lędzińska / Turyńska
15	Krzyż kamienny	Skrzyżowanie ulic: Łysinowa / Żwirki i Wigury
16	Kaplica architektoniczna	Skrzyżowanie ulic: Macieja / Oświęcimska (obok nr 29)
17	Krzyż kamienny	ul. Marcina 22
18	Figura św. Floriana	Plac Alfreda Nobla
19	Krzyż kamienny	ul. Oświęcimska 407
20	Kaplica architektoniczna	ul. Oświęcimska (os. Wygoda 1)
21	Krzyż kamienny	Obok ul. Turyńskiej
22	Cmentarz żydowski	ul. Wita
23	Głaz narzutowy	Obok ul. Zdrowia 2, 4
24	Krzyż kamienny	ul. Zdrowia 15
	MAŁA ARCHITEKTURA BIJASOWICE	
25	Kaplica architektoniczna	Skrzyżowanie ulic: Majowa 2 / Władysława Jagiełły
26	Krzyż męki pańskiej	ul. Majowa 24
	MAŁA ARCHITEKTURA CZARNUCHOWICE	
27	Kaplica architektoniczna	ul. Mieleckiego 76
28	Kapliczka słupowa	ul. Przyjaźni 12

	MAŁA ARCHITEKTURA JAJOSTY	
29	Krzyż kamienny	ul. Bojszowska 187
30	Figura św. Jana Nepomucena	ul. Wspólna 15
	MAŁA ARCHITEKTURA KOPAŃ	
31	Kaplica architektoniczna	ul. Bijasowicka 60
	MAŁA ARCHITEKTURA ŚCIERNIE	
32	Krzyż kamienny	Skrzyżowanie ulic: Bogusławskiego / Szenwalda / Młyńska
33	Krzyż kamienny – pasja	Skrzyżowanie ulic: Pszenna 24 / Margłowa
	MAŁA ARCHITEKTURA ZABRZEG	
34	Kaplica architektoniczna	Skrzyżowanie ulic: Warszawska / Niedługa 1
35	Krzyż kamienny	ul. Warszawska 351

XIII.III. Wykaz obiektów przemysłowych.

	PRZEMYSŁ BIERUŃ NOWY	
1	Dawna fabryka papy – budynek magazynu	ul. Warszawska 319
2	Dawna fabryka papy – budynek straży	ul. Warszawska 319
3	Dawna fabryka papy	ul. Warszawska 319
4	Dawna fabryka papy – budynek tartaku	ul. Warszawska 319
5	Wiadukt	ul. Patriotów
6	Bruk	ul. Kosynierów
7	Dworzec PKP	ul. Ofiar Oświęcimskich 5
8	Nastawnia	ul. Ofiar Oświęcimskich 5
	PRZEMYSŁ BIERUŃ STARY	
9	NITROERG – budynek łuskowni	Plac Alfreda Nobla
10	NITROERG – budynek magazynu technicznego	Plac Alfreda Nobla
11	NITROERG – budynek magazynu odzieżowego	Plac Alfreda Nobla
12	NITROERG – budynek parowozowni	Plac Alfreda Nobla
13	NITROERG – budynek prężarkowi z rozdzielnią	Plac Alfreda Nobla
14	NITROERG – budynek stolarni	Plac Alfreda Nobla
15	NITROERG – budynek warsztatu hydraulicznego	Plac Alfreda Nobla
16	NITROERG – budynek warsztatu mechanicznego	Plac Alfreda Nobla
17	NITROERG – budynek magazynu surowców	Plac Alfreda Nobla

18	NITROERG – budynek socjalny, obecnie nieużytkowany	Plac Alfreda Nobla
19	NITROERG – budynek spawalni i kuźni	Plac Alfreda Nobla
20	NITROERG – budynek prężarkowi i magazynu	Plac Alfreda Nobla
21	NITROERG – budynek straży pożarnej	Plac Alfreda Nobla
22	NITROERG – budynek szatni	Plac Alfreda Nobla
23	NITROERG – magazynek	Plac Alfreda Nobla
24	Wieża ciśnień	Plac Alfreda Nobla
25	Próg wodny	ul. Mleczna
26	Przepust wodny	ul. Warszawska
27	Stacja trafo	ul. Licealna
28	Wiadukt	ul. Warszawska
29	Wiadukt	ul. Chemików
30	Wieża wodna	ul. Bojszowska

XIII.IV. Wykaz zieleni zabytkowej.

	ZIELEŃ BIERUŃ NOWY	
1	Szpaler	ul. Sadowa 1-4
2	Zieleń na terenie cmentarza	ul. Warszawska 294
3	Zieleń w zespole pałacowo - parkowym	ul. Władysława Jagiełły 76-87
	ZIELEŃ BIERUŃ STARY	
4	Park	ul. Chemików 131-137
5	Szpaler w parku	ul. Chemików
6	Zieleń na terenie cmentarza	ul. Krakowska
7	Grobla	ul. Krakowska 57a
	ZIELEŃ BIJASOWICE	
8	Grobla	ul. Krupnicza
	ZIELEŃ CZARNUCHOWICE	
9	Grobla	Naprzeciw ul. Dvrdv
10	Grobla	ul. Nadbrzeżna

XIII.V. Spis ilustracji.

Ilustracja 1: Bieruń, Rynek - pierzeje wschodnia i południowa.....	11
Ilustracja 2: Bieruń - Paciorkowce	13
Ilustracja 3: Rzeka Mleczna - widok od ulicy Wita	14
Ilustracja 4: Linia kolejowa Mysłowice-Oświęcim - widok z wiaduktu	15
Ilustracja 5: Okolice Bierunia, na mapie z 1758r. [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]	16
Ilustracja 6: Kopiec, stanowisko archeologiczne w rejonie rzeki Mlecznej i ulicy Kopcowej	17
Ilustracja 7: Poczłtówka - Rynek, stary ratusz, lata 30-te XX w. [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]	18
Ilustracja 8: Poczłtówka - ul. Krakowska wraz z kościołem św. Bartłomieja [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011]	20
Ilustracja 9: Poczłtówka - ul. Warszawska [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011].....	23
Ilustracja 10: Bijasowice, ul. Władysława Jagiełły.....	25
Ilustracja 11: Grobla z lat 1530-1535, widok od ul. Krakowskiej	27
Ilustracja 12: Widok na osiedle mieszkaniowe w Bieruniu Nowym od strony Bijasowic	29
Ilustracja 13: Poczłtówka - ul. Krakowska, dawna restauracja Gomoli [album Bieruń 2011; wyd. Prasa i Książka, Katowice 2011].....	32
Ilustracja 14: Ratusz i rynek w Bieruniu, lata 30-te XX wieku [Monografia historyczna Bieruń, wyd. Bieruński Ośrodek Kultury, 2007]	36
Ilustracja 15: Rynek w Bieruniu, latta 40-te XX w. [Monografia historyczna Bieruń, wyd. Bieruński Ośrodek Kultury, 2007]	45
Ilustracja 16: Bieruń Stary, Pierzeja ul. Krakowskiej	46
Ilustracja 17: Jajosty, ul. Peryferyjna.....	47
Ilustracja 18: Zespół mieszkalno-gospodarczy przy ul. Krupniczej.....	49
Ilustracja 19: Budynek Ratusza, ul. Rynek 14.....	50
Ilustracja 20: Bijasowice, zespół dworsko-pałacowy przy ul. Jagiełły	51
Ilustracja 21: Bieruń Nowy, zespół dworski przy ul. Barbórki 23	52
Ilustracja 22: Bijasowice, zespół folwarczny przy ul. Jagiełły.....	52
Ilustracja 23: Bieruń Nowy, zespół folwarczny przy ul. Barbórki 23	53
Ilustracja 24: Bieruń Stary, Stodoła przy ul. Oświęcimskiej 443B	54
Ilustracja 25: Bieruń Stary, Kościół pw. św. Walentego przy ul. Krakowskiej 39.....	55

Ilustracja 26: Bieruń Nowy, zieleń na cmentarzu przy ul. Warszawskiej.....	56
Ilustracja 27: Czarnuchowice, kapliczka przy ul. Mieleckiego 76.....	58
Ilustracja 28: Zieleń przy grobli, ul. Krakowska.....	73
Ilustracja 29: Zakłady "Lignoza" w okresie międzywojennym [Monografia historyczna Bieruń, wyd. Bieruński Ośrodek Kultury, 2007]	75
Ilustracja 30: Zieleń na cmentarzu przy ul. Krakowskiej 39.....	85
Ilustracja 31: Zieleń na cmentarzu przy ul. Warszawskiej.....	85
Ilustracja 32: Zieleń na cmentarzu żydowskim przy ul. Wita.....	86
Ilustracja 33: Szpaler przy ul. Chemików.....	86
Ilustracja 34: Zieleń przy zespole dworskim przy ul. Jagiełły	87
Ilustracja 35: Zieleń wokół rzeźby św. Jana Nepomucena przy ul. Wspólnej 15.....	87
Ilustracja 36: Zieleń wokół krzyża kamiennego przy skrzyżowaniu ul. Pszennej i Margłowej	88
Ilustracja 37: Zieleń przy zespole dworsko-folwarcznym, ul. Barbórki 23	88
Ilustracja 38: Zieleń wokół krzyża kamiennego w Bijasowicach przy ul. Majowej 24.....	89
Ilustracja 39: Kosiół św. Walentego - widokówka z lat 40-tych XX wieku.....	104

XIV.LITERATURA

1. Barciak A., Ziemia pszczyńska przez wieki, Suszec 2002
2. Codex Diplomaticus Silesiae. W.Wattenbach t. 14, Breslau 1889
3. Czempas J. Wertując akta i stronice ksiąg. Bieruń 1987
4. Duczmal A. i inni. Bieruń. Bieruń 2001
5. Gembalski J. Z historii organów w kościołach Bierunia Starego, Bieruń 1991
6. Grzegorek G. (red:) Bieruń, Katowice 2011
7. Gumowski M., Herby i pieczęcie województwa śląskiego, Katowice 1939
8. Jaworski W., Z dziejów Żydów bieruńskich. Bieruń 1989
9. Jedynak Z., Kiereś Z. Wielkie rody, wielka własność. Katowice 2006
10. Kaczmarek R., Myszor J. (red.) Bieruń monografia historyczna. Bieruń 2007
11. Karzel O. Die Reformation In Obersclesien. Wurzburg 1979
12. Knie J.G. Alfabetische - statistische - topogradische Uebersicht der Dorfer, Flosten . Breslau 1845
13. Kondracki J., Geografia regionalna Polski, Warszawa 1998
14. Kubiciel R.: Turzonowie w Pszczynie. Z dziejów związków górnośląsko-węgieńskich. [w:] Studia i Materiały z dziejów Śląska. T. 21. Katowice 1996
15. Kudera J.: Historia kościoła parafialnego w Bieruniu. Bieruń 1996
16. Ludność Stan i Struktura w przekroju Terytorialnym Stan w dniu 30.VI.2008, GUS, Warszawa 2008
17. Łysko A. (red.) Słownik biograficzny ziemi pszczyńskiej, Pszczna 1994
18. Łysko A., Nyga R. Z przeszłości 600 letniego Bierunia, Bieruń
19. Łysko G., Zur Geschichte der Stadt Berun. [w:] Oberschlesien, 1914
20. Małecka E. [red.] Kamienie mówią, spacer po bieruńskim kirkucie. Bieruń 2006
21. Margraf H. Et Schulte Liber foundationis episkopatu wratislaviensis [w] Codex Diplomaticus Silesiae t.XIV
22. Miś G. Migawki historyczne z przeszłości Bierunia Nowego i okolicy. Bieruń 1989 [w:] Zeszyty Bieruńskie 12/1989
23. Marcinek R., Wielki Staw Bieruński i jego pozostałości. Bieruń 1993
24. Musioł L. Bieruń, miasto, kościół i parafia. Monografia historyczna. Bieruń 1999
25. Musioł L. Dzieje szkół parafialnych w dawnym dekanacie pszczyńskim, Katowice

1933

26. Musioł L. Pszczyna monografia historyczna, Katowice 1936
27. Nowacki A. Geschichte der Landfarreten des Archipresbyterates Sohrau O-S. Opole 1912
28. Nyga J., Pamiątki przeszłości Bierunia, Kościół św. Bartłomieja i Kościół św. Walentego. Bieruń 1981
29. Nyga J.. Pamiątki przeszłości Bierunia, Zabudowa miejska, kopiec, grobel. Bieruń 1989
30. Nyga M., Rynek w Bieruniu Starym w świetle najnowszych badań, [w:] Początki i Rozwój Miast Górnego Śląska. Studia Interdyscyplinarne. Gliwice 2004
31. Orlik Z.J. Ziemia pszczyńska rok 1945, Pszczyna 1988
32. Orlik Z.J. Gmina Pawłowice - szkice z dziejów, Kraków 2001
33. Pisarek St. 700 lecie parafii (1293-1993) i 400 lecie kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela 91596-1996) w Pawłowicach, Pawłowice 1996
34. Podręcznik powiatu pszczyńskiego, Pszczyna 1933
35. Polak J., Ziemia pszczyńska rozwój gospodarczy od Piastów do Hochbergów
36. Popiołek K., Historia Śląska od pradziejów do 1945 r. Katowice 1972
37. Schlesisches Güter-AdreBbuch, Verzeichnis samtllicher Rittergüter sowieder gróBeren Landgiitter der Provinzen Nieder -und Oberschlesien, Breslau 1937
38. Schematyzm diecezji śląskiej, Katowice 1927
39. Szmidt-Kowalski B. Pawłowice Pawłowice 2000
40. Triest F., Handbuch von Obrschlesien im Umfradge der Kóniglihen Regierung Und nach amtlichen Quellen. Breslau 1865
41. Wydra G., Krajoznawstwo powiatu pszczyńskiego, Katowice 1928
42. Zając Z. (red.) Na naszej ziemi. Z życia nowobieruńskiej wspólnoty parafialnej. Bieruń 1997
43. Złoty A., Powiat pszczyński w dawnej kartografii, Pszczyna 2006

ARCHEOLOGIA – CZĘŚĆ A

SPIS TREŚCI

1. Położenie gminy Bieruń. Podstawowe dane geograficzne.....	1
2. Podstawowe dane historyczne i toponomastyczne	5
3. Historia i stan badań archeologicznych	8
4. Ogół znanych stanowisk archeologicznych	9
5. Zróżnicowanie chronologiczne i funkcjonalne stanowisk archeologicznych.....	15
6. Program ochrony i opieki nad zabytkami archeologicznymi	17
7. Zalecenia konserwatorsko-ochronne	19
8. Słownik stosowanych terminów	20
9. Literatura	23
10. Katalog stanowisk - tabela nr 1	24
11. Mapa	25

1. POŁOŻENIE GMINY BIERUŃ. PODSTAWOWE DANE GEOGRAFICZNE

Gmina miejska Bieruń, znajdująca się po reformie z 1999 r. w powiecie bieruńsko-lędzińskim (najmniejszym w Polsce), leży w południowo-wschodniej części obecnego województwa śląskiego, bezpośrednio przy granicy z województwem małopolskim. Pod względem gospodarczym gminę zalicza się do gmin miejskich oraz do konurbacji górnośląskiej. Od zachodu przylega do miasta Tychy (miasto na prawach powiatu), od południa graniczy z gminą wiejską Bojszowy (powiat bieruńsko-lędziński), od północy z miastem Łędziny i gminą wiejską Chełm Śląski (obie jednostki w powiecie bieruńsko-lędzińskim), natomiast od wschodu z miastem Oświęcim i gminą miejsko-wiejską Chełmek (obie jednostki w województwie małopolskim, powiecie oświęcimskim). Obecnie terytorium gminy zajmuje powierzchnię około 40,49 km². Gmina charakteryzuje się nieregularnym zarysem – dłuższym zasięgiem równoleżnikowym (ok. 13,45 km), niż południkowym (ok. 4,8 km), który wyznaczają kręte granice, szczególnie w części wschodniej.

W skład miasta Bieruń wchodzi: Bieruń Stary, Bieruń Nowy, Ściernie, Jajosty, Bijasowice i Czarnuchowice. Formalnie osiedla te nie stanowią dzielnic miasta, jednak wyodrębniają się, jako samodzielne osady. Obszar miasta Bieruń znajduje się na granicy dwóch prowincji o zupełnie odmiennym charakterze. Bieruń Stary i Ściernie wchodzi w skład Wyżyn Polskich, podprowincji Wyżyny Śląsko-Krakowskiej, w obrębie makroregionu Wyżyna Śląska, a mezoregionu – Pagóry Jaworznickie. Natomiast południowo-zachodnia i południowo-wschodnia część miasta znajdują się w prowincji Karpaty Wschodnie wraz z Podkarpaciem, podprowincji Podkarpacie Północne, w makroregionie Kotlina Oświęcimska. Jeśli chodzi o mezoregiony – Nowy Bieruń, Bijasowice, Czarnuchowice, Jajosty zalicza się do mezoregionu Dolina Górnej Wisły, a południowo-zachodnią część gminy, (czyli osiedle Domy Polne, część Bierunia Starego i część Osiedla Chemików) zalicza się do mezoregionu Równina Pszczyńska (Kondracki 2011).

Opisywany obszar pod względem geologicznym leży w obrębie zapadliska przedgórskiego. Najstarsze skały występujące na powierzchni stanowią karbońskie piaskowce, zlepieńce i łupki z węglem (tzw. warstwy łaziskie). Najwyższe wzniesienie na terenie miasta – Góra Chelmeckiej – jest również z nich zbudowane. Na terenie pomiędzy Bieruniem Starym, Kolonią Bieruń Stary, Barańcem i Jajostami utwory te można zaobserwować w dołach po starych tzw. „biedaszybach”. W obrębie szarawych, małozięzłych, rozsypliwych, miejscami zlepieńcowatych, piaskowców występują wkładki i soczewki szarych, tłustych ilów. W Kolonii Bieruń Stary miąższość takich wkładek, wykorzystywanych przez ludność miejscową do wyrobu cegieł, dochodzi do 2 m. Na terenie miasta występują także skały triasowe – dolno triasowe wapienie jamiste i dolomity oraz środkowotriasowe wapienie płytowe i faliste, a także margle (tzw. warstwy gogolińskie). Wschodnie osadów triasowych budują wzniesienie w Bieruniu Starym (na lewym brzegu Mlecznej), a także garb między Ścierniami, a Zarzyną. Dolnotriasowe wapienie jamiste zbudowane są z grubokrystalicznego kalcytu o barwie żółtej lub brązowej. Natomiast wapienie środkowotriasowe są stosunkowo zróżnicowane pod względem litologicznym – bywają ziarniste, zbite, ilaste, a ich różowa, kremowa lub szara barwa pod wpływem wietrzenia staje się biała. Występują w ławicach o miąższości dochodzącej do 1 m. Powierzchnie warstw są często pokryte hieroglifami lub gruzelkami, a także szczątkami fauny – przede wszystkim członami liliowców. Wapienie triasowe były eksploatowane na skalę przemysłową w Ścierniach. W miejscach występowania skał karbońskich i triasowych pokrywająca je niegdyś pokrywa skał młodszych (trzeciorzędowych osadów miocenowych), została zniszczona na skutek większej erozji niż w sąsiednich obniżeniach tektonicznych. Podsumowując, na pozostałym obszarze Bierunia podłożem osadów powierzchniowych są utwory miocenowe – głównie iły i ilowce.

Najpowszechniejsze na terenie miasta są osady czwartorzędowe. Występują w płatach gliny zwałowej, a związane są ze zlodowaceniem środkowopolskim. Mają niewielką miąższość i są silnie zapiaszczone, szarobrunatne, niekiedy margliste. Tego samego wieku są pokrywające znaczną część Bierunia piaski oraz żwiry lodowcowe i wodnolodowcowe. Najczęściej są to żółte i szarżółte piaski różnoziarniste, przewarstwione (często gliniastymi i zwięzłymi) żwirami o wielkości 1-10 cm. Z młodszym zlodowaceniem – północnopolskim – związane są mady, piaski i żwiry teras akumulacyjnych. Występują one jedynie na ternie międzyrzeczna Mlecznej i Tyszaneki (Potoku Tyskiego). Natomiast w dolinach rzek powszechnie występują holocenijskie osady rzeczne, które budują terasy zalewowe, znajdujące się około 2 m nad poziomem rzeki. Jest to kompleks osadów piaszczystych, piaszczysto-mułkowych, mułków aż do mułków tłustych, plastycznych. Utwory te zazębiają się, często są smugowane związkami żelaza lub zaorsztynione. Mady rzeczne miejscowa ludność wydobywała, jako tłusty i odpowiednio zapiaszczony materiał do wypalania cegieł. W okolicach Bierunia Nowego występują holocenijskie namuły torfiaste.

Najmłodsze osady holocenijskie występują głównie w dnach dolin rzecznych. Składają się one z piasków i żwirów deponowanych w obrębie koryt oraz mułów i ilów osadzonych na obszarach teras zalewowych, które tworzą tam zwarte pokrywy madowe.

Rzeźba obszaru gminy jest mało urozmaicona. Od centralnie rozmieszczonych, niewysokich wzniesień zrębowych, teren opada we wszystkich kierunkach ku dolinom rzeczny. Suche doliny, które przecinają pagory zrębowe, mają łagodne zbocza i są stosunkowo płytkie. W dolinie Wisły, w obrębie szerokiej terasy zalewowej, występują liczne, starorzecza o dużej powierzchni, które najczęściej są nadal wypełnione wodą. W części centralnej opisywanego obszaru wyróżnia się wzniesienie Górka Bijasowicka (ok. 257,00 m n.p.m.), a w południowo-zachodniej – Góra Chełmeczki (263,00 m n.p.m.). Poza pasami wzniesień deniwelacje terenu nie przekraczają 10 m. Teren obniża się w kierunku południowym i wschodnim, czyli ku dolinom rzeczny. Najniżej położonym punktem na terenie miasta jest ujście Przemszy do Wisły. Ważnym aspektem są także antropogeniczne zmiany terenu. Morfologia omawianego obszaru zmieniła się na skutek prowadzonej od 1975 r. eksploatacji węgla kamiennego przez KWK „Piast” oraz częściowo przez KWK „Ziemowit”. Na terenie gminy znajdują się tzw. zalewiska bezodpływowe, z których wskutek osiadań odpływ wód jest mocno utrudniony bądź nawet niemożliwy, natomiast na innych obszarach pojawia się w czasie zwiększonych opadów.

Hydrografię obszaru gminy Bieruń charakteryzuje przynależność do zlewni rzeki Wisły, stanowiącej jej południowo-wschodnią granicę, wraz z dopływami – Gostynią, Potokiem Goławieckim i Przemszą.

Rzeka Gostynia płynie obwałowanym i uregulowanym korytem w kierunku wschodnim oraz stanowi lewobrzeżny dopływ Wisły, a zarazem południową i południowo-zachodnią granicę miasta. Jej dorzecze posiada powierzchnię ok. 400 km². Głównym dopływem jest rzeka Mleczna, przepływająca południkowo w kierunku południowym przez Bieruń.

Potok Goławiecki to lewobrzeżny dopływ Wisły, płynący uregulowanym korytem z północy na południe przez teren gminy. Najważniejszym dopływem Potoku Goławieckiego jest Potok Mąkołowiec, rzucane są także do niego oczyszczone ścieki z kopalni „Piast” oraz woda odpompowywana ze zbiornika retencyjnego w Ścierniach.

Natomiast rzeka Przemsza płynie z północy na południe szeroką doliną, częściowo uregulowanym i obwałowanym korytem. Stanowi ona największy lewobrzeżny dopływ Wisły. Niestety prowadzi wody pozaklasowe, bardzo mocno zanieczyszczone.

Obok rzek, potoków i pomniejszych cieków wodnych na obszarze gminy występuje szereg sztucznych zbiorników wodnych o zróżnicowanych genezach, powierzchniach oraz pojemnościach. Największym jest jezioro Łysina, położone w zachodniej części miasta, w widłach rzek Gostyni i Mlecznej. Zbiornik powstał jeszcze w latach siedemdziesiątych na skutek wypełnienia wodą wyrobiska popiaskowego. Inne zbiorniki wodne to głównie pozostałości po stawach rybnych lub zalewiska, powstające w nieckach bezodpływowych. W związku z gęstą siecią hydrograficzną gminy Bieruń należy wspomnieć o zagrożeniu powodziowym, które dotyczy przede wszystkim terenu Bijasowic, Nowego Bierunia i Czarnuchowic.

Natomiast odnośnie wód podziemnych według Mapy Hydrogeologicznej w skali 1:200 000 ark. Kraków część północna i centralna Bierunia wchodzi w skład Regionu Górnośląskiego, podregionu łaziskiego XVI3, gdzie główny poziom użytkowy wód podziemnych znajduje się w utworach karbonu, a znaczenie podrzędne mają poziomy czwartorzędowe i triasowe. Natomiast część południowa gminy znajduje się w regionie Przedkarpackim, w podregionie przedkarpacko-śląskim, w którym główny poziom użytkowy znajduje się w utworach czwartorzędowych (Miłowska, Miłowski 2012).

Na obszarze miasta Bieruń występują głównie gleby bielcowe, które zostały wykształcone na podłożu gliniastym lub piaszczystym. Natomiast na osadach rzecznych wykształciły się mady i gleby mułowo-bagienne, na podłożu węglanowym – rędziny o zróżnicowanym stopniu rozwoju. Najlepsze gleby orne (kompleks pszenny dobry) znajdują się w rejonie centralnym miasta Bieruń oraz fragmentarycznie w dolinie Wisły. Kompleks żytni tworzą gleby w okolicach Bijasowic i na północnym obrzeżu gminy. Duże tereny obejmują grunty orne kompleksu żytniego słabego (w tym czarne ziemie zdegradowane w Bieruniu Nowym i nad Przemszą) i najslabszego, także zbożowo-pastewnego mocnego i słabego. Co interesujące, przy dużym udziale łąk znamienny jest brak użytków zielonych określanych, jako dobre i bardzo dobre. Większość uznana jest jako użytki średnie na analogicznych glebach jak grunty orne. Tak więc struktura użytkowania przedstawia się następująco: użytki rolne stanowią 61,2% powierzchni gminy (2421 ha), z czego 37,3% to grunty orne, 17,1% łąki, 6,6% pastwiska, 0,2% sady, 15,3% lasy (nadzorowane przez Nadleśnictwo Kobiór) oraz 23,5% grunty pozostałe.

Gmina Bieruń w swej strukturze przestrzenno-przyrodniczej posiada układ dwóch „wysp” miejskich położonych w krajobrazie rolniczym. W wyniku długotrwałej działalności człowieka naturalny krajobraz wraz z szatą roślinną został niemalże całkowicie przeobrażony. Zachowały się niewielkie fragmenty powierzchni z naturalną roślinnością. Na całości omawianego obszaru dominuje roślinność synantropijna oraz roślinność półnaturalna. Istnieją także różnej wielkości enklawy ze zróżnicowaną florą i fauną, położone głównie w starorzeczach w dolinie Wisły z roślinnością łągową. Tereny leśne skupione są głównie w północnej części miasta – na granicy z Łędzinami, w części północnej – między Kopanią i kolonią Bieruń Stary, w części południowo-zachodniej – między Osiedlem Chemików, a doliną Gostyni. W drzewostanie dominują: sosna pospolita, brzoza brodawkowata, a także dąb szypułkowy, modrzew europejski, topola, a w miejscach bardziej wilgotnych – olsza czarna i jesion. Należy także zaznaczyć, że znaczne powierzchnie terenu zajmują młode uprawy leśne sosny i modrzewia (Podgórska i in., 2009).

Na terenie miasta Bierunia znajduje się aż osiem drzew uznanych za pomniki przyrody (cztery dęby szypułkowe, trzy lipy drobnolistne i jeden wiąz pospolity). Ponadto fragment miasta leżący u ujścia rzeki Gostyni do Wisły (czyli południowa część gminy Bieruń) znajduje się w obrębie Specjalnego Obszaru Ochrony Ptaków – Natura 2000 „Stawy w Brzeszczach”. Obszar ten obejmuje kompleksy stawów hodowlanych w dolinie górnej Wisły, położone po obu stronach rzeki. Wisła ma tam naturalny charakter,

meandruje, a w jej dolinie znajdują się niewielkie starorzecza. Warto napomnieć, że w ostoi występuje co najmniej pięć gatunków ptaków wymienionych w Polskiej Czerwonej Księdze.

Pod względem klimatycznym gmina Bieruń znajduje się w południowej części dzielnicy częstochowsko-kieleckiej (wg R. Gumińskiego 1948). Długość okresu wegetacyjnego wynosi 200-210 dni, natomiast średnia ilość dni z zalegającą pokrywą śnieżną oscyluje około 60-80 dni.

Współczesny krajobraz kulturowy obejmuje obecnie liczne strefy zagospodarowane dla celów bytowych lub gospodarczych (zabudowa mieszkalna, niewielkie obiekty przemysłowe wraz z infrastrukturą i zapleczem, składowiskami, ponadto drogi, linie kolejowe, szosy, strefy rolnicze, pastwiska i łąki itd.).

2. PODSTAWOWE DANE HISTORYCZNE I TOPONOMASTYCZNE

Obszar dzisiejszego Bierunia, woj. śląskie, ma bogatą historię. Składa się z pomniejszych miejscowości, które niegdyś cieszyły się odrębnością. Niestety nie można dziś powiedzieć, kiedy rozpoczęło się tu osadnictwo ludzkie.

O istnieniu osadnictwa na obszarze miasta świadczą wzmianki zamieszczone w dokumentach, na przykład o Ścierniach z 1272 r. czy Bijasowicach z 1360 r. Sam Bieruń po raz pierwszy wzmiankowany jest dopiero w 1376 r. – leżał on na szlaku handlowym łączącym Kraków z Opawą. W miejscu gdzie szlak schodził z pagórków w zabagniony teren rzeki Mlecznej wzniesiono punkt kontrolny i celny, w postaci wieży wartowniczej na warownym kopcu, ów kopiec i osiedle koło niego powstałe stały się zarodkiem późniejszego miasta. Być może już w X-XI wieku istniał na tym terenie grodek obronny, otoczony palisadą, który niewątpliwie posiadał wieżę obserwacyjną. Jego zadaniem była ochrona kupców przepływających się przez rzekę. Dziś na jego pozostałościach znajduje się XIX-wieczna kapliczka św. Jana Nepomucena, figurująca na liście zabytków województwa śląskiego (Pierończyk 2008, s. 3).

Nazwa miasta może pochodzić od staroczeskiego słowa „berrn”, oznaczającego cło ściągane na rzecz władcy. Dokładniejsze informacje na temat osady dostarcza dokument księcia opawsko raciborskiego Jana II Żelaznego (z dynastii Przemyślidów opawskich), o przekazaniu wójtostwa w Bieruniu niejakemu Cussowiczowi. Dowiadujemy się z niego, iż istniała tu już wcześniej osada (*borgstaedtel*), ze zniszczonym grodkiem, młynem i trzema stawami. Natomiast już w 1407 r. Bieruń został nazwany miastem (*Stadt*; Kaganiec 1994, s. 5).

W 1517 r. Bieruń stał się częścią Wolnego Pszczyńskiego Państwa Stanowego, jego istnienie zatwierdził król czeski Ferdynand I, przyznając tytuł Wolnego Pana magnatom węgierskim z rodziny Turzonów. Przedstawiciele owego rodu podarowali miastu w 1525 r. browar oraz rozwinęli na terenie Bierunia gospodarkę rybną, a w 1536 r. rozbudowano okoliczne stawy, tworząc Wielki Staw Bieruński. Wówczas był to jeden z największych obiektów tego typu na Śląsku. Staw osuszono w XIX wieku, a o jego istnieniu świadczy istniejąca po dziś dzień 1,5 kilometrowa grobel, która miała za zadanie chronić miasto przed zalaniem. Aż do 1551 r. Bieruń stanowił własność Piastów śląskich. Niestety 21 lipca 1677 r. ogromy pożar doszczętnie strawił miasteczko, a wraz z nim wszystkie najstarsze dokumenty i pieczęcie (Kaganiec 1994, s. 6).

Położenie na ważnych szlakach komunikacyjnych sprzyjało rozwojowi miasta. Jednak bujny rozkwit gospodarczy Bierunia przypada dopiero na połowę XVI wieku, kiedy to miasto otrzymało przywileje targowe. Wówczas rozwinął się handel bydłem, końmi, solą, zbożem, wełną i rybami hodowanymi w okolicznych stawach. Zyskało na znaczeniu rzemiosło, kowalstwo, włókiennictwo czy szewstwo. Umniejszała się rola

urzędu wójta kopiecznego (reprezentanta właściciela ziem), natomiast swoją rolę zwiększyła rada miejska z burmistrzem na czele.

Układ przestrzenny miasta był typowy dla wszystkich miast nowoustrojowych: regularny plan miasta, prawie kwadratowy rynek, czyli plac targowy, otoczony domami obywateli, od rynku rozgałęziały się pod kątem prostym ulice. W 1808 r. odebrano mu status miasta; Bieruń stał się osadą targową – *Marktflecken* (Kaganiec 1994, s. 7). Miasteczko, aż do kolejnego pożaru w 1847 r; było drewniane, poza wzniesionym w 1768 r. kościołem i paru kamienicami przy rynku.

Od połowy XVIII wieku istniała w mieście Żydowska Gmina Wyznaniowa, która od 1812 r. posiadała bożnicę i zachowany do dziś cmentarz. W 1824 r. wybudowano pierwszą na Górnym Śląsku szosę międzypaństwową, która biegła z Wrocławia do Krakowa przez m.in. Bieruń, na skrzyżowaniu tejże szosy ze starą drogą z Bytomia do Oświęcimia, w Zabrzegu (Solcu) powstała nowa kolonia, którą zaczęto nazywać Nowym Bieruniem. Zawdzięczała ona swój rozwój budowie: gmachu królewsko-pruskiego Głównego Urzędu Celnego, remizy towarowej, faktorii solnej, gospody, szkoły podstawowej oraz apteki, masarni, piekarni i powstaniu pojedynczych gospodarstw. W tym samym czasie w Nowym Bieruniu znajdował się Główny Urząd Pocztowy, a od 1850 r. delegatura Sądu Powiatowego, z prawem sądenia przestępstw kryminalnych. Oficjalnie nowa osada w 1833 r. otrzymała nazwę Nowy Bieruń. Budowa wspomnianych obiektów administracyjnych pociągnęła za sobą napływ urzędników celnych, funkcjonariuszy granicznych, urzędników pocztowych, nauczycieli, sędziów i różnego rodzaju rzemieślników oraz robotników wykwalifikowanych.

Budowa w 1853 r. linii kolejowej biegnącej przez Nowy Bieruń, a łączącej Śląsk pruski z austriackim, sprzyjała rozwojowi osadnictwa oraz przyczyniła się do napływu innych grup zawodowych, w tym kolejarzy. Powstanie drugiego skupiska miejskiego spowodowało, że dla odróżnienia zaczęto używać dla pierwszego nazwy Stary Bieruń.

Przełom XIX i XX wieku to dla całego Śląska okres rozwoju i industrializacji, w Bieruniu powstała wówczas fabryka zapalek, tzw. Siarkownia, a w 1871 r. Fabryka Dynamitu. Wybudowano wodociągi, szkoły i wiele innych elementów infrastruktury społecznej. W latach 70. XX w. na terenie miasta wybudowano m.in. Kopalnię Węgla Kamiennego „Piast”, mleczarnię „Śląsk” – obecnie „Danone” oraz Fabrykę Samochodów Małolitrażowych - obecnie „Fiat Auto Poland”. Bieruń nie posiadał wówczas samodzielności prawnej, gdyż w 1975 r. został włączony do Tychów. Po kilkunastu latach ponownie odzyskał samodzielność i z dniem 2 kwietnia 1991 r. stał się gminą o statusie miasta. Miastu nie przywrócono jednak historycznych granic, zwłaszcza w odniesieniu do Tychów, którym pozostawiono część produkcyjną Fiata oraz osiedle mieszkaniowe Homera. W wyniku starań władz Bierunia, zmiany przepisów dotyczących uregulowań podatkowych oraz starań samych mieszkańców osiedla, po ośmiu latach zostało ono włączone w granice Bierunia. Dokonano wówczas również drobnych korekt granic z Chełmem Śląskim.

Należy także wspomnieć o położeniu Bierunia w różnych państwach. W 1743 r. został włączony do państwa pruskiego i tym samym utracił prawa miejskie. Od 1865 r. ponownie stał się miastem, ale pod zmienioną nazwą – Bieruń Stary (*Alt Berun*). Od 1922 r. znów znajdował się w granicach Polski, jednak w czasie II wojny światowej został włączony do Niemiec. W 1991 r. ponownie pod nazwą Bieruń, wraz z Bieruniem Nowym, Bijasowicami, Czarnuchowicami i Jajostami utworzył miasto.

Odzyskanie samodzielności administracyjnej przez Bieruń dało mu możliwość dynamicznego rozwoju. Pomyślnie zakończyły się starania Bierunia i gmin sąsiednich o utworzenie powiatu ziemskiego. Siedzibę starostwa, które powstało w 1998 r. ulokowano w Bieruniu. W 2002 r. otwarto na terenie Bierunia budynek Centrum Inicjatyw Gospodarczych, który jest siedzibą Bieruńskiej Fundacji Inicjatyw

Gospodarczych. Fundacja ta wspiera działania lokalnych przedsiębiorców. W latach 2004-2005 bieruński rynek uległ całkowitej renowacji, dzięki czemu został wyróżniony w konkursie na Najlepszą Przestrzeń Województwa Śląskiego 2005 r. W ramach renowacji usytuowano na nim zegar słoneczny, centralnie umieszczony (wzorowany na przedwojennym) pomnik Powstańców Śląskich, zarys historycznej wagi miejskiej oraz studnia z postaciami „Utopców” – tajemniczych duchów, będących tematem wielu ludowych podań wywodzących się z Bierunia.

Tak więc, w latach 1945-1954 istniała gmina wiejska Bieruń Nowy, a w latach 1973-1975 miasto stanowiło siedzibę gminy wiejskiej Bieruń Stary. Dziś Bieruń składa się z dwóch części Starego i Nowego Bierunia.

Rozpatrując przedmiotową problematykę warto zwrócić też uwagę na nazewnictwo (toponomastykę) dzisiejszej gminy. Istniejące tu obecnie wsie posiadają z pewnością złożone, niestety słabo zbadane, historię i genezę. Znale nam, pierwsze wzmianki historyczne poświadczają z pewnością, co najmniej średniowieczne użytkowanie obecnego ich terenu (od XIII w.). Co więcej, pochodzenie samych nazw, ich etymologia, niejednokrotnie mogą rzucić nieco światła na okoliczności związane z zasiedleniem, zagospodarowaniem i przekształcaniem interesującego nas rejonu przez człowieka.

Wykaz nazw wsi oraz lokalnych toponimów w obrębie gminy Bieruń, woj. Śląskie

W dzisiejszych granicach gminy Bieruń (mapy 1-9) wyróżnia się następujące toponimy:

Bieruń – in. *Beruń, Berun*; pierwsza wzmianka w 1387 r.; określone jako „miasteczko”, posiadało siedem folwarków, a nieopodal znajdowała się góra Bieruń (Spyra 1989, s. 2; Sulimierski i in. 1880, s. 155). W 1830 r. osadę na terenach Zabrzega, Porąbka i Kopciowic oficjalnie nazwano Bieruń-Zabrzeg, w 1833 r. przemianowaną na Bieruń Nowy, a jeszcze później na Nowy Bieruń (Miś 1989, s. 11-13).

Bijasowice – in. *Biasowice, Biassowitz, de Byassowicze* (1399), *Biassowski* (1474), *Biasowicze* (1592), *Besouicz/Byesowicze/Bessowitz* (1628), zmiana nazwy z Biasowic na Bijasowice nastąpiła w 1930 r., pierwsza wzmianka 24 lipca 1360; wieś nad Wisłą, z folwarkiem Kopań (Sulimierski i in. 1880, s. 203). Nazwa pochodzi od właściciela wsi „Sandco de Besonic” (Miś 1989, s. 6-8).

Czarnuchowice – in. *Czarnychowie* (1472), *Czarnuchowitz*, wieś „u zbiegu Przemszy z Wisłą, nad granicą galicyjską” (Sulimierski i in. 1880, s. 763). Nazwa pochodzi od imienia zasadzcy Czarnuch/Czarny (Miś 1989, s. 5 i n.).

Jajosty – in. *Jajost*, część wsi Biasowic (Sulimierski i in. 1882, s. 374).

Porąbek (nieistniejący) – in. *Porubka* (1517), *Poręba, Porombek, Porombeck, Porąbek, Porąmbki, Porąbki*. W 1563 r. była już wsią pustą – niezamieszkałą i zniszczoną. W 1575 r. została sprzedana, a po 1830 r. stała się częścią Bierunia Nowego i Bijasowic (Miś 1989, s. 10 i n.).

Ściernie – in. *Scirna* (1272), *Sciern*, dobra rycerskie i wieś, wzmianka o glebie wapiennej. Pomiędzy Bieruniem, a Ścierniami od XVI do początków XIX wieku rozciągał się tak zwany Wielki Staw Bieruński (Miś 1989, s. 9 i in.; Sulimierski i in. 1889, s. 407).

Zabrzeg – in. *Neu Berun*, *Zabrzach* (1517, 1536), *Zabrzeg* (1538), wieś należąca do dóbr Kopciowice, leżąca przy granicy „austriackiej” (Sulimierski i in. 1880, s. 155). Nazwa pochodzi od położenia – „za brzegiem” (Miś 1989, s. 3 i n.; por. wyżej).

Wśród wymienionych nazw topograficznych, związanych z Bieruniem i przeszłością gminy, zwraca uwagę:

- niewielka ilość pojęć kulturowych, związanych np. ze sposobem użytkowania terenu (Porąbek, Ściernie); wskazują one na to, że dawni mieszkańcy trudnili się m.in. wycinką drzew;
- istnienie dość dużej liczby pojęć odimiennych, od nazwisk, imion lub przydomków być może właścicieli danych gruntów (Bijasowice, Czarnuchowice).

Uwzględniając istnienie do dzisiaj nazw odnoszących się do krajobrazu – głównie leśnego, warto zwrócić uwagę, iż wg Idziego Panica tytułowy obszar, wchodzący w skład kasztelani raciborskiej w późnym średniowieczu (XIV-XV w.), był w znacznym stopniu pokryty „pierwotnie” zwartą puszcza, z punktowo występującymi wsiami (Panic 1992, ryc.12). Lasy te w znacznym stopniu zostały wycięte co najmniej poczynając od XVIII w., w związku z zapotrzebowaniem na paliwo dla celów hutniczych (produkcja szkła, żelaza), później przemysłu węglowego.

W świetle dostępnych danych należy podkreślić, iż nazwy niemal wszystkich części obecnej gminy Bieruń są notowane w pisanych źródłach średniowiecznych (XIII-XV w.). Należy przy tym jednak pamiętać, iż notki źródłowe dotyczą faktów osadniczych-kulturowych, sięgających genezą w bardziej odległą przeszłość. Najstarsze nazwy lokalne są wymieniane w 1272 r. (Ściernie), kolejna w 1360 r. (Bijasowice); pozostałe pochodzą ze źródeł XIV-wiecznych i XV-wiecznych. Potencjalnie praktycznie we wszystkich częściach gminy trzeba liczyć się z obecnością w różnych miejscach średniowiecznej substancji zabytkowej (np. cmentarzysk, w tym tzw. przykościelnych, opuszczonych - „zaginionych” wsi), stref eksploatacji terenu, ponadto miejsc wydobywania i obróbki surowców (zwłaszcza skalnych).

3. HISTORIA I STAN BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Poszukiwania danych na temat stanu rozpoznania archeologicznego dzisiejszej gminy Bieruń, woj. śląskie, prowadzono w:

- archiwum Działu Archeologii Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, stanowiącego zbiorczą składnicę dokumentacji archeologicznej ze wschodniej części Górnego Śląska;
- archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląskiego w Katowicach;
- archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach;
- literaturze przedmiotu.

Obszar współczesnej gminy Bieruń budził zainteresowanie od okresu co najmniej przedwojennego. W zbiorach Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu znajdują się notatki z okresu przed- i międzywojennego, spisane w języku niemieckim, a traktujące o znaleziskach z terenu Bierunia Starego.

Najstarszą informację posiadamy z 19.11.1934 r. Dowiadujemy się, że 05.07.1929 r. pani Mijalski przyniosła do Muzeum odłupek krzemienny, znaleziony na stanowisku nr 1 w Bieruniu Starym. Na dokumencie znajduje się również dopisek z 1944 r., który traktuje o przekazaniu owego znaleziska do Raciborza.

Na następnym zapisku widnieje data 22.09.1943 r., a traktuje on o znalezieniu fragmentów ceramiki. 30.04.1930 r. E. Boidol znalazł na stanowisku „Kopiec” siedem fragmentów ceramiki średniowiecznej – trzy fragmenty ścianek naczynia, trzy fragmenty wylewów oraz jeden fragment dna, które przekazano do Raciborza. O fakcie znalezienia powyższych zabytków znajdujemy także notatkę wraz ze zdjęciem gródka (ryc. 2), opatrzone datą 29.12.1934 r.

Kolejna notatka pochodzi z 01.11.1943 r. i dowiadujemy się z niej, że w Muzeum Śląskim w Katowicach znaleziono adnotację o odkrytych „jakiś czas temu” 90 wybitych groszach. Także w 1935 r. natrafiono, w tym samym miejscu, na 100 monet rzymskich. Już wtedy nie znajdowały się one jednak w zbiorach Muzeum, przez co niemożliwe było stwierdzenie prawdziwości tych znalezisk.

Ponadto wśród dokumentów znajduje się przepisany fragment testu Musioł (1940) z datą 1941 r., również w języku niemieckim. Dotyczy on również Bierunia Starego, a głównie „Kopca”. Wiadomo, że z 1387 r. pochodzą najstarsze zapiski dotyczące tego miasta, a gródek jest datowany na okres „przedosadniczy” na tym terenie.

4. OGÓŁ ZNANYCH STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Pełne zestawienie danych na temat **znanych** stanowisk archeologicznych w obrębie dzisiejszej gminy Bieruń zawiera tabela 1. Ogółem w obrębie interesującego nas terenu można dzisiaj wyróżnić 7 stanowisk archeologicznych (dostarczających danych o 10 faktach osadniczych z przeszłości), o zróżnicowanej funkcji i chronologii. Znakomita większość z nich zalicza się do tzw. płaskich, tzn. w terenie nie wyróżniają się one w sposób widoczny formą morfologiczną (całość substancji zabytkowej znajduje się pod humusem-poziomem akumulacji próchnicy). Pozostałości jednego stanowiska są jednak dostrzegalne w terenie Bieruń Stary 29 (grodek stożkowaty).

Rozlokowanie wspomnianych stanowisk, ich zasięgi, przedstawiono na dołączonej mapie (z znaczeniem podziału AZP). Numeracja w tabeli 1 odpowiada przy tym numeracji na mapie.

Ponadto na opisywanym terenie znajduje się duża ilość form zabytkowych, które objęto w myśl poprzedniej ustawy strefami ochrony konserwatorskiej.

1. Obiekty i założenia wpisane do rejestru zabytków województwa śląskiego to (wszystkie na terenie Bierunia Starego):

1.1. Układ urbanistyczny miasta Bieruń Stary (wpisany do rejestru zabytków województwa śląskiego pod nr A 731/66 z dn. 15 VI 1966 r.). Granice obejmują obszar miasta zamknięty ulicami:

- a) od wschodu ulica Trochy z wylotem ulicy Wylotowej w kierunku wschodnim,
- b) od północy wschodnim odcinkiem ulicy Adama do ulicy Kamienicznej, ulica Kamieniczna w kierunku północnym do końca i tyłami parcel u zbiegu ulic Oświęcimskiej i Macieja,

- c) od zachodu ulica Macieja z wylotem ulicy Licealnej w kierunku zachodnim oraz tyłami parcel zachodniej strony ulicy Słowackiego do ulicy Spyry,
 - d) od południa ulica Spyry i Kudery, z wylotem ulicy Krakowskiej w kierunku południowym;
- 1.2 Kościół cmentarny pod wezwaniem Świętego Walentego przy ulicy Krakowskiej 39 (granice obejmują całość obiektu w ramach ogrodzenia i wyposażenia wnętrza; wpisany do rejestru zabytków województwa śląskiego pod nr A 674/66 z dn. 28 V 1966 r.);
- 1.3 Kościół parafialny pod wezwaniem Świętego Bartłomieja przy ulicy Krakowskiej 3 (granice obejmują całość obiektu w ramach ogrodzenia i wyposażenia wnętrza; wpisany do rejestru zabytków województwa śląskiego pod nr A 675/66 z dn. 28 V 1966 r.).
2. Obiekty i założenia proponowane do wpisania do rejestru zabytków województwa śląskiego (wszystkie na terenie Bierunia Starego):
- 2.1 cmentarz Żydowski przy ulicy Wita;
 - 2.2 dawny folwark Solec przy ulicy Barbórki 23;
3. Obiekty i założenia ujęte w gminnej ewidencji zabytków;
- 3.1 na terenie Bierunia Starego:
- cmentarz rzymsko-katolicki (XVI/XIX, XX w.) przy ulicy Krakowskiej;
 - cmentarz Żydowski przy ulicy Wita;
 - budynki mieszkalne przy ulicach: Chemików (nr 119, 121, 131), Hejnałowej (nr 1), Kopcowej (nr 19, 20, 22), Krakowskiej (nr 8, 26, 28, 36), Licealnej (nr 12), Macieja (nr 7), Oświęcimskiej (nr 418, 444), Słowackiego (nr 4, 12, 23), Soplicy (nr 1), Spyry (nr 10), Trochy (nr 8), Wylotowej (nr 1), Zdrowia (nr 8, 11, 15), Jerzego (nr 24);
 - budynki mieszkalne przy Rynku (nr 2, 3, 4, 5, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17);
- 3.2 na terenie Bierunia Nowego:
- Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa przy ulicy Warszawskiej;
 - stacja Dworca PKP;
 - dawny folwark Solec przy ulicy Barbórki 23;
 - budynki mieszkalne przy ulicach: Bohaterów Westerplatte (nr 16, 41), Ofiar Oświęcimskich (nr 2, 5), Sadowej (nr 3), Warszawskiej (nr 267, 277, 288, 292, 337-339), Wawelskiej (nr 22, 35);
 - willa z ogrodem przy ulicy Warszawskiej 313;
 - transformatorownia przy ulicy Warszawskiej 344.
- 3.3. na terenie Bijasowic:
- dawny zespół dworsko-folwarczny z zachowaną zabudową gospodarczą, czworakami i dworkiem przy ulicy Jagiełły 78;
- 3.4 na terenie Zabrzegu:
- teren dawnego zespołu folwarcznego z zachowaną zabudową gospodarczą przy ulicy Warszawskiej 390-391.

Ponadto w myśl poprzednio obowiązującej ustawy o ochronie zabytków ustalone zostały strefy ochrony konserwatorskiej – pełnej i pośredniej.

Cztery strefy „A” – pełnej ochrony konserwatorskiej:

1. Strefa „A1” – Bieruń Stary – Stare Miasto.

Obszar Strefy pokrywa się z obszarem układu urbanistycznego Starego Miasta, wpisanym do rejestru zabytków. Wschodnia granica strefy przebiega od mostu na rzece Mleczna w kierunku południowym, obejmując zabudowę (w granicach posesji) po wschodniej stronie ul. Oświęcimskiej, następnie biegnie w kierunku wschodnim osi ul. Adama (obejmując zabudowę po jej południowej stronie), aż do skrzyżowania z ul. Ks. Trochy. Dalszy przebieg granicy strefy podąża w kierunku południowym osi ul. Ks. Trochy (obejmując zabudowę po jej zachodniej stronie) do skrzyżowania z ul. Kudery. Następnie granica biegnie osi tej ulicy w kierunku zachodnim i skręca na południe, obejmując zabudowę (w granicach posesji) po wschodniej stronie ul. Krakowskiej z kapliczką i miejscem tzw. „Bramy Krakowskiej”, aż do mostu na Potoku Stawowym. W dalszym ciągu granica biegnie na północ ul. Krakowską (omijając posesję ze współczesnym budynkiem szkoły podstawowej) i obejmuje historyczną zabudowę (w granicach posesji) po zachodniej stronie tejże ulicy, dochodząc do ul. Spyry. Przebieg południowej granicy strefy pokrywa się z osi ul. Spyry, dochodząc do skrzyżowania z ul. Kopcową. Zachodnia granica strefy biegnie w kierunku północnym obejmując zabudowę (w granicach posesji) po zachodniej stronie na całej długości ul. Słowackiego. Następnie granica strefy przecina ul. Licealną i biegnie w kierunku północnym osi ul. Macieja (obejmując zabudowę po jej wschodniej stronie) i dochodzi na północy do osi ul. Oświęcimskiej i dalej do mostu na rzece Mleczną (w miejscu tzw. „Bramy Opawskiej”);

2. Strefa „A2” – Bieruń Stary – teren cmentarza rzymsko-katolickiego wraz z kościołem drewnianym p.w. św. Walentego przy ul. Krakowskiej;
3. Strefa „A3” – Bieruń Stary – teren cmentarza żydowskiego przy ul. Wita;
4. Strefa „A4” teren dawnego folwarku Solec przy ulicy Barbórki 23. Granica strefy obejmuje zabudowania wraz z sadem w ramach ogrodzonego terenu ograniczonego ulicami Barbórki, Sadową, Solecką oraz Potokiem Goławieckim i ogrodzeniem od północy.

Dziewięć stref „B” – pośredniej ochrony konserwatorskiej:

1. Strefa „B1” – Bieruń Stary.

Strefa obejmuje tereny przylegające od wschodu do centralnej części Starego Miasta, objętego strefą „A1” pełnej ochrony konserwatorskiej. W strefie zawarto część historycznej Grobli. Granica strefy od północy przebiega zachodnim obwałowaniem rzeki Mlecznej (obejmując samą rzekę), następnie przechodzi na drugi brzeg i obejmuje północny kraniec dawnej Grobli. W dalszym ciągu granica biegnie w kierunku południowym, obejmując Groblę aż do miejsca jej przerwania nową ulicą, będącą przedłużeniem ul. Chemików. Przebieg południowej granicy strefy podąża osi tej ulicy aż do miejsca mostu i tzw. „Bramy Krakowskiej”, łącząc się z granicą strefy „A1”. Następnie przebieg zachodniej granicy strefy „B1” pokrywa się z przebiegiem granicy strefy „A1”.

2. Strefa „B2” – Bieruń Stary.

Strefa obejmuje tereny przylegające od zachodu do centralnej części Starego Miasta, objętego strefą „A1”. Zawiera obszar pomiędzy zwartą zabudową Starego Miasta, a rzeką Mleczną i Potokiem Stawowym z tzw. „zamczyskiem stożkowym”, zwanym również jako Kopiec (figurującym w Rejestrze Zabytków pod nr 372/53). Granica strefy od zachodu przebiega zachodnim obwałowaniem rzeki Mlecznej (obejmując samą rzekę) poczynawszy od połączenia z Potokiem Stawowym (przy wiadukcie kolejowym), aż do ul. Oświęcimskiej na północy (do mostu). Następnie wschodnia granica strefy pokrywa się z przebiegiem granicy strefy „A1”,

dochodząc na południu do ul. Chemików. Dalej przebieg południowej granicy strefy biegnie osią ul. Chemików w kierunku zachodnim dochodząc do miejsca, gdzie do rzeki Mlecznej wpada Potok Stawowy.

3. Strefa „B3” – Bieruń Stary.

Obszar strefy otacza historyczny, urbanistyczny układ Bierunia Starego. Strefa obejmuje południowy obszar Bierunia Starego, obejmując m.in. południową część Grobli oraz stanowi otulinę strefy „A2”. Północna granica strefy przebiega osią ul. Chemików i jej nową kontynuacją – na odcinku od wiaduktu kolejowego aż za Groblę (obejmując ją). Granica strefy pokrywa się na tym odcinku z granicą stref „B2”, „A1” oraz „B1”. Następnie od wschodu obejmuje część Grobli i dalej dochodzi do ul. Krakowskiej (w miejscu Krzyża przydrożnego) przecinając ją. Dalszy przebieg granicy podąża po południowej stronie ul. Krakowskiej (obejmując alejowe obsadzenia) wzdłuż linii zabudowy do skrzyżowania z ul. Bojszowską, obejmując zabudowę narożną (w granicach posesji ul. Bojszowska nr 2) przy skrzyżowaniu tejże ulicy z ul. Staromłyńską. Następnie granica strefy obejmuje zabudowę posesji z budynkami frontowymi po południowej stronie ul. Zdrowia. Dalej granica biegnie podstawą nasypu torów kolejowych, dochodząc do ul. Chemików (gdzie przebiega oś tej ulicy).

4. Strefa „B4” – układ ruralistyczny z zabudową siedliskową wsi Ściernie.

Strefa obejmuje historyczny układ ruralistyczny z zagrodową zabudową siedliskową dawnej wsi Ściernie (w obrębie ulic Wapiennej, Dolomitowej, Pszennej i Kamiennej) wraz z pozostałościami zabudowy dawnego folwarku po północnej stronie ul. Kamiennej. Na terenie wsi znajdowały się również kamieniołomy oraz piec wapienny (na terenie dzisiejszych ogródków działkowych). Granica przebiega od skrzyżowania ulicy Pszennej, Kamiennej i Wapiennej, obejmując gospodarstwo przy ul. Pszennej 37. Kolejno biegnie w kierunku zachodnim osią drogi dojazdowej, obejmując całą zabudowę po południowej stronie ul. Wapiennej. A następnie w kierunku północnym po granicy gospodarstw, dochodząc do ul. Wapiennej, potem skręca w kierunku wschodnim, biegnąc osią tejże ulicy. Dalej biegnie po granicy działek zabudowy przy ul. Kamiennej i Dolomitowej, przecinając te ulice dochodzi do ogrodzenia dawnego folwarku, obejmując dawne zabudowania dworsko-folwarczne i łączy się z ul. Kamienną. Następnie osią tej ulicy biegnie w kierunku wschodnim, obejmując budynek szkoły po południowej stronie ulicy i dochodzi do skrzyżowania z ul. Pszenną.

5. Strefa „B5” – centralna część Bierunia Nowego z XIX w. z zabudową.

Strefa obejmuje centralną część Bierunia Nowego z zachowaną w dużym stopniu, historyczną XIX-wieczną zabudową, skupioną przede wszystkim u zbiegu ulic Warszawskiej, Wawelskiej, Piastowskiej oraz przy ul. Ofiar Oświęcimskich, Kosynierów, Remizowej i Kossaka. Obszar ten posiada planowy, regularny, szachownicowy układ urbanistyczny, rozplanowany w oparciu o prosty przebieg obecnej ul. Warszawskiej – dawny pruski trakt drogowy o znaczeniu międzynarodowym. W obrębie strefy znajduje się również Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa (1909 r., przebudowa w 1922 r.) wraz z cmentarzem oraz zabudowania dworca kolejowego z II poł. XIX wieku. Granica strefy od wschodu biegnie w kierunku południowym linia torów kolejowych, dochodząc do wysokości Stacji Dworca PKP Bieruń Nowy, obejmując zabudowę kompleksu kolejowego zlokalizowaną po obu stronach torów (budynek dworca wraz z budynkiem po wschodniej stronie torów), następnie przekracza linię torów, łącząc się z ul. Ofiar Oświęcimskich – obramowaną aleją kasztanowców, kolejno podąża w kierunku północnym wzdłuż tej ulicy aż do skrzyżowania z ul. Kosynierów – z podobnie zakomponowaną zielenią towarzyszącą. Granica strefy kolejno zakręca w kierunku zachodnim, włączając w swój obszar zabudowę po południowej stronie ul. Kosynierów

(nr 3 i 1) oraz posesję z willą i ogrodem zlokalizowaną przy ul. Warszawskiej 313. Kolejno granica biegnie w kierunku północnym, osiłą ul. Warszawskiej, dochodząc do posesji nr 294, obejmuje kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z przylegającym do niego cmentarzem, następnie budynek starej szkoły oraz budynek restauracyjny, zlokalizowane na sąsiednich działkach przy ul. Warszawskiej 292 i 288. Dalej biegnie osiłą ul. Warszawskiej do skrzyżowania z ul. Wawelską, włączając w swój zakres zabudowę wraz z posesjami (ul. Wawelska 27, 22, 26, 29, ul. Warszawska 277) u zbiegu tych ulic. Kolejno zakręca w kierunku zachodnim, biegnąc po granicy działek budynków położonych po północnej stronie ul. Wawelskiej 29, 31, 33, obejmując budynki frontowe wraz z zabudową mieszkalną na tyłach posesji ul. Wawelska 35, 45; kolejno przecina ul. Barbórki, włączając w swój obszar zabudowę mieszkalną z budynkami gospodarczymi przy ul. Wawelskiej 47 i 51, następnie przecina linię torów kolejowych, obejmując budynek tartaku pod nr 53 wraz z sąsiednim budynkiem nr 55 w granicach ogrodzenia. Dalej granica strefy wraca osiłą ul. Wawelskiej do torów kolejowych.

6. Strefa „B6” – Zabrzeg, teren dawnego zespołu dworsko-folwarcznego.

Strefa obejmuje teren dawnego zespołu dworsko-folwarcznego położonego nieopodal Wisły, przy ul. Warszawskiej 391, z zachowaną zabudową gospodarczą (pałac z II poł. XIX w. niestety wyburzono). Granica strefy od południa pokrywa się z przebiegiem wału przeciwpowodziowego, od zachodu biegnie krótkim odcinkiem ul. Warszawskiej, od północy pokrywa się z ogrodzeniem, obejmując również zabudowę mieszkalną, związaną pierwotnie z folwarkiem. Wschodnia granica pokrywa się z przebiegiem nasypu torów kolejowych.

7. Strefa „B7” – Bijasowice.

Strefa obejmuje układ ruralistyczny dawnej wsi w typie rzędówki z zachowaną w dużym stopniu historyczną zabudową siedliskową, rozlokowaną wzdłuż ul. Jagiełły (z alejowymi obsadzeniami) – Majowej (przebieg historycznego traktu Bieruń-Zabrzeg). Strefa obejmuje również teren dawnego zespołu dworsko-folwarcznego, położonego przy ul. Jagiełły nr 78 z zachowaną historyczną zabudową gospodarczą, czworakami oraz dworkiem. Granica strefy od północy obejmuje zabudowę gospodarstwa pod nr 14 i kolejno biegnie w kierunku południowym po granicy posesji gospodarstw położonych po północnej stronie ul. Jagiełły. Dochodząc do skrzyżowania z ul. Majową, obejmuje zabudowę u jej wylotu po obu stronach. Następnie przebiega granicą posesji zabudowań po zachodniej stronie ul. Jagiełły aż do nr 72, przecinając ul. Bijasowicką, obejmuje posesję nr 1 przy tejże ulicy. Następnie biegnie osiłą ul. Bijasowickiej i skracając na południowy zachód podąża drogą łączącą ul. Bijasowicką z ul. Jagiełły, obejmując zespół folwarczno-dworskiej zabudowy. Następnie granica strefy podąża w kierunku północnym, obejmując przebieg ul. Jagiełły oraz zabudowę posesji nr 45, 43, 35, 31 i 27 (po wschodniej stronie tejże ulicy), dochodząc do zabudowy posesji nr 14.

8. Strefa „B8” – Kopań.

Strefa obejmuje teren dawnej wsi o historycznym układzie ruralistycznym, z częściowo zachowaną historyczną zabudową siedliskową, skupioną przy skrzyżowaniu ul. Bijasowickiej i Krupniczej nad nieistniejącym obecnie stawem Gościnnym, sięgającym pierwotnie aż do rzeki Gostyni na południu. Pierwotnie na terenie wsi znajdował się młyn wodny nad potokiem Młynówka (przy obecnym gospodarstwie – ul. Krupnicza nr 12), młyn parowy, gospoda oraz szkoła. Granica strefy od północy obejmuje zabudowę siedliskową (budynki mieszkalne oraz gospodarczo – inwentarskie) gospodarstwa przy ul. Krupniczej 14, następnie biegnie w kierunku wschodnim, obejmując zabudowę skupioną po północnej stronie ul. Bijasowickiej i skręca w kierunku południowym, obejmując zabudowę siedliskową po południowej stronie

teżę ulicy. Następnie w kierunku zachodnim granica biegnie potokiem, dochodząc do ul. Krupniczej, przecinając ją i obejmując gospodarstwa pod nr 15 (po jej przeciwnej stronie). Południowa granica biegnie drogą polną, dochodząc do ul. Bijasowickiej. Dalej biegnie ośią tejże, obejmując zabudowę gospodarstw nr 31 i 27, i dochodzi do skrzyżowania z ul. Krupniczą. Zachodnia granica strefy obejmuje zabudowę siedliskową gospodarstw przy ul. Krupniczej 27 i 29.

9. Strefa „B9” – rejon osiedla robotniczego zakładów ERG – Bieruń przy ul. Chemików.

Wydzielono także dwie strefy „K” – ochrony krajobrazu:

1. Strefa „K1” – Bieruń Stary.

Strefa obejmuje część obszaru zajętego pierwotnie (w XVI-XIX w.) przez Wielki Staw Bieruński, położony na wschód od Bierunia Starego i oddzielony od Miasta zachowaną do dzisiaj Groblą (tzw. Grobel). Rozległe tereny dawnego stawu stanowią obecnie łąki i pola uprawne z zabudową gospodarczą i mieszkalną byłego PGR-u przy ul. Hodowlanej (w jego centralnej części) oraz tereny zalesione w północno-wschodniej części (przy granicy z Gorkami). Zachodnia granica strefy biegnie (od granicy miasta) zachodnim nabrzeżem rzeki Mleczna, następnie przecina ją (pokrywając się z przebiegiem granicy strefy „B1”) i, biegnąc na południe, obejmuje historyczną groblę na całej jej długości, dochodząc do ul. Krakowskiej (w miejscu przydrożnego krzyża). Następnie od południa granica strefy biegnie za posesjami z zabudową po północnej stronie ul. Krakowskiej. Dalej podąża ośią tejże ulicy aż do wiaduktu kolejowego. Następnie na wschód i północ granica biegnie nasypem torów kolejowych w kierunku stacji PKP Gorki (w stronę Łędzin). Od północy granica strefy pokrywa się z przebiegiem torów bocznic kolejowej łącząc fabrykę Fiat Auto Poland z linią kolejową Tychy-Łędziny (dochodząc do wiaduktu na rzece Mleczna).

2. Strefa „K2” – Czarnuchowice.

Strefa obejmuje obszar dawnej wsi Czarnuchowice, łącznie z rozproszoną częściowo zachowaną, historyczną zabudową zagrodową, usytuowaną na rozległym obszarze z licznymi oczkami wodnymi, sadzawkami (pozostałości stawów hodowlanych) i ciekami wodnymi o dużych walorach krajobrazowo-kulturowych oraz przyrodniczych. Obszar usytuowany jest w widłach Wisły i wpadającej do niej Przemszy (obecnie najdalej na wschód położona dzielnica Bierunia). Granica strefy od zachodu pokrywa się z biegiem Potoku Goławieckiego, od południa biegnie wałem przeciwpowodziowym w dolinie starego koryta Wisły, a od zachodu i północy wałem nad rzeką Przemszą, aż do granic miasta (pokrywając się z nimi).

Ustalono również ochronę ekspozycji w strefie konserwatorskiej „E” o nazwie strefa ochrony ekspozycji, obejmującą:

- „E1” – widok z ulicy Oświęcimskiej;
- „E2” – widok z ulicy Turyńskiej;
- „E3” – widok z zachodniego brzegu rzeki Mlecznej;
- „E4” – widok z ulicy Chemików;
- „E5” – punkt widokowy ze skrzyżowania ulic Krakowskiej i Turyńskiej;
- „E6” – punkt widokowy z ulicy Chemików, w rejonie wiaduktu kolejowego;
- „E7” – punkt widokowy z ulicy Turyńskiej w rejonie skrzyżowania z ulicą Chemików.

W oparciu o powyższe strefy wydzielono również strefy „W” – ochrony archeologicznej i „OW” – obserwacji archeologicznej.

Do stref „W” należą:

- a) grodek średniowieczny z XIII-XIV w., tak zwany grodek „na kopcu” przy ul. Kopcowej (wpisany do rejestru pod nr 819/67 z dnia 21.12.1967 r.);
- b) układ urbanistyczny starego miasta Bierunia (pokrywa się ze strefą „A1”; wpisany do rejestru zabytków pod nr 731/66 z dnia 15.06.1966 r.).

Obszar stref „OW” obejmuje teren stanowisk archeologicznych, zawartych w tabeli 1.

5. ZRÓŻNICOWANIE CHRONOLOGICZNE I FUNKCJONALNE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Wśród omawianych 7 stanowisk archeologicznych (tabela 1) wyróżnia się:

- jednofazowe (jednokulturowe) - razem 4 obiekty;
- wielofazowe - wielokulturowe - razem 3 obiekty.

Pod względem zróżnicowania chronologicznego i faz występowania faktów osadniczych (10) na interesujących nas obiektach wydaje się, iż przynależą one do:

- neolitu - młodszej epoki kamienia (1 stanowisko),
- epoki kamienia - ogólnie (1 stanowisko),
- okresu wpływów rzymskich – kultury przeworskiej (1 stanowisko),
- przełom wczesnego i późnego średniowiecza – XIII-XIV w. (1 stanowisko),
- późnego średniowiecza (1 stanowisko),
- okresu nowożytnego (5 stanowisk).

Biorąc pod uwagę generalne rozwarstwienie czasowe stanowisk, wydaje się, iż tereny dzisiejszej gminy Bieruń budziły zainteresowanie osadnicze grup ludzkich żyjących w różnych odcinkach czasu. Uwzględniając chronologię zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych zwraca uwagę jednak dominacja obiektów z okresu nowożytnego (5).

Pod względem funkcjonalnym (por. niżej zamieszczony Słownik) można je podzielić na:

- ślady osadnictwa (łącznie 3),
- punkty osadnicze (łącznie 2),
- osady (łącznie 4),
- grodek stożkowaty (1).

Zwraca uwagę brak pewnie wyróżnianych cmentarzysk z pradziejów lub czasów wczesnohistorycznych. Być może wynika to ze stanu badań (niewielka – w sumie – ilość rozpoznań za pomocą prac inwazyjnych, m.in. wykopaliskowych).

Trzeba podkreślić, iż rozważania dotyczące przestrzennego rozplanowania stanowisk z poszczególnych faz zasiedlenia terenu gminy mijają się z celem. Dodać także należy, iż wyniki badań AZP nigdy nie są kompletne, na dodatek w silnie zantropogenizowanej strefie, jaką jest obszar Bierunia, nie da się wykluczyć zniszczenia stanowisk pradziejowych późniejszą działalnością człowieka (w tym powstaniem zabudowy mieszkalnej, przemysłowej itp.).

Epoka kamienia – ogólnie (od początków osadnictwa człowieka do około 1800 p.n.e.)

Do tytułowego okresu zalicza się 1 stanowisko (tabela 1 nr 5), zlokalizowane na terenie Bierunia Starego. Nieliczne znaleziska odkryte podczas badań powierzchniowych (pojedyncze wyroby krzemienne ze śladami obróbki, mało charakterystyczne) nie uprawniają do wysuwania dokładniejszych wniosków na temat czasu i charakteru wspomnianego osadnictwa.

Neolit – młodsza epoka kamienia (ok. 5500 - 1800 p.n.e.)

Do tytułowego okresu zalicza się 1 stanowisko (w tabeli 1 nr 1), zlokalizowane na terenie Bierunia Starego. Pojedyncze znaleziska ceramiki i obrobionych fragmentów krzemienia nie pozwalają dokładniej określić tego stanowiska.

Okres wpływów rzymskich (I - poł. V w. n.e.)

Dużo późniejszą fazę zasiedlenia terenu obecnej gminy Bieruń reprezentują znaleziska dokonane w obrębie 1 stanowiska (tabela 1 nr 6), lokalizowane w Bieruniu Starym. Łączy się je z populacją tzw. kultury przeworskiej.

W wypadku kultury przeworskiej można stwierdzić, iż jej populacje pojawiają się w zachodniej części Górnego Śląska, co najmniej w początkach naszej ery (we wczesnym okresie wpływów rzymskich), natomiast we wschodniej (zapewne penetrowanej w tym samym czasie) związane z nią stałe osadnictwo łączy się dopiero z III-IV w. (tzw. późnym okresem wpływów rzymskich). Wspomnianą populację charakteryzowała gospodarka rolno-hodowlana, realizowana na większym – w porównaniu z poprzednimi okresami – areale. Z pewnością jednym z elementów produkcji była obróbka żelaza. Na Górnym Śląsku wykorzystywano głównie rudy powierzchniowe (limonitowe, syderytowe), bez stosowania eksploatacji kopalnianych technik wgłębnych. Wytwórczość hutnicza (realizowana w tzw. dymarkach) oraz obróbka kowalska żelaza z pewnością wpływała na zwiększenie zapotrzebowania na paliwo, co musiało się łączyć z wycinką drzew (zwłaszcza gatunków liściastych, twardych, o podwyższonej kaloryczności), ponadto z wykształceniem się umiejętności produkcji węgla drzewnego (jego kaloryczność jest zbliżona do węgla kamiennego).

Przełom wczesnego i późnego średniowiecza (XIII-XIV w.)

Z tym okresem dziejów łączyć należy 1 stanowisko archeologiczne (tabela 1 nr 3), wyróżniane w Bieruniu Starym pod nazwą grodka „na Kopcu”.

Jak już wyżej zaznaczano, grodek musiał istnieć na długo przed 1387 r., jeszcze w czasach „przedosadniczych” na tym terenie.

Późne średniowiecze (XIV - XV w.)

Z czasami późnego średniowiecza łączy się 1 stanowisko archeologiczne (tabela 1 nr 4), odkrytych w miejscowości Bieruń Stary. Uwzględniając znaleziska ze starszej fazy osadnictwa, zdają się one wskazywać na jego kontynuację w młodszej fazie feudalnej, potwierdzoną skądinąd w źródłach pisanych, a także na intensyfikację kolonizacji.

Okres nowożytny (XVI - XVIII w.)

Najliczniejszą grupę stanowisk (5) zalicza się do okresu nowożytnego (w tabeli 1 nr 2, 4, 5, 6, 7), odkrytych w miejscowościach Bieruń Stary i Jajosty. Zidentyfikowane stanowiska archeologiczne zalicza się w większości do tzw. osad (4) i punktów osadniczych (1).

Zróżnicowanie i liczba znalezionych zabytków archeologicznych z większości znanych stanowisk nie uprawnia do wysuwania wniosków na temat charakteru poszczególnych obiektów. Wydaje się, że wymienione stanowiska są świadectwem kolejnej fazy intensyfikacji akcji zasiedlenia, wzrostu demograficznego i eksploatacji gospodarczej trzebionych obszarów puszczańskich.

Podsumowując, słusznym wydaje się podkreślenie, iż stan naszego rozpoznania obiektów archeologicznych położonych w obrębie gminy Bieruń, zaliczyć należy do słabych w skali województwa śląskiego. Na chwilę obecną, na dwóch obszarach: AZP 101-48 oraz AZP 102-48, znajdujących się na terenie gm. Bieruń, zakończono powierzchniowe badania rozpoznawcze w ramach programu AZP.

Niestety na obszarze AZP 102-49, obejmującym zdecydowanie znaczącą część terenu gminy, nie przeprowadzono dotychczas badań powierzchniowych.

Jest rzeczą zastanawiającą, że jak dotąd brak przesłanek, by któreś ze stanowisk archeologicznych identyfikować z cmentarzyskiem. Wydaje się logiczne, iż musiały one istnieć na opisywanym terenie, co najmniej od pradziejów. Z pewnością w czasach średniowiecza zakładano i wykorzystywano tzw. cmentarze przykościelne, związane z działającymi parafiami katolickimi.

Podkreślając konieczność dalszych poszukiwań terenowych celem identyfikacji archeologicznej substancji zabytkowej w obrębie gminy Bieruń, należy zauważyć, że nie da się wykluczyć, iż w części mogła ona zostać zniszczona (w niektórych polaciach terenu) wskutek rozwoju zabudowy mieszkalnej, przemysłowej oraz infrastruktury, zwłaszcza w XIX-XX w.

6. PROGRAM OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI ARCHEOLOGICZNYMI

Do niedawna zgodnie z przepisami ustawy „O ochronie dóbr kultury” z dnia 15.02.1962 r. (t.j. po nowelizacjach Dz.U. Nr 98 z 1999 r.), właściwymi rozporządzeniami Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz wytycznymi Generalnego Konserwatora Zabytków przy określaniu obszarów i rygorów ochrony konserwatorskiej, operowano pojęciem strefy ochrony konserwatorskiej (w odmianach A, B, E, K, W; zob. rozdz. 4).

Nowa ustawa „O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami” z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) wycofuje się ze stosowania podanych określeń stref ochronnych, wskazując, że każdy z zabytków nieruchomych (posiadając swą specyfikę) winien być rozpatrywany w sposób indywidualny wraz z otoczeniem (kontekstem kulturowym, zarówno bliższym, jak i dalszym, **również z kontekstem środowiskowym**). Wspomniany akt prawny w artykule 7 ustala, że formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Spośród stanowisk archeologicznych wyszczególnionych w tabeli 1 jedno jest wpisane do rejestru zabytków (nr 29 – średniowieczny gródek stożkowaty w Bieruniu Starym). Wszystkie stanowiska

archeologiczne wymienione w niniejszym opracowaniu (tabela 1), jako posiadające wartość zabytkową, są objęte ochroną według standardu ustanowionego w punkcie 4 wymienionej ustawy.

Na zmieniający się sposób widzenia również nieruchomości zabytków archeologicznych w krajobrazie, rzutują także inne akty prawne, wśród nich m.in.:

- „Archeologiczna konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta 16 stycznia 1992 r.” (Dz.U. Nr 120 z 16.10.1996 r., poz. 564);
- ustawa „O planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym” z 27 marca 2003 r. (t.j. Dz. U. 2012 poz. 647);
- wytyczne Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie („Archeologia w planach zagospodarowania przestrzennego”; <http://www.archeointernet.pl>);
- Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004-2013, Warszawa 2004;
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. „O ochronie przyrody” (Dz.U. Nr 92 z 2004 r., poz. 880, z późn. zm.);
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Śląskiego na lata 2007-2013, Katowice 28 sierpnia 2007 r.

Stan rozpoznania archeologicznego obszaru gminy Bieruń należy uznać za słaby. Uwzględniając potrzeby niniejszego opracowania, ale zwłaszcza perspektywy związane z planami rozwoju gminy, zmianami lub przebudową jej infrastruktury, przewidywanymi realizacjami inwestycyjnymi, w szczególności zwracając uwagę następujące kwestie:

- 1) z trzech obszarów AZP przebadane są dwa w obrębie gminy;
- 2) informacje na temat ilości i zróżnicowania znanych stanowisk archeologicznych pochodzą w większości z rozpoznawień powierzchniowych; jedynie na Rynku w Bieruniu przeprowadzono inwazyjne badania wykopaliskowe (Andrzejewski i in. 2004);
- 3) żadne ze stanowisk archeologicznych badanych wykopaliskowo nie zostało wyeksplorowane w całości; tzn. pod powierzchnią terenu nadal zalega nieruchoma i ruchoma kulturowa, zabytkowa substancja archeologiczna;
- 4) brak pewnych danych z początków osadnictwa człowieka (paleolitu); wspomniana kwestia zastanawia w sytuacji, gdyż stanowiska z najstarszej fazy obecności człowieka w górnym Nadodrzu (sprzed ponad minimum 200 tysięcy lat) są znane z pobliskiego Płaskowyżu Głubczyckiego i okolic Raciborza;
- 5) całkowity brak danych o cmentarzyskach (pradziejowych, średniowiecznych);
- 6) brak danych precyzyjnie wskazujących na funkcję i czas istnienia niemal wszystkich znanych stanowisk archeologicznych (rozpoznanych metodą badań powierzchniowych);
- 7) brak danych – w wypadku większości stanowisk – precyzyjnie wskazujących na zasięg podziemnej, archeologicznej substancji zabytkowej; podane w pewnych przedziałach wielkości (tabela 1), wynikających z rozrzu tu materiałów zabytkowych znajdujących na powierzchni;
- 8) w obrębie znanych obiektów nie podejmowano rozpoznania metodami np. nieniszczącymi (por. niżej).
Taki stan rzeczy powoduje, iż informacje dotyczące chronologii i zasięgu poszczególnych obiektów wydają się być wycinkowe i niepełne, co więcej, brak archeologicznych badań uzupełniających weryfikacyjnych powoduje, iż prowadzona obecnie działalność w typie inwestorskim może spowodować naruszenie lub zniszczenie nieznanej nam jeszcze, podziemnej, archeologicznej substancji zabytkowej.

W celu wzbogacenia, uściślenia i uwiarygodnienia zaprezentowanych danych dotyczących istniejących niewątpliwie w granicach gminy stanowisk archeologicznych zaleca się:

- 1) przeprowadzenie weryfikacyjnych, uzupełniających badań powierzchniowych w systemie AZP na terenie gminy (z uwzględnieniem weryfikacji znanych stanowisk archeologicznych; w porozumieniu i uzgodnieniu

ze Śląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków; uwzględniając charakter terenu – w kilku ponawianych etapach/sezonach);

2) uwzględnienie konieczności prowadzenia nadzorów inwestycyjnych:

- zwłaszcza podczas dużych przedsięwzięć, np. liniowych (wymiana infrastruktury, budowa dróg), mniejszych przedsięwzięć na terenie gminy przy okazji prac ziemnych istnieje szansa na identyfikację archeologicznej przestrzeni reliktovej i uchronienia jej przed zniszczeniem;
 - podczas jakichkolwiek prac remontowych lub budowlanych, związanych z odsłanianiem fragmentów, części przyfundamentowych lub podpodłogowych (piwnicznych) **wszystkich obiektów architektury uznanych za zabytkowe** usytuowanych na terenie gminy, wyszczególnionych i omówionych w innych częściach opracowania;
- 3) kontynuowanie poszukiwania źródeł historycznych (pisanych), w celu identyfikowania danych na temat czasów wycinki lasów, stosunków własnościowych, działalności gospodarczej człowieka (np. hutnictwo szkła i żelaza, obecności młynów, budowy stawów, grobli, kuźni, szlaków komunikacyjnych, elementów hydrotechniki, a nawet początków eksploatacji węgla kamiennego);
- 4) wykonanie archeologicznych badań rozpoznawczo-sondażowych w obrębie znanych, wytypowanych, najlepiej rokujących pod względem poznawczym lub naukowym stanowisk archeologicznych (celem dokładniejszego rozpoznania ich charakteru i zasięgu);
- 5) wykonanie rozpoznania terenu z użyciem metod nieinwazyjnych (nieniszczących podłoża), z użyciem specjalnego sprzętu lub techniki, umożliwiających identyfikację nowych stanowisk archeologicznych lub weryfikację znanych (np. badania fosforowe, badania metodami fizycznymi – np. elektrooporową, elektromagnetyczną – zwłaszcza w obrębie kościołów i pałaców);
- 6) uwzględniając rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie m.in. gminnej ewidencji zabytków (Dz.U. Nr 124, poz. 1305), **zaleca się uwzględnienie wszystkich wyszczególnionych w tabeli 1 stanowisk archeologicznych; odkrycie nowych obiektów (ew. pozyskanie dodatkowych danych na temat znanych) winno skutkować uzupełnieniami gminnej ewidencji zabytków.** W związku z brakiem ustalonego normatywu karty stanowiska archeologicznego gminnej ewidencji zabytków zaleca się umieszczenie kserokopii kart AZP lub dołączonych do opracowania danych (kart) archiwalnych.

W miejscu tym należy nadmienić, iż niezależnie od zasięgu dotychczasowych (lub planowanych) rozpoznań, zróżnicowania metod stosowanych przez specjalistów, dostępny zasób wiadomości na temat początków osadnictwa człowieka w każdym rejonie, a także jego historii (również w gminie Bieruń), nigdy nie będzie pełny.

7. ZALECENIA KONSERWATORSKO-OCHRONNE

(obszary i zasady ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowe)

Ochroną konserwatorską należy objąć wszystkie, wyszczególnione w tabeli 1 stanowiska archeologiczne.

W szczególności ochrona ta winna polegać na:

- 1) **zakazie jakichkolwiek prac ziemnych w podanym zasięgu występowania zidentyfikowanych na powierzchni stanowisk materiałów zabytkowych** (zaznaczonych na mapach w skali 1:10 000), w tym np. przekładki i budowy ciągów infrastruktury technicznej itd., bez podjęcia niezbędnych wyprzedzających badań archeologicznych (por. pkt. 2);

- 2) w wypadku konieczności podejmowania jakichkolwiek działań związanych z naruszaniem gruntu w obrębie wyróżnianych stanowisk archeologicznych winny być one **poprzedzone uzupełniającymi archeologicznymi badaniami weryfikacyjnymi** (w tym rozpoznawczo-sondażowymi), ewentualnie – w zależności od uzyskanych wyników – ratowniczymi (lub jedynie nadzorem podczas prac budowlanych), zaplanowanymi i przeprowadzonymi w uzgodnieniu ze Śląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Wspomniane prace ochraniające substancję zabytkową mogą w wypadku stanowisk tzw. płaskich „uwolnić” dany teren dla celów inwestycyjnych;
- 3) wszelkie roboty ziemne (inwestycyjne) realizowane w najbliższym zapleczu (otulinie) wszystkich wyróżnionych stanowisk archeologicznych, **tn. w promieniu do około 100 m od ich centrum (w wypadku śladów osadnictwa – 50 m), winny być prowadzone pod nadzorem archeologicznym**. Nie da się, bowiem, wykluczyć większego – niż zakłada się na obecnym etapie rozpoznania terenu – zasięgu poszczególnych obiektów archeologicznych. Uzgodnień szczegółowych zakresu nadzoru należy dokonywać ze Śląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- 4) mając na uwadze opisany stan rozpoznania archeologicznego terenu (w tym też niedostępność niektórych fragmentów w trakcie badań powierzchniowych w systemie AZP), potencjalną możliwość istnienia nierozpoznanych dotąd stanowisk, **zaleca się wprowadzenie zasady stałego prowadzenia nadzorów archeologicznych podczas większych robót ziemnych na terenie całej gminy** (np. inwestycje liniowe, rozbudowa, przebudowa lub budowa zakładów przemysłowych, likwidacja lub poszerzanie zasięgu hałd, budowa sklepów w typie marketów, z reguły obejmujących połąć kilku hektarów gruntu, budowa nowych dróg i ulic; regulacje/pogłębianie cieków wodnych). Należy liczyć się z tym, że pod fundamentami istniejącej zabudowy lub pod innymi elementami zagospodarowania terenu (np. w centrach wsi o metryce średniowiecznej), potencjalnie może znajdować się archeologiczna substancja zabytkowa;
- 5) jakiegokolwiek **prace ziemne w obrębie budynków i obiektów uznanych za zabytkowe ze względów architektonicznych, historycznych (zwłaszcza sakralnych) lub innych, uwzględnionych i wyszczególnionych na innych stronach całościowego opracowania, winny być realizowane pod stałym nadzorem archeologicznym**, w uzgodnieniu ze Śląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Nie można wykluczyć, że ich części wzięte wspomnianych obiektów architektonicznych kryją nieznane elementy lub szczegóły konstrukcyjne, ewentualnie pozostałości starszych założeń (nawet o podobnej do dzisiejszej funkcji).

8. SŁOWNIK STOSOWANYCH TERMINÓW

W tekście posługiwano się różnymi pojęciami/terminami, standardowo używanymi przez archeologów, zwłaszcza w trakcie realizacji poszukiwań terenowych i opracowywania materiałów zabytkowych. Ich wyjaśnienia załączono poniżej.

Archeologia – odrębna dyscyplina naukowa powstała pod koniec XIX w., zaliczana do nauk pomocniczych historii. Przedmiotem zainteresowania a. są materialne i niematerialne pozostałości życia ludzi minionych czasów (generalnie przed- lub wczesnohistorycznych) wraz z kontekstem środowiskowym, w celu poznania i zrozumienia ich kultury.

Archeologiczna kultura – zespół różnych elementów pozostałości materialnych (np. przedmioty, budowle, sposób chowania zmarłych, ornamentyka itp.) człowieka, (dawnych populacji) występujących na konkretnym obszarze, w konkretnym przedziale czasowym, wykazujących podobieństwo. Kultura archeologiczna stanowi

w archeologii umowną jednostkę podziału różnych grup ludzkich i zastępuje ich identyfikację (często nieznana) na podstawie elementów etnicznych (ludy, plemiona o wspólnym języku, tradycji itd.).

Archeologiczne badania - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego; w zależności od potrzeb, zakresu, okoliczności, zastosowanych metod wyróżnia się: → a. badania nieinwazyjne (nieniszczące), → a. badania powierzchniowe, → a. badania ratownicze, → a. badania ratunkowe, → a. badania sondażowe (rozpoznawcze), → a. badania uzupełniające (weryfikacyjne), → a. badania wyprzedzające, → a. nadzór i in.

Archeologiczne badania nieinwazyjne (nieniszczące) – prace realizowane w celu odkrycia, rozpoznania i udokumentowania nowych stanowisk archeologicznych na danym terenie (ewentualnie dodatkowego rozpoznania zidentyfikowanych wcześniej), realizowane metodami nienaruszającymi nawarstwień stratygraficznych w danym terenie (metodami „poza wykopaliskowymi”). Wśród stosowanych metod stosuje się np. fotointerpretację zdjęć lotniczych (badania gabinetowe), geofizyczne – aparaturą specjalistyczną (np. georadarową, elektrooporową, elektromagnetyczną, badania terenowe) i in.

Archeologiczne badania powierzchniowe – prace terenowe o charakterze weryfikacyjno-poszukiwawczym, prowadzone z reguły wczesną wiosną lub jesienią; penetracja świeżo zaoranych pól pozwala na odkrywanie wyoranych spod humusu zabytków, wskazujących na obecność, charakter i domniemany zasięg stanowiska archeologicznego.

Archeologiczne badania ratownicze – prace o charakterze inwazyjnym (wykopaliskowe), których celem jest uratowanie zabytkowej substancji reliktovej, tkwiącej pod powierzchnią ziemi, potencjał niezagrożonej zniszczeniem wskutek planowanych robót ziemnych, związanych np. z realizacją konkretnej inwestycji.

Archeologiczne badania ratunkowe – prace o charakterze inwazyjnym (wykopaliskowe), których celem jest uratowanie zabytkowej substancji reliktovej, tkwiącej pod powierzchnią ziemi, bezpośrednio zagrożonej zniszczeniem wskutek realizowanych robót ziemnych, związanych np. z konkretną inwestycją.

Archeologiczne badania sondażowe (rozpoznawcze) – z reguły krótkotrwałe prace o charakterze inwazyjnym (wykopaliskowym), których celem jest wstępne rozpoznanie i dokładniejsze określenie charakteru oraz zasięgu stanowiska archeologicznego.

Archeologiczne badania wyprzedzające – prace terenowe z reguły o charakterze wykopaliskowym, których celem jest przebadanie nawarstwień kulturowych, zagrożonych zniszczeniem z powodu działań inwestycyjnych. Badania te winny poprzedzać rozpoczęcie prac budowlanych; ich zasięg wyznaczają granice inwestycji.

Archeologiczne badania uzupełniające (weryfikacyjne) – prace terenowe (o charakterze powierzchniowym, sondażowym, metodami nieinwazyjnymi), których celem jest sprecyzowanie danych na temat znanych w danym terenie stanowisk archeologicznych (funkcja, chronologia, zasięg), połączone z poszukiwaniem stanowisk nowych, wcześniej nieodkrytych. Z reguły realizowane w celu zobjektywizowania i uzupełnienia danych dotyczących pra- i wczesnodziejowej obecności człowieka na danym terenie, często w etapie poprzedzającym większe działania inwestycyjne (np. budowę autostrad), co wpływa na decyzje dotyczące podjęcia → a. badań wyprzedzających.

Archeologiczne dziedzictwo kulturowe – „elementem archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje się wszystkie pozostałości i obiekty oraz wszelkie inne ślady ludzkości z minionych epok, których zachowanie i badanie przyczynia się do odtworzenia historii ludzkości i jej powiązań ze środowiskiem naturalnym; w wypadku, których wykopaliska, odkrycia oraz inne metody badań nad dziejami ludzkości i nad jej środowiskiem stanowią główne źródło informacji” (art. 1 „Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa

archeologicznego” sporządzonej w La Valetta 16 stycznia 1992 r.; Dz.U. Nr 120 z 16 października 1996 r., poz. 564).

Archeologiczne stanowisko (~ obiekt) – miejsce będące śladem pobytu człowieka w przeszłości, zawierające w sobie liczne informacje – w postaci tkwiących w warstwach ziemi (lub/i na jej powierzchni), czasami w wodzie, nawarstwień kulturowych (np. konstrukcji-zabytków nieruchomych), jak i zabytków ruchomych, z uwzględnieniem ich wzajemnych związków, informujących o tym, co w tym miejscu działo się w odległych czasach.

Archeologiczne Zdjęcie Polski (w skrócie AZP) – nazwa ogólnopolskiej akcji, prowadzonej od połowy lat 70., której celem jest weryfikacja danych archiwalnych oraz → badania powierzchniowe (poszukiwawcze) na danym terenie (tzw. obszarze), co w efekcie prowadzi do zebrania ogółu dostępnych informacji na temat jego zasiedlenia przez człowieka. Prace w terenie prowadzi się w obrębie tzw. obszarów (powierzchni około 35 km²) - map w skali 1:25 000 – wydzielanych w ramach ponumerowanych, poziomych pasów i pionowych słupów. Zidentyfikowane lub odkryte → stanowiska archeologiczne otrzymują kolejny numer w obrębie miejscowości, a także na obszarze. Dokumentacja obszaru obejmuje m.in.: sprawozdanie tekstowe, mapę obszaru z zaznaczonymi stanowiskami a. (numeracja na obszarze), → karty AZP stanowiska.

Archeologiczny nadzór – bieżące dokumentowanie układów stratygraficznych w trakcie robot budowlanych (inwestycyjnych), prowadzonych w miejscach potencjalnego lub stwierdzonego występowania zabytków lub stanowiska archeologicznego. Pozytywny wynik nadzoru może być powodem wszczęcia badań ratowniczych lub ratunkowych.

Archeologiczny zabytek – wszelka tkwiąca w ziemi, na jej powierzchni lub w wodzie pozostałość dawnego życia i działalności człowieka (zabytek nieruchomy, złożony z warstw kulturowych – konstrukcji; zabytki ruchome-wytwory człowieka, np. wyroby gliniane, metalowe i szklane, kości zwierzęce itd.). Wszystkie zabytki archeologiczne stanowią pozostałość polskiego (ogólnoeuropejskiego) dziedzictwa kulturowego i należą do Skarbu Państwa.

Karta AZP – in. KESA (Karta Ewidencji Stanowiska Archeologicznego); część obowiązkowej dokumentacji powykonawczej danego obszaru → AZP; druk w formie ankiety służący do rejestracji, opisu i ewidencji → stanowiska archeologicznego, zawierający także mapę w skali 1:10 000 z jego lokalizacją (domniemanym zasięgiem ustalonym na podstawie rozrzutu znalezionych na powierzchni zabytków, zidentyfikowanych drogą a. badań powierzchniowych AZP).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze; pojęcie „archeologiczny krajobraz kulturowy” obejmuje generalnie czasy pradziejów oraz wczesnohistoryczne, stanowiąc domenę badań → archeologii.

Osada – miejsce posadowienia stanowiska archeologicznego o funkcji dającej się bliżej określić (w AZP termin umowny).

Punkt osadniczy – miejsce zidentyfikowania średniej liczby (kilku-kilkunastu) zabytków archeologicznych, niemożliwe do bliższego określenia pod kątem pełnionej funkcji (w AZP termin umowny).

Stanowisko wielokulturowe – miejsce będące śladem pobytu na nim człowieka w przeszłości w kilku różnych okresach chronologicznych.

Ślad osadnictwa – miejsce zidentyfikowania nielicznych zabytków archeologicznych, uniemożliwiających określenie bliższej funkcji i charakteru stanowiska archeologicznego (w AZP termin umowny).

Warstwa (nawarstwienia) kulturowa (-e) – pojedynczy lub zwielokrotniony układ stratygraficzny ziemi (niekiedy również w wodzie), zmieniony lub wykształcony przez człowieka, często zawierający różne zabytki (nieruchome – konstrukcje, ruchome – wyroby).

9. LITERATURA (podstawowa)

2012 *Aktualizacja Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Bierunia, Część A – Uwarunkowania rozwoju*, Bieruń (maszynopis dostępny na stronie internetowej Urzędu Miasta Bierunia).

2012a *Aktualizacja Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Bierunia, Część B – Ustalenia Studium*, Bieruń (maszynopis dostępny na stronie internetowej Urzędu Miasta Bierunia).

Andrzejewski A., Lewandowski M., Pietrzak J.

2004 *Badania archeologiczne Rynku w Bieruniu Starym, woj. śląskie*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica, s. 205-236.

Gumiński R.

1948 *Próba wydzielenia dzielnic rolniczo-klimatycznych w Polsce*, Przegląd Meteorologiczny i Hydrologiczny, Warszawa.

Kaganiec M.

1994 *Herb Bierunia i godła dawnej parafii Bieruń*, Bieruń, s. 5-8.

Kondracki J.

2011 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

Miłowska S., Miłowski T.

2012 *Prognoza oddziaływania na środowisko zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Bieruń*, Rybnik.

Miś G.

1989 *Migawki historyczne z przeszłości Bierunia Nowego i okolicy*, Bieruń.

Musiół L.

1940 *Aus der Siedlungsgeschichte des Plesser Landes*, Deutsche Monatshefte, H.1/2, s. 32-33, 41, 50-51.

Panic I.

1992 *Historia osadnictwa księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice.

2011 *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2011 r.*, GUS, Warszawa.

Podgórska B., Janowska M., Górniak J., Synowiec P.

2009 *Aktualizacja programu ochrony środowiska dla miasta Bierunia na lata 2010-2013 z perspektywą na lata 2014-2017*, Bieruń.

Pierończyk J.

2008 *Zapomniane orle gniazdo*, Dziennik Zachodni, wyd. 18.04.2008, s. 3.

Semik T.

2010 *Bieruńscy samorządowcy znowu żądają rewizji granic z Tychami*, Dziennik Zachodni, [w:] <http://www.dziennikzachodni.pl/artukul/213343,bierunscy-samorzadowcy-znowu-zadajarewizji-granic-z-tychami,2,id,t,sa.html>, dostęp: 23.07.2012.

Spyra B.

1989 *Szkice z dziejów bieruńskiego rzemiosła XIV-XX w.*, Bieruń.

Sulimierski F., Chlebowski B., Krzywicki J., Walewski W.

1880 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, Warszawa.

1882 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III, Warszawa.

1889 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, Warszawa.

Żurowski J., Jakimowicz R.

1939 *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*, Kraków, s. 17-19, tabl. IX, XI-XIV.

<http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/orblatl.html>

10. KATALOG STANOWISK – tabela 1

Tabela 1. Gmina Bierań, woj. śląskie. Zestawienie znanych stanowisk archeologicznych z obrębu gminy

Nr Na mapie	Nr mapy 1:10 tys.	Nazwa	Nr w miejscowości	Nr arkusza AZP	Typ stanowiska	Chronologia	Zabytki	Obszar stanowiska (do)	Uwagi
1	2	Bierań Stary	15	101-48	śląd osadnictwa	neolit?	1 fr. ceramiki, 1 wiór krzemienny z retuszem	do 0,5 ha.	AZP 1991
2	2	Bierań Stary	14	101-48	punkt osadniczy	ON	16 fr. ceramiki	5 ha	AZP 1991
3	5	Bierań Stary	29	102-48	gródek „na kopcu”	XIII-XIV w.	brak	do 0,5 ha	arch.: Żurowski, Jakimowicz 1939, s. 17-19; 1943; AZP 1985
4	4	Bierań Stary	19	102-48	punkt osadniczy	PŚ	4 fr. ceramiki	do 0,5 ha	AZP 1985
					osada	ON	16 fr. ceramiki		
5	4	Bierań Stary	20	102-48	śląd osadnictwa	EK	1 fr. wióra krzemiennego	5 ha.	AZP 1985
					osada	ON	30 fr. ceramiki		
6	5	Bierań Stary	21	102-48	śląd osadnictwa	KP? – OWR?	3 fr. ceramiki	1 ha	AZP 1985
					osada	ON	17 fr. ceramiki		
7	5	Jajosty	22	102-48	osada	ON	20 fr. ceramiki	5 ha	AZP 1985

Skróty:

arch. – dane archiwalne; ? – dane niepewne; EK – epoka kamienia; fr. – fragment (-y); KP – kultura przeworska; ON – okres nowożytny; OWR – okres wpływów rzymskich; PŚ – późne średniowiecze.

Literatura:

Żurowski J., Jakimowicz R.
1939 *Atlas grodzisk i zameczysk śląskich*, Kraków, s. 17-19, tabl. IX, XI-XIV.

MAPA 1

AZP 101-48

MAPA 2

AZP 101-48

MAPA 3

AZP
101-48

Obszar 101-49 nie badany w ramach akcji AZP

MAPA 5

AZP 102-48

AZP
102-48

Obszar 102-49 nie badany w ramach akcji AZP

MAPA 6

MAPA 7

Obszar 102-49 nie badany w ramach akcji AZP

MAPA 8

Obszar 102-49 nie badany w ramach akcji AZP

MAPA 4

AZP 102-48

Gmina Bieruń, woj. śląskie
Lokalizacja znanych stanowisk archeologicznych
(stan: rok 2012.)

0 500 m

- granica gminy
- granica obszaru AZP
- granica mapy 1:10 tys.